LUDASSY MÁRIA

„ISTEN ÉS SZABADSÁG”

LAMENNAIS
A LIBERÁLIS KATOLICIZMUSTÓL
A SZABADELVŰ SZOCIALIZMUSIG

GONDOLAT

LUDASSY MÁRIA

„ISTEN ÉS SZABADSÁG"

LUDASSY MÁRIA

„ISTEN ÉS SZABADSÁG"

LAMENNAIS A LIBERÁLIS KATOLICIZMUSTÓL A SZABADELVŰ SZOCIALIZMUSIG

GONDOLAT KIADÓ · BUDAPEST, 1989

Lektorálta
GORILOVICS TIVADAR

ISBN 963 282 226 9

© Ludassy Mária, 1989

TARTALOM

Lamennais aktualitása (1) 7
I. Az ultrák táborában 10
II. A vallási közömbösségről 27
III. *Sensus communis*. 35
IV. Vallás és társadalom, egyház és forradalom 42
V. Boldog Belgium 51
VI. *L'Avenir* 56
VII. Szegényen és szabadon 67
VIII. A rendpárti Róma 82
IX. *Mirari vos* 105
X. „*Caritas manet*" 115
XI. *Egy hívő szózata – Singulari nos* 123
XII. Abszolutizmus és szabadság 141
XIII. A nép evangéliuma. 153
XIV. Az ország és a kormány 169
XV. Egy hang a börtönből 174
XVI. Szellem és szeretet 182
XVII. Filozófiai kísérlet 192
XVIII. Szocializmus és szabadság 206
XIX. Európa csendje 233
Lamennais aktualitása (2) 244

Bibliográfia 258

LAMENNAIS AKTUALITÁSA (1)

Ezerkilencszázötvennégyben, halálának századik évfordulóján, midőn az ideológiai hidegháború gondolatdermesztő fagya még alig engedett fel, szinte észrevétlenül ment el Európa a múlt század egyik legtöbb vallási szelet vető és forradalmi vihart arató gondolkodójának emléke mellett. Az *Europe* baloldali elkötelezettségű emlékszámán kívül nemigen találni eszmetörténetileg eredeti megemlékezéseket. 1982-ben, Lamennais születésének kétszázadik évfordulójára már megsokszorozódtak a szinte napi politikai szenvedélyességű Lamennais-tanulmányok, magas színvonalú kollokviumok, melyek távolról sem szorítkoztak a visszaemlékezések üres rituáléjára, és *Louis Le Guillou professzor* több évtizedes önfeláldozó munkájának hála, a modern filológiai követelményeknek megfelelő szövegkiadások: a pótolhatatlan történelmi érdekességű *Correspondance générale,* Lamennais vatikáni elítélésének páratlan izgalmasságú dokumentumgyűjteménye *(La Condamnation de Lamennais)* és a készülő kritikai kiadás a százötven éve alkalmi kiadványokban kallódó életmű egészéből. Mi tette élővé ezt a romantikus pátoszú – néha vad romantikus dagályú – gondolkodót, akit a katolikus teológusok (még azok is, akiktől távol áll XVI. Gergely pápa ókonzervatív exkommunikációinak szelleme) nem tudnak nem elítélni Róma-ellenes kirohanásáért, a liberálisok meg nem tudnak egészen befo-

gadni az egoista individualizmus, a társadalmi igazságosságra fittyet hányó gazdasági szabad verseny kárhoztatása miatt, és akit az etatista szocializmus hívei sem mindig fogadnak tárt karokkal eszmei táborukba az állam teljhatalmának, az antidemokratikus centralizmusnak kemény kritikáját nehezményezve? Talán éppen ez a mindenoldalú elutasítás, mely az utóbbi két évtizedben találkozott azon eszmei ellenirányokkal, melyek szükségessé tették a nemzeti függetlenség és a szellemi szabadság védelmében Rómával szembefordulni kénytelen pap, a munkások szervezkedési jogának védelmében a bankárkirályság börtönét megjárt politikai publicista és 1848-as szocialista gondolkodó újrafelfedezését, aki nem elégedett meg azzal az etatista szocializmussal, mely az államhatalom megszerzésére kívánta redukálni programját. Kelet-Közép-Európában másfél évszázadon át külön érzékenységgel tekintettek Lamennais örökségére: hisz 1834-ben Lengyelország miatt, a XVI. Gergely pápa által I. Miklós cárnak adott eszmei támogatás következtében szakított az 1820-as évek ultramontán teológusa a Vatikánnal, és a magyar országgyűlési ifjak perében is felmerült az *Egy hívő szózata* lefordításának vádja. Külön aktualitást ad Lamennais-nak az ő szellemi örökségéhez kapcsolódó *felszabadítási teológia*, mely megkísérli a katolicizmus és a szocializmus eszméinek összekapcsolását; ezt a kísérletet ma a Vatikánból alig néznék toleránsabb tekintettel, mint másfél évszázada.

Lamennais életútját fel lehet fogni hitehagyások sorozatának is: hisz odahagyta 1830-ban az ultramontán meggyőződést a szabadelvű katolicizmus kedvéért, a

szabadversenyre redukált liberalizmust a szociális igazság kedvéért, és szembefordult a kortársi kommunista koncepciókkal egy államosítással meg nem elégedő szocializmus ideáljáért... Ám ugyanezeket a hitehagyásokat fel lehet fogni egy hatalmas hitfejlődésként is, mely az emberiség morális megváltását, politikai felszabadítását és társadalmi emancipációját várta a Vatikántól, majd Varsótól, Párizstól... sőt Pesttől is 1848–49 heroikus harcai közepette. Hogy élete utolsó éveit a bornírt bonapartizmus, a kicsinyes katonai diktatúra nyomása alatt, teljes elszigeteltséget jelentő belső emigrációban kellett eltöltenie, nem késztette 1830 és 1848 között kibontakozó humanista hitvallása elhagyására: *szabadságot* a szellem számára, *egyenlőséget* a gazdasági elosztásban, *testvériséget* az egymás ellen uszított népek között – hirdette még a császári rendőrkopók által elragadott koporsójából is a jeltelen sír felé tartó hajnali halottas menethez csatlakozó munkásoknak. Mert a bonapartizmus végül bakot lőtt e hullarablással: sikerült megakadályoznia azt a temetést, melyre féltucat megfélemlített értelmiségi ha elmerészkedett volna, ám a korán munkába sietők között futótűzként terjedt a kommunista pap egyháztalan elföldelésének híre, így azok százai kísérték utolsó útjára, akikért elhagyta az egyházi hierarchiát (de a vallásos hitet nem), a polgári karriert (de a szabadelvű meggyőződést nem), hogy a szegények evangéliumának és a keresztény szocializmusnak legyen az apostola.

I./ AZ ULTRÁK TÁBORÁBAN

Minden Lamennais-életrajz kikerülhetetlenül belebotlik ama botránykőbe, hogy a Restauráció de Bonald és le Maistre mellett leghíresebb ultramontán katolikus publicistája csupán huszonkét éves korában (1804-ben) lett elsőáldozó. Akik az intranzigens katolicizmus csíráit keresik a kamasz Lamennais szertelenségeiben is, ezt azzal magyarázzák, hogy a forradalom alatt nem találtak az alkotmányra tett esküt megtagadó, igazi Róma-hű papot, és inkább a semmilyent választották, mint egy „alkotmányos" pap áldását; akik a későbbi aposztázia antedatálásán fáradoznak, a szkeptikus nagybácsi XVIII. századi filozófusokkal telt könyvtárában eltöltött gyermekkorban vélik megtalálni a késői *communio* magyarázatát, miként azét is, hogy Félicité de Lamennais csupán harminchárom éves korában lett felszentelt pap, akkor is bátyja, Jean könnyen kimutatható pszichológiai befolyásolásától nem egészen függetlenül. Hogy a Saint-Sulpice-en töltött néhány szemináriumi szemeszter milyen mélységű teológiai ismereteket adott az addig inkább a matematika, valamint az élő és holt nyelvek tanulmányozásában kitűnt Lamennais-nak, azt nem könnyű megítélni (később a Lamennais-t megtagadó tanítványok, mindenekelőtt *Lacordaire*, e teológiai tudást felszínesnek ítélik), ám egy bizonyos: Lamennais-t már első publikus szereplése idején sem valamely szubtilis-immanens teológiai téma izgatta, hanem az egyház szerepe, lehetőségei (vagy lehetetlenülésének okai) a modern társadalomban, viszonya a politikai hatalomhoz (pontosabban erkölcsi

potenciái a politikai hatalommal szemben), egy olyan morális és intellektuális tekintély megalapozásának (megalapozhatóságának) problémája, mely a felvilágosodás tekintély- és tradícióellenes harcára adott tudatos válasz, és nem a *„philosophe"*-ok módszeres kételyének kihívásáról tudomást nem vevő bárgyú önelégültség.

Lamennais 1807-ben debütált vallásos politikai publicistaként a francia egyház XVIII. századi helyzetéről szóló elmélkedéseivel *(Réflexions sur l'État de l'Église de France pendant le XVIIIe siècle et sur sa situation actuelle)*,[1] melyet a császári rendőrség 1808-ban elkob-

[1] Lamennais modern osszkiadása e sorok írásakor még nem jelent meg, ezért kénytelen vagyok a kulonbozó múlt századi – távolról sem teljes – *Oeuvres complètes*-eket idézni. Jegyzeteim legnagyobb részét a *Bibliothèque Nationale*-ban készítettem az 1840 és 1844 között kiadott tízkotetes *Oeuvres complètes* alapján, mely a kovetkezó megoszlásban közli Lamennais múveit:

I–IV. *Essai sur l'indifférence* (1817–1823)
V. *Réflexions sur l'État de l'Église en France* (1808).
De la Religion considérée dans ses rapports avec l'ordre politique et civil (1825–1826).
Liberté d'enseignement (cikkek, 1820–1825).
VI. *Progrès de la Révolution et la guerre contre l'Église* (1820).
Lettres à l'archevêque de Paris (1823).
Mélanges religieux (cikkek, 1825–1830).
VII. *Du catholicisme*
Questions politiques et philosophiques (l'Avenir-cikkek, 1830–1831).
VIII. *Affaires de Rome* (1836).
De l'absolutisme et de la liberté (1834).
IX. *Politique à l'usage du Peuple*
X. *Paroles d'un croyant* (1834).
Livre du peuple (1837).
Une voix de prison (1841).

zott; ez is premier volt Lamennais életében, melyet a második császárságig meg sok hasonló „rabló-pandúr" színjáték kovetett. A XVIII század szubverzív szellemével, a filozófiai materializmus morális zullést hozó, a felvilágosodás tekintélyellenessége politikai anarchiat involváló kovetkezményeivel való vehemens szembefordulás kozos témája a császárság és a restauráció ultramontán katolikusainak, ám egyvalami már ekkor megkulonbozteti Lamennais szólamát az ultrák kórusában. Amikor de Maistre a világi hatalom stabilitásának zálogakent posztulálja a papai csalhatatlanság dogmájának szukségszeruséget *(Du pape)*, de Bonald a politikai hatalom minden individuális bírálaton felul álló voltának szentesítéseként citálja a *non est potestas nisi a Deo* (nincs hatalom, amely nem Istentol ered) apostoli elvét, Chateaubriand pedig a Konkordátumot udvozli *A keresztenyseg szellemen*ek dedikációjában, melynek címzettje az első konzul, Lamennais reflexiói az egyház constantinusi tradícióinak kritikájával, a cezaropapizmus veszedelmének felidézésével kezdódnek, az egyházi tanítások állami ellenorzésének elvi kritikájával folytatódnak, s a régi jogaiba részben visszahelyezett katolikus klérus politikai eszkozzé válása ellen filippikával fejezodnek be, s nem is nagyon burkoltan azon Konkordátum kritikájával, mely Lamennais szerint szentesítette az egyház ilyen eszkozzé alázását, a politi-

---

Az 1825 elotti irasok megtalalhatok az Egyetemi Konyvtarban levo egyetlen kotetben, mely az 1839-es brusszeli *Oeuvres completes* (Societe belge de librairie) elso kotete A tajekozodas megkonnyitesere ennek oldalszamait megadom, egyebkent fejezetek szerint idezem a muveket, igy barmely kiadasban azonosithatok

kai hatalom szolgálólányává züllesztését. A *Réflexions*-nak még az olyan, igazán konzervatív kitételei is, melyek a francia egyházi birtokok elvesztésén siránkoznak, lényegében a társadalmi-erkölcsi ellenhatalom szerepkörére szánt katolicizmus védelmében szólnak: a magántulajdonosi függetlenség biztosíthatja az egyház erkölcsi ellenállóerejét, kritikai készenléti állapotát, az állami dotáció, a közalkalmazottkénti kitartottság pedig csak a szervilizmust, a mindent kiszolgáló szellemet erősíti.

Persze, az ultramontán Lamennais szerint nem lehetséges kritikai szellem az egyházon kívül: a kritikai szemlélet szekularizált változata, a felvilágosodás filozófiája nem lehetett konstruktív, csupán a destrukció elve. Lamennais számára élete végéig Jean-Jacques Rousseau jelenti az egyetlen igazi intellektuális kihívást a felvilágosodás filozófusai közül, talán éppen azért, mert Jean-Jacques volt a legkevésbé integrált tagja a felvilágosítók táborának. A savoyai vikárius hitvallásának szélsőséges szubjektivizmusa éppúgy vonzva-taszítja Lamennais-t, mint a népszuverenitás elvének erkölcsi terrort involváló politikája. „Úgy tetszik, ahhoz, hogy keresztények legyünk, elégséges érző lénynek lennünk, mivel maga Rousseau is keresztény, amíg kizárólag az érzelmeire hagyatkozik, s csak akkor szűnik meg kereszténynek lenni, midőn meditálni kezd." (566. o.) És az első, reflektálatlan érzelmek csalhatatlanságának tézisét Lamennais is a kereszténység alapjának tartja. A nép tévedhetetlenségének tétele, az általános akarat csalhatatlanságának posztulálása pedig a Krisztustól kapott pápai attribútumok átvitelét jelenti a népakarat kategó-

riájára: négy évtized múlván, az 1848-as forradalom szocialista publicistája a leghangosabban hirdeti majd ennek jogosságát.

Van egy olyan eleme Lamennais felvilágosodásbírálatának, melyet majdani liberális és szocialista korszakában is változatlanul megőrzött: ez az emberi természet kiválasztottságát tagadó materializmusnak, az erkölcsöt az egyéni érdek követésére redukáló egoizmusnak a bírálata. „A modern filozófia nem ismer el az emberben más motivációt, mint a személyes érdeket, s úgy véli, hogy minden társadalmi tevékenység titka a pénz, a pénzzel mindent meg lehet tenni... Ezen elv gyümölcseként manapság az egyetlen bűn, amit nem tartanak bocsánatosnak, a balsors, a szegénység..." (572. o.) A helvétiusi emberkép szétzúzta a társadalom tradicionális értékeit: az önzetlenséget, az önfeláldozást, mindazon erényeket, melyeket nem lehet készpénzzel megfizetni (csak zárójelben jegyzem meg, hogy Helvétius kortárs kritikusai, Voltaire és Rousseau, Turgot és Diderot, lényegében ugyanezt vetették az „értelmes önzés" egysíkú erkölcselmélete szerzőjének szemére). Voltaire híres-hírhedt *„Écrasez l'infâme"*-ja (Pusztítsátok el a gyalázatost!) pedig nem az emberi emancipáció eszköze volt Lamennais szerint, hanem a politikai despotizmus számára kapóra jött filozófiai fordulat; „Észak zsarnokai", II. Frigyes, II. József, II. Katalin e voltaire-iánus jelszóval tökéletesítették zsarnoki hatalmukat, tették az egyházat a politikai hatalom engedelmes eszközévé. Ahogy az az ember is tökéletes kiszolgálója – és tökéletesen kiszolgáltatottja – lesz a politikai hatalomnak, aki „az érzéki élvezeteken kívül nem ismer más szükségle-

tet, aki a fizikai jóléten kívül nem ismer más célt, az önzésen kívül más kötelességet". (576. o.)

A számítás szelleme nemcsak az emberi-erkölcsi kapcsolatok széthullását segítette elő, magának a kereszténység szellemének a lezülléséhez is hozzájárul: ahhoz, hogy úgymond a „modern élet követelményeihez" igazítsák a kereszténységet, annak lényegét aláásó kalkulációkkal kívántak híveket toborozni vagy legalábbis a hívek számának csökkenését lassítani: „Azzal az ürügygyel, nehogy a híveket elriasszák a túlzott szigorral, üzletelnek és alkusznak a keresztényi elvekkel, csaknem kizárólag azzal foglalatoskodnak, hogy mit lehet még megengedni az egyik oldalon, s mi alól lehet felmentést kapni a másik oldalon anélkül, hogy már megszűnnének kereszténynek lenni. Nagy ég, milyen kereszténység! s milyen keresztények, akik ekképp kufárkodnak erkölcsi elveikkel, teszik kalkuláció tárgyává hitüket!" (579. o.) Lamennais a kufárokat a templomból kiűző Krisztus képét akkor is megőrizte társadalomfilozófiája főoltárán, midőn – mint maga mondja – kereszténységéből *csak a karitász maradt*.

A Restauráció első évtizedében azonban még a szellemi szabadság kiűzésére kívánta használni Krisztus korbácsát. A császári egyetem ellen írt éles hangú röplapja miatt a „száz nap" alatt emigrációba kényszerült; visszatérte után tette meg a végzetes, visszafordíthatatlan lépést: az engedelmesség elvének, a feltétlen tekintélytiszteletnek a teoretikusa, akit azonban lelki alkata, minden személyi tulajdonsága autonómiára predesztinált, pappá szenteltetik (1816). A *Conservateur*nek és a *Défenseur*nek, az ultrakonzervatívok és ultramontánok

orgánumanak munkatársa lesz, de Bonald kérlelhetetlen tradıcıonalızmusának támogatója, mındenekelott az oktatásugy egyházı ellenorzesenek élharcosa. Ám a hangsúlyok már ıtt ıs magukban rejtık a szabadelvu fordulat csírait: Bonaldnal a pozıtıv torvenyek tamogatását élvezo *kıvaltsag* kovetelése a katolıkus kozoktatas kérdése (a *sacrılegıum*-torvenytol a kotelezo úrnapı házfeldíszítésıg), Lamennaıs vıszont az oktatás *allamı monopóluma* ellenı harcra használja fel a szekularızácıoval szembenı katolıkus kırohanásokat.

Az ateısta materıalızmus nem elsosorban hamıs metafızıkaı doktrína Lamennaıs szemében, hanem a hatalom- és bírvágy nagyon ıs adekvát moral- és polıtıkaı fılozófıája: a kızárolagos onerdeket kalkulálnı képes, mechanıkaı mozgások osszességere redukált emberı termeszet legtokéletesebb kıfejezése a hobbesı antropológıa, s annak leglogıkusabb kovetkezménye a semmıféle erkolcsı korlátot nem ısmero polıtıkaı hatalom elmélete. „Mınden ember szuletett ellensége mınden más embernek, mıvel a személyes érdek mındıg ellentétes a másık személy érdekével, csupán egymas elnyomására, kıfosztására, elpusztítasára szovetkezhetnek"; a céltalan atomokból állo materıális vılagegyetembol kıinduló fılozofıa a társadalmı vılágot ıs elszigetelt, onzo atomokból épıtı fel, melyek céltudatos tevekenysege (az onerdek korlátozásmentes kovetese) magát e tarsadalmı vılagot rombolja le, vagy amı meg rosszabb Lamennaıs szerınt: konszolıdálja a kolcsonos kızsákmányolás és egyetemes elnyomás bázısán. (*Influence des doctrınes phılosophıques sur la socıéte,* 1815., ıd. kıad. 594. o.)[2]

[2] Lamennaıs cıkkeıt az 1839-es brusszelı kıadas alapjan ıdezem, ez az oldalszamok referencıaja

A politikai-filozófiai hobbesizmus legmegbotránkoztatóbb franciaországi alkalmazása Lamennais szemében az 1682-es gallikán törvénycikkek rákényszerítése a francia katolikus egyházra. Lamennais a *Défenseur* és a *Conservateur* lapjain megjelent cikkeiben kíméletlen iróniával üldözi a *liberalizmus és a tolerancia* minden megnyilvánulását, ám maga is klasszikus szabadelvű fordulatok alkalmazására kényszerül, amint az egyház állami függőségéről van szó: „A legnagyobb képtelenség a vélemények adminisztratív előírása, miután alkotmányosan kinyilvánították a vallásszabadságot" – írja a négy gallikán cikkely kötelező tanítása ellenében *(Observations sur la promesse d'enseigner les quatre articles de 1682)*. A restaurált monarchia a katolikus klérus védelmezőjének szerepében tetszeleg, s a hitvédő pózában (vagy inkább hatalmi pozíciójában) kíván kötelező hitcikkelyeket előírni az egyház számára: „Régóta él vissza a hatalom az egyház védelmének ürügyével Constantinustól Bonapartéig, és az egyház többet szenvedett védelmezőitől, mint ellenségeitől. Bár pártfogolnák kevésbé, s több toleranciát tanúsítanának függetlensége iránt!" (600. o.) Az egyház krisztusi küldetése – *„Docete omnes gentes"* – értelmében az egyházi tanítások mibenlétét csak egyházi hatóságok szabhatják meg.

A felvilágosodás toleranciatanának legharciasabb ellenfele szinte szó szerint a *Tolerancia-levelek* szerzőjének, Voltaire-nak az érveit ismétli, amikor a hitelvek hatalmi megszabása ellen emel szót: „Midőn a politikai hatalom akarja előírni az emberek gondolkodásmódját, kényszeríteni akarja az emberi szellemet valamely vélemény elfogadására, félreismeri az emberi természetet, és

nem ismeri fel önnön hatalma korlátjait sem. Az emberekben van valami, ami természetes reakcióként visszautasítja a rákényszerített véleményeket, mindazt, amit vizsgálat lehetősége nélkül, passzív engedelmességgel kellene elfogadniok: az emberi értelem csak Isten előtt lehet engedelmes, passzív befogadó. És a hatalmasok azt hiszik, hogy elég, ha hittételeket fabrikálnak irodáik homályában, és azokat postán kiküldik, aláírva és ellenjegyezve, s az emberi elme befogadja ezen elveket, s az emberi szív megnyílik előttük. Az emberi természet túlságosan emelkedett ahhoz, hogy némely ember, akármilyen rangú legyen is, hasonló zsarnokságot gyakorolhatna értelme felett, s intelligens lényeket meglánccolva hurcolhatna maga után. Az emberi szellem csak az igazság előtt hajol meg, s midőn magának Istennek veti alá magát, azt sem mindenhatósága előtt teszi, hanem a legfőbb értelem megnyilvánulása előtt." (603. o.) Mondhatta volna szebben bármely, mindent az Ész ítélőszéke elé citáló felvilágosító? Nemcsak az emberi méltóságot és az alkotmányos jogok chartájában előírt vallásszabadságot sérti az 1682-es cikkelyek kötelező tanítása, hanem a felekezeti egyenlőség elvét is: hisz a pápa autoritását a zsinat alá rendelő cikkelyeket csupán a katolikusok kötelesek tanítani, érvel Lamennais egy másik adminisztratív intézkedést bíráló cikkében (*Sur une demande faite aux évêques par le ministre de l'intérieur,* 1819).

Az egyház államtól való szellemi függetlenségének bázisa az anyagi függetlenség, az állami fizetés el nem fogadása, mert a hatalomtól kapott bérnek óriási ára van: a hatalom feltétlen kiszolgálása – ez Lamennais leg-

nagyobb vihart kavaró cikksorozatának témája (mely téma változatlan argumentációval tér vissza a liberális *L'Avenir* 1830-as és a szocialista *Le peuple constituant* 1848-as cikkeiben). Az egyház állami alkalmazottként – miként a vallás politikai eszközként – való kezelése Napóleon ötlete volt: „Bonaparténak szüksége volt vallásra, de szolgaszellemű vallásra. Mit tett tehát? Elszigetelte egymástól az egyház tagjait, mindent megtett annak megakadályozására, hogy testületet alkossanak, és közalkalmazottá tette őket, mint minden más bérből élő szolgáját. A püspökök époly havibért kaptak, mint a zsoldosok..." (*Dotation du clergé*. 1814., id. kiad. 609. o.) A közvetítő korporációk kiiktatása, a testületi szellem megtörése Tocqueville szerint is a francia abszolutizmus, állami centralizmus sikerének titka: a mindenható központi hatalommal szemben csak elszigetelt egyedek állnak, érdekvédelmi szervezeteiket mint gyanús, államellenes organizációkat szétzúzta a gondoskodó államhatalom. Lamennais szociálliberális fordulata után tulajdonképpen azt a jogkövetelést tette általános polgárjogi posztulátummá, melyet ultramontán korszakában még kizárólag a katolikus klérus számára követelt: *a társulási szabadságot*.

A következő logikus lépés annak felismerése, hogy az államhivatalnokká alázott papság igazi alternatívája a hívők által választott és dotált lelkipásztor, ahogy ezt az *Avenir* fogja hirdetni. Az ultramontán katolikus még visszaretten a protestáns presbitériumok egyházjogi modelljétől: a nyáj nem parancsolhat pásztorának, még ha táplálja is őt. „*A liberális eszmék* nagyobb dicsőségére az egyház kolduló renddé vált. Az állami dotációtól

való megalázó fugges következménye egy, ha lehet még megalázóbb kiszolgáltatottság, mely a pásztort teljesen nyájától teszi függővé, mely arra kényszeríti, hogy életéért, mit is mondok, egyszeruen azért, hogy ne haljon éhen, mindenben kiszolgálja hívei szeszélyeit, hogy műveletlen, de épp ezert kovetelőző, szegény, de épp ezért fukar emberek kegyét keresse, holott papi kotelessége az volna, hogy ezen emberek vad vágyait, fékezhetetlen hajlamait kimeletlenul ostorozza, természetes szokásaikat szigoru kordába szoritsa. Ám mit lehet egy ilyen immorális rendszertől várni? Uzletelést az elvtelen elnézéssel, a megbocsátas megvásárlását és egy darabka kenyérért cserébe a bun toleralását." (*Du clergé*, 1816., id. kiad. 613. o.) A hívők és papok nem hierarchikus viszonyának elfogadásahoz nemcsak a „liberális eszméket", hanem a demokratikus elveket is el kellett fogadnia Lamennais-nak, de ennek elofeltétele a római hierarchiával való szakítás volt.

Az ultramontán tábor tobbi témája is más hangszerelésben hallik Lamennais politikai publicisztikájában: a katolikus ultrák a vasarnapi munkat majd olyan vehemenciával üldoztek, mint a terror alatt a *decade*-hívő ultraforradalmárok a vasarnapi munkaszunetet. Így vált a vasárnapi munkához való jog általános emberi jogi ügyletté a liberális sajtoban: tudnillik hogy minden embernek joga van azon a napon dolgozni, amelyiken akar. Blaszfémia! – kiáltoztak Boraldék, ám egyedul Lamennais vetette fel akkeppen a kérdést, hogy vajon jogában áll-e nem dolgozni a munkásnak legalább heti egy pihenőnapon, hogy nem az jelenti-e az emberi jogok igazi garanciáját, ha nem *kell* halálra dolgoznia magát a meg-

elhetesert „A filozofiai filantropia oly kitunteto kedvesseget tanusit a nyomorultak irant, midon azt hirdeti, hogy a szegenynek szuksege van szakadatlan munkaja termekeire Mily megrendito emberiesseg ama szabadsag biztositasa a nyomorgo szamara, hogy erejenek vegso elcsigazasaval, megszakitas es veg nelkuli munkaval tarthassa el magat! Ez a fajta reszvet, bevallom, nem hasonlit a kereszteny karitaszra a vallas nem biztosit teljes szabadsagot az ember vegtelen faradsaga szamara, azt kivanja, hogy aki orcaja verejtekevel keresi kenyeret, legalabb idonkent nyugodt bekessegben tog asztthassa el azt Mindennapi kenyeret nem a mindennapi munkahoz valo kegyetlen joggal biztositja " (*Sur l observation du dimanche*, 1816 , id kiad 624 o) A protestans etikaban is elsosorban a kapitalizmus szellemet kritizalja, „ama hideg, szamito egoizmust, mely manapsag a protestans nemzetek legjellegzetesebb vonasa *Des societes bibliques*, 1816 , id kiad 637 o) Az 1848-as forradalmat kovetoen meg Marxszal is vitaba keveredik a katolikus latin, illetve a protestans eszaki nepek forradalmi potenciainak megitelese kapcsan (l Marx *Level Engelshez*, 1851 aug 31 MFM 27 k 311 o)

Az ultramontan katolikusok ideologiai harcainak kozeppontjában a kozoktatas kerdese allott, a Thermidor, illetve a csaszarsag alatt letrehozott vilagi oktatasi rendszer es az allamvallaskent deklaralt, de az allami oktatasból – szerintuk – kiszorulo katolikus vallasoktatas ugye (Ez az egyik leginkabb tovabb elo temaja a francia ideologiai eletnek nemcsak *Montalembert* folytatja a harcot a masodik csaszarsag idejen, de meg az 1980-as evek elejen is az egyhazi iskolak szabadsaga urugyen robbant ki

a szocialista kormányzat és a konzervatív ellenzék első nagy összecsapása.) Ám ebben a küzdelemben liberális argumentáció bevetésére kényszerültek a katolikusok: *pro forma* nem a többi felekezet hitoktatásának betiltásáért, hanem a katolikus hitoktatás állami ellenőrzés alóli emancipációjáért harcoltak, s bár szívük szerint az ateizmus anatémáját hirdették volna, észérveket hoztak fel a vallásszabadság védelmében, mely az államvallást *éppúgy* megilleti, mint a többi, nem favorizált felekezetet, racionális érvekkel támadták azt a politikai gyakorlatot, mely bonapartista örökségként megszabni kívánta a hittanórák tematikáját, kijelölni és kontrollálni a közoktatásban részt vevő világi és egyházi előadók személyét és minden megnyilvánulását. A napóleoni kaszárnyaszellem nyomja rá bélyegét az iskolai életre, hatalmi, hasznossági szempontok szabják meg a tanítás tárgyát és módszerét, alattvaló-automaták és nem morális felelősséggel bíró állampolgárok nevelése folyik az állami iskolákban; Lamennais *A császári egyetemről* írt 1814-es röpiratában szinte szó szerint a nagy liberális ellenfél, Benjamin Constant érveit idézi *A hódítás szelleméről:* „Bonaparte egész Franciaországot egy hatalmas kaszárnyává kívánta tenni, mely talpra ugrik az első kürtjelre, minden franciából egyetlen engedelmes testet kívánt formálni, mely vakon követi minden szeszélyét, gyászos zsenije minden parancsát." (*De l'Université impériale,* id. kiad. 641. o.)

A militarizált egyetem nemcsak a katonai káderutánpótlást szolgálta, hanem az egész nemzet militarista szellemiségének kialakítását (l. erről F. Hayek kitűnő tanulmányát a *The Counter-revolution of Science* című

kötetben az *École Polytechnique* technokrata „hübriszéről"). Matematika morál helyett, mert tüzértisztekre van szüksége a császárnak s nem erkölcsi ellenvetésekre, mechanika a humán tudományok helyett, mert a hasznos alattvaló nem lehet széplélek, s vallásoktatásként olyan katekizmus, melyben Isten neve csak a császáré után következik... Persze, a Restauráció publicistája sem a kritikai szellem kineveléséért küzdött – legfeljebb annyiban, hogy az igaz katolikus hívő sohasem lehet teljesen kritikátlan alattvaló, mert nem engedelmeskedhet a hatalom vallásellenes parancsolatainak –, hanem a XVIII. század kritikai racionalizmusával szemben igazi alternatívának tekintett tradicionalista, tekintélyelvű nevelés szabadságáért. Nem felvilágosítani kell a népet igazi érdekeiről, hanem megtanítani társadalmi kötelességeire, még ha azok szemben állnak is személyes érdekeivel. „Minél tanultabbak az emberek, annál jobban felismerik érdekeiket – mondják filozófusaitok. – Annál rosszabb, mivel ha csak e világ viszonyait vesszük figyelembe, az embereknek egyáltalán nem áll érdekükben, hogy engedelmeskedjenek a társadalom törvényeinek, hogy elfogadják kötelességeiket; ezt a csodát csak a vallás tudja végbevinni." (*De l'éducation du peuple*, 1818. id. kiad. 647. o.) Ezért (volna) a világi hatalomnak is érdeke, hogy teljes szabadságot biztosítson ama vallás tanításának, mely megszenteli az egyéni érdekkalkulációk alapján elutasított közösségi kötelességeket. Ám a hatalom is a modern filozófia tanítványa, pillanatnyi érdekkalkulációi alapján elveti a társadalom hosszú távú érdekkalkulálását, napi politikai érdekei által befolyásoltatván éppoly támadásokat intéz a független papi tanító-

testületek ellen, mint hajdan Bonaparte. „Manapság Franciaországban a törvények a demokrácia irányába tartanak, az adminisztráció pedig a despotizmus felé – írja szinte Tocqueville-nek az adminisztratív despotizmusról szóló gondolatait előlegezve. – Mindenki csak a szabadságról beszél, de még arra sincs szabadságunk, hogy ingyenesen írni tanítsuk a szegények gyermekeit." (*Sur les attaques dirigées contre les frères des écoles chrétiennes,* 1818., id. kiad. 651. o.)

Nem az a probléma, hogy a forradalom óta létezik *köz*oktatás Franciaországban, hanem az, hogy az állami oktatás nem hagy létezni más oktatási intézményeket, ugyanazt a testi-lelki egyöntetűséget kívánván a kizárólagos közoktatással elérni, mint Napóleon. „Nem azon vitatkozunk, hogy kell-e közoktatás, hanem azon, hogy kizárólagosnak kell-e lennie... A tanítás, mely nem más, mint a gondolatok közlése, ugyanolyan szabad kell legyen, mint maga a gondolat. Nem hiszem, hogy létezhetne súlyosabb veszély, mely még nagyobb veszedelmeket zár magába, mint az a visszaélés, mely a kormányzatot teszi meg a nevelés abszolút urának." (*Du droit du gouvernement sur l'éducation,* id. kiad. 656. o.) A gyermek neveltetésének megválasztása a család természetes joga, ezt a jogot semmilyen kizárólagosságra törekvő állami intézmény nem korlátozhatja. Különben is mit jelenthet az oktatás adminisztratív megszabása? „Ki hallott már a hitelvek adminisztrálásáról, az ábécé adminisztratív ellenőrzéséről? A neveléshez való jog egyik első szükséglete a népnek, s ez okból éppoly szabadnak kell lennie, mint a közellátásnak. Amint adminisztratív eszközökkel kívánnak élelmezni egy nemze-

tet, a nép éhen fog pusztulni a legszebb teóriák ellenére." (Uo.)

A szabadság szó egyre gyakrabban szerepel Lamennais-nak az oktatás állami monopóliuma ellen írt cikkeiben; nem mintha már szabadelvű szellem hatná át írásait (hisz egyik fő baja az állami oktatással, hogy az túlságosan toleráns a XVIII. századi filozófia tanításai iránt), de ha egyelőre még inkább az intolerancia számára követel is szabadságot, tény, hogy ezt (mondjuk, Bonalddal ellentétben) az emberi jogok terminológiájával teszi. „Azt akarják, hogy az egyéni értelem teljesen szabad legyen, független minden társadalmi törvénytől, tekintélytől és tradíciótól, magától Istentől is, és ugyanakkor a kormányzatnak korlátlan jogot adnak az emberi értelem leigázására, a közoktatás révén a szellem szolgává tevésére." (*De l'éducation considérée dans ses rapports avec la liberté,* 1818., id. kiad. 658. o.) Az oktatás állami monopóliuma azt jelenti, hogy minden filozófust, minden történészt és költőt kizárólag az állam képviselőinek van joguk interpretálni, hogy a hatalom mindig ott áll köztem és a kezemben lévő könyv között: „Midőn Cicerót, Tacitust, Homéroszt olvasok, szellemi párbeszédet folytatok a nagy emberekkel, szólnak hozzám, és én meghallgatom őket, s kinek volna joga e beszélgetésbe beleavatkozni? Munkáik, gondolataik talán a kormány tulajdonai? Eszméik talán külkereskedelmi áruk, melyek kizárólagos forgalmazási jogát az állam magának tartja fenn?" (Uo.) Egy egész nemzetet kényszerít szellemi kiskorúságba az a kormányzat, mely fenntartja magának az intellektuális képességek fejlesztésének felügyeleti jogát – folytatja Lamennais szinte a kanti „Mi a

felvilágosodás?" pátoszával –, nincs többé erkölcsi szabadság, csak politikai parancsolatok, nincsenek többé hitelvek, csak kormányrendeletek: „Aki ura a nevelésnek, teljhatalmú ura az egész embernek, mivel az ember mindent a neveléstől kap: vallást és erkölcsöt, érzelmeket és szokásokat... Tudjátok-e, mit jelent a nevelés kizárólagos állami privilégiuma? Azt, hogy gyermekeitek nem ismerhetnek, nem hihetnek, nem szerethetnek mást, mint amit a kormányzat megismertetni, elhitetni és megszerettetni akar velük, az eljövendő nemzedék teljes szellemi és lelkiismereti alávetettségét..." (659. o.) A köznevelés kizárólagos állami joga a társadalom teljes államosítását jelenti, „a társadalom tökéletes kiszolgáltatottságát a kormányzatnak, mely egyedüli meghatározója minden igazságnak, minden elvnek" (uo.). Tény, hogy ekkor még Lamennais a pápai csalhatatlanságot tekintette minden igazság s minden elv meghatározójának, de gondolkodásmódjában már ekkor is megvolt annak lehetősége, hogy ha e tévedhetetlennek posztulált tekintély szembeszökően téved a társadalmi igazságosság, a politikai elvek meghatározásában, akkor a világi hatalommal szemben két évtizeden át hangoztatott érveit ellene fordítsa a lelkiismereti szabadság és a népek jogai nevében.

II./ A VALLÁSI KÖZÖMBÖSSÉGRŐL

Ezernyolcszáztizenhét novemberében jelent meg Lamennais legnagyobb műve, mely miatt hívei „az új egyházatya" névvel tisztelték meg, az *Essai sur l'indifférence en matière de religion*. A második kötet csak 1820-ban követte. Az 1820-as években Lamennais a közoktatás kérdése körüli csatározások jóvoltából már-már ellenzéki reputációnak örvendett, ami a *Drapeau blanc* egyik munkatársánál ma már kissé meglepőnek mondható. A hivatalos egyházi tanításokat kézben tartó jezsuiták *Essai*-ellenes támadásai még furcsább helyzetet hoztak létre: a vallást a világi hatalommal szemben harciasan védelmező Lamennais legkíméletlenebb kritikusai az egyházi hatalom hivatalos védnökei lettek. Az 1821-es *Défence de l'Essai* mégis inkább párthívei számát növeli, és felcsigázza az érdeklődést az 1823-ban megjelenő III. és IV. kötet iránt. Persze, az érdeklődést nem kevéssé fokozta Lamennais első nyilvános konfliktusa a gallikán hierarchiával: *Levél Mgr Frayssinous-hoz* a francia egyetemeken uralkodó szekularizált szellemről (1823. szeptember). Ez még nem zavarja a következő évben tett első római út sikerét: XII. Leó az egyház kiemelkedő képességű védelmezőjének járó kitüntető kegyességgel fogadja a vallási közömbösség elleni harc apostolát.

„A legbetegebb század nem az, amely a tévedésért lelkesedik, hanem az, amelyik megveti az igazságot. Van még lelkierő, következésképpen reménység, ahol erőszakos vakbuzgóság uralja a lelkeket, ám ott, ahol minden mozgás kihalt, ahol semmi sem dobogtatja meg a

szíveket, melyeket a jéghideg közöny kerített hatalmába, mi mást várhatunk, mint közeli és kikerülhetetlen felbomlást" – hangzik az *Essai sur l'indifférence* híres nyitómondata *(Introduction*[3]*)*. A XVII–XVIII. század Lamennais szerint a tévedésekért lelkesedő korszak, a XIX. századot már csak a materiális meggazdagodás „eszménye" fűti, minden egyéb eszme – még téveszme is – hidegen hagyja. „Minden megvásárolható, mert minden eladó, lelkiismeret, becsület, vallási vélemény, morális megbecsülés és politikai pozíciók" – s ebben a légkörben született a *tolerancia* azon eszménye, mely nem más, mint a kizárólag testi élvezetekkel és pénzszerzéssel törődő ember vallási közönyének fedőneve. A vallást nem lehet eltűrni, mert tolerálni csak a tévedést lehet, az igazság tolerálása annak üldözését jelenti Lamennais gondolatmenete szerint. „Ki hallott már arról *a fény századá*ról előtt, hogy eltűrik a lélek halhatatlanságát, a túlvilági életet, a bűn büntetését és a jó jutalmát, hogy tolerálják Istent!"

A felvilágosodás vallási közömbösségen nyugvó toleranciaeszménye azért nem tolerálható, mert minden tanításnak társadalmi implikációi vannak, nincs társadalmilag közömbös eszmerendszer, tehát egyetlen társadalmi rendszer sem lehet közömbös az eszmékkel szemben. Lamennais nagy bizonyítandója az *Essai*-ben, hogy minden, a katolikus tanítással szemben a legkisebb kételyt megfogalmazó tanítás ugyanoda – ateizmushoz és anarchiához – vezet: az eretnek szükségképpen pro-

[3] Az *Essai sur l'indifférence* minden Lamennais *összes*ben megtalálható. Az idézetek egyszerűbben *fejezetek szerint* azonosíthatók (Livre, Chapitre).

testáns lesz, a deista pedig ateista. A vallási közömbösségnek három fő típusa van: „Az első csoportot azok alkotják, akik a vallásban csupán politikai intézményt látnak, s úgy vélik, hogy csak a nép számára szükséges. A második csoport elismeri a vallás szükségességét minden ember számára, de visszautasítja a kinyilatkoztatást. A harmadik típus elfogadja a kinyilatkoztatott vallás szükségességét, de megengedi, hogy bizonyos igazságait tagadják, s csupán az alapvető hitcikkelyekhez ragaszkodik." (Ch. I.)

A felvilágosodás filozófiája az ember megbecsüléséről szónokol – írja Lamennais –, de közben mélységesen megveti az empirikus embereket, azt állítva, hogy a felvilágosult bölcsek maroknyi csoportját leszámítva értelemellenes abszurditásokban hisznek, emberellenes erkölcsöt követnek, elfogadhatatlan tekintélyeket tisztelnek. „Filozófusok, beszéljetek kevesebbet az emberi méltóságról, és tiszteljétek jobban az ember méltóságát! Hogyan? az értelem nevében, az elidegeníthetetlen emberi jogok jelszavával az emberi nem több mint háromnegyedét hideg fővel arra ítélitek, hogy csalás áldozata legyen! Az isten szerelmére, legyetek kissé kegyesebbek embertársaitokkal: engedjétek meg, hogy ama felvilágosodás, melynek büszke birtokosainak mondjátok magatokat, néhány fénycsóvája elérje őket!" (Ch. III.) Az ultramontán Lamennais nagyobb demokratának tartja magát, mint a fény filozófusait arisztokratikus kételyükkel, mivel ő hiszi, *amit az emberi nem* mindig is hitt, amiben az emberek egyszerűen nem tudnak kételkedni, és azért hiszi, mert az emberiség számára emberemlékezet óta élő valóság ez a hit. Itt Voltaire és az en-

ciklopédisták „arisztokratikus [illegible]zmusa" (Robespierre kifejezése) Lamennais céltáblája, a következő fejezetben pedig Jean-Jacques Rousseau nézeteit támadja, mindenekelőtt azt a fordulatát, hogy az eszmék és elvek zűrzavarában jobb, ha mindenki atyái vallását követi *(Emil)*. A plebejus demokrácia szószólóját is elitizmussal vádolja, mivel nyilvánvaló, hogy a filozófus magára nézve távolról sem tartotta kötelezőnek tanítását, s ezt nemcsak konverziói sorozatával bizonyítja. Rousseau meggyőződése, hogy a savoyai vikárius hitvallásában megtalálta a filozófus számára egyedül üdvözítő vallási hitet, ám amint elhagyja a magányos moralista békés szerepkörét, és a törvényhozó póza kísérti meg, a vallást az erkölcsi kötelességek szentélyéből éppúgy politikai-állami intézménnyé alázza, mint a materialista machiavellisták: „Hogyan? van egy igaz vallás, ám az emberek többségét arra ítéli, hogy hamisat valljon? Politikai kötelességgé teszi az emberek számára, hogy Istent visszataszító állami kultusszal sértsék." (Ch. IV.)

Rousseau-nál a külsőleges ceremóniák, a kötelező állampolgári hitvallás és a szélsőségesen szubjektíven felfogott belső vallási meggyőződés szétválasztása lényegében egy hobbesi előfeltevésen nyugszik: külső, konform gesztusaink „önmagukban közömbösek" *(Leviatán)*, s ezek megszabásával az államhatalom nem sérti, nem sértheti *in foro interno* hitt, vallott vallási és erkölcsi elveinket. Lamennais szerint a külső kultusz elvileg elválaszthatatlan a benső hitvallástól, s nem lehet az elsőn politikai erőszakot tenni a második erkölcsi integritásának megsértése nélkül. „Jean-Jacques megkülönbözteti a *vallási ceremóniát* magától a vallástól, s e külső

kultuszt pusztán *igazgatási ügynek* tekinti, ahol, meglehet, első lehet írni az uniformitást – bár ezt nem állítja határozottan –, ám úgy tetszik, helyesli, hogy a rend kedvéért az emberek elfogadják az egyöntetűséget. Ám ez az elválasztás illuzórikus, mivel minden vallásban közvetlenül kapcsolódik a kultusz a dogmához, az istentisztelet külső formája a bensőséges istenhithez, nem lehet ésszerűen tagadni az egyiket és gyakorolni a másikat." (Ch. V.)

A vallási közömbösség ellen hadakozó Lamennais-nál szoros logikai kapocs fűzi össze a teológiai türelmetlenség és a politikai tolerancia melletti érveket: egyedül a kereszténység képes az emberi nem emancipálására, tehát semmit sem szabad eltűrni, ami gyengíti a keresztény vallás egyetemes (katolikus) hatalmát *és* a világi hatalom korlátozásának képességét. Nincsenek a kereszténységen belül „alapvető" és másodlagosnak minősíthető hitcikkelyek, a keresztény kinyilatkoztatás egyetemessége elleni minden támadás az egész emberi nem ellen irányul, mert a mindenben kételkedés filozófiája a „mindent szabad" moráljához vezet, az istentagadás az embertagadás előjátéka lehet, a teoretikus tévedés a *tett* bűnös voltának elfogadásához vezet. „Isten nem tolerálhatja a tévedést, mivel nem tűrheti el a bűnt; márpedig a bűn tolerálása szükségszerű következménye minden olyan tanításnak, mely megengedi a tévedés eltűrését. Az ember mindent megtehet, és az emberrel mindent megtehetnek, ha szabad mindent hinni vagy mindent tagadni az embernek." (Ch. VII.)

Márpedig a kereszténység világtörténelmi küldetése éppen az, hogy *nem* lehet mindent megtenni az ember-

rel, hogy a hatalomnak morális gátjai vannak, a társadalom minden osztályának *„officiuma"* (feladata), mely egyedül garantálja előjogai legitimitását. A kereszténység „tette morálisan megalapozottá a törvényeket, szent kötelékkel egyesítette a szembenálló népeket, a szeretetet tette a vak gyűlölség helyébe, védelmezte a gyengét az erőssel, az alattvalót a hatalommal szemben, mérsékelte az uralom mindenhatóságát, és kárpótlást ígért az engedelmességnek, puszta létével mérhetetlen módon járult hozzá a társadalmi rend tökéletesebbé és emberibbé tételéhez." (Ch. VIII.) A modern filozófia elszigetelt individuumokra bontja fel a társadalmat, módszeres kételyével a hagyományos kötelékek helyébe az individuális önkényt, a vallás által szankcionált erkölcsi normák helyébe a mindent tagadás nihiljét teszi: „az individuális akaratok veszik át a változatlan törvények helyét; és az ember mindenkitől függetlenül, embertársaitól elszigetelve a Semmi ura lesz, melyet mindent tagadásával teremtett maga körül, egyedüli ura és bírája lesz hitének, erkölcsének, minden cselekedetének" (Ch. IX.).

Az emberi autonómia szépen hangzó szólam a felvilágosodás filozófusainak ajkán, mondja Lamennais, csakhogy ezt a nagy morális „mindent szabad"-ot átvitték a politikára is, és ott a minden erkölcsi normát tagadó konvencionalizmus egy semmi által nem ellenőrizhető hatalom koncepciójába torkollott: „Századunk egyik legnagyobb őrülete az az elképzelés, hogy egy államot, egy társadalmat úgy lehet alapítani, egyik napról a másikra, mint egy manufaktúrát." (Ch. X.) A manufaktúra mesterséges világában csupán a kíméletlen konkurencia szempontjai, a mezítelen érdekviszonyok uralkodnak,

itt nincs más morális szabályozás, mint a magánérdek, nincs más észelv, mint az értelmes önzés elve. „Ha Istent száműzzük az emberi értelemből, lerombolunk minden igazságot, minden morális törvényt, minden társadalmi kötelességet, s mindezek helyébe az Én kizárólagos önszeretetét helyezzük, a mindenen átgázoló személyes érdek kultuszát..." A partikuláris érdekek korlátlan konkurenciaküzdelme közepette az állam is csak egyike lesz a hatalmi harcban részt vevő részérdekeknek, s hatalmi monopóliumát a többi társadalmi érdek elnyomására használja. „A társadalom a magánérdekek harcának hatalmas arénájává alakul át, ahol egyes individuumok és különböző korporációk küzdenek a kizárólagos érvényesülés jogáért. Az állam ebben a rendben vagy rendetlenségben csak úgy állhat fenn, ha hatalmi külön érdeke mellé felsorakoztat bizonyos partikuláris érdekeket, melyekkel szövetkezve elnyomja a társadalom többi részét." (Uo.)

A társadalmon belüli *bellum omnium contra omnes* a nemzetek közti kapcsolatban is eluralkodik: a nemzeti önzés éppúgy rettegett riválist lát minden más népben, mint a magánérdek a többi ember érdekkövetésében. „Nem ismernek többé más népjogot, mint minden egyes nemzet külön érdekét, sem más hadi jogot, mint az erősebb jogát. A nemzeti gyűlölség, a kizárólagos önszeretet elvének e vészes gyümölcse lesz a népeknek, miként az egyéneknek, egyetlen hajtóereje, és kíméletlenné, pusztítóvá teszi kölcsönös kapcsolataikat." (Uo.) A társadalom és a politika elembertelenedését az emberi természet dehumanizálódása követi: „az emberek nem tudnak többé érezni, csupán kalkulálni". A felebaráti

szeretetet hirdető Jézus nem ismerte a honfitárs és az idegen kegyetlen megkülönböztetését; a Krisztust társadalmi életükben tagadó emberek nem ismerik többé a karitászt, és „azt az embert, aki csak önmagát szereti, senki sem fogja szeretni". (Ch. XI.)

Lamennais a francia forradalom nagy jelszavainak első meghirdetését is a kereszténységnek vindikálja: a népek *testvériségét* és az emberek természetes *egyenlőségét* éppúgy Krisztus hirdette elsőként az embereknek, mint a *szabadság* eszményét. „Isten azt akarta, hogy az ember szabad legyen, de ahhoz, hogy szabad lehessen az ember, hinnie kell a szabadságban." (Uo.) A krisztusi koncepció szerint *a hatalom szolgálat,* és *erre* a népet szolgáló hatalomra igaz a *non est potestas nisi a Deo* normatív elve: „Uralkodni annyit tesz, mint szolgálni, az uralkodó csupán a nép első szolgája, minél hatalmasabb, annál önfeláldozóbb, miként az Ember Fia, feláldozza magát az emberek boldogsága kedvéért, és az általános szabadság közepette a társadalmi rend és a közboldogság rabszolgája lesz. Íme, a keresztény társadalom." (Uo.) Hogy a keresztény társadalmak mennyire feleltek meg e Lamennais által átfogalmazott krisztusi elveknek, csak akkor vetődött fel teljes élességgel, amikor a katolikus princípiumok hivatásos interpretátora, a pápa tagadta meg látványosan a népek testvériségének, az emberek egyenlőségének és a szellem szabadságának elvét. Az *Essai*-ben még a pápai csalhatatlanság és az emberi nem tévedhetetlenségének posztulátuma szerves egységben van: erről szól a II. és III. kötet.

Individualizmus és kollektivizmus nemcsak szociáletikai elvként áll szemben egymással Lamennais rendszerében, az *Essai* legtöbbet vitatott, „episztemológiainak" mondható elemzéseinek is ez az ellentét áll a középpontjában: a filozófia, az egyéni értelmi belátás *hübrisz*ére bízva az embereket, elszigeteli őket, a teológiai tekintély pedig, melynek alapja a *quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est,* azaz az egész emberi nem egyetemes tradíciói által megerősített hit, a társadalmi egyesülés alapelve. „Ha az egyéni értelem gyengeségét hangsúlyozzuk, ezt csupán az általános értelem megalapozása érdekében tesszük, bebizonyítva, hogy azok az eredeti igazságok, melyek az általános értelem alapját alkotják, végtelen bizonyossággal bírnak, sőt a belőlük közvetlenül származó másodlagos igazságok is biztosak, s ebből következik, hogy az individuális értelemnek is biztos szabálya van, amennyiben gondolatai alapját önmagán kívül keresi, és csak akkor téved, ha elbizakodott gőgjében kizárólag önmagára támaszkodik." (Bevezetés a II. kötethez)

Problematikusnak találták Lamennais kritikusai – és furcsa módon a liberálisok és a jezsuiták egyaránt – az egyházi tekintély közvetlen azonosítását az emberi nem általános tudatával: az elsők azokat a reneszánsz óta közhellyé koptatott kritikai érveket idézték, melyek az „emberi nem" kereszténység előtti, azon kívüli tapasztalatára, tudatára hivatkoznak, s lényegében ezt tették a jezsuita kritikusok is, mondván, hogy ez a lamennais-i azonosítás a katolikus hagyomány transzcendens-misz-

tikus többletét tagadja, mely nem vezethető vissza a tisztán emberi *sensus communis* bizonyosságára. „A tekintélyt védelmezve – írta Lamennais – nemcsak az egyház, hanem az egész emberi nem tekintélyét védjük, bebizonyítva, hogy a bizonyosságnak nincs más alapja, mint az emberiség általános tudata, ezzel együtt védjük meg az erkölcsöt és a vallást, minden társadalmi törvényt és kötelességet, az emberi és az isteni társadalmat." (Uo.) Vagy természetfölötti többletet kap ezzel az emberi nem általános tudata – ami igencsak megkülönbözteti Reid vagy Kant hasonló terminológiai fordulatától –, vagy az egyházi tekintély is arra redukáltatik, amit a *józan ész* belátni bír, s ekkor megtörténhet, hogy a misztikum kimarad.

Két implikációja is van az emberi nem általános tudata lamennais-i koncepciójának: az egyik a kilátástalan konformizmus követelménye, a másik – egyelőre távolabbi következmény – egy radikális demokratizmus ismeretelméleti megalapozása. Egyelőre az első a kézenfekvőbb: úgy kell gondolkodnom, mint mindenki más, mert különben „az emberi nem eretneke" leszek. „Mi ésszerűbb és biztosabb, mint ezt mondani: *hiszek önmagamban;* avagy ezt mondani: *hiszek az emberi nemben?* E két tekintély közti konfliktus esetén melyiket kell előnyben részesíteni, a tiedet vagy minden emberét? Ha a tiedet, akkor minden egyes ember csak akkor lesz ésszerű, ha hisz benned, ha az emberekét, akkor te csak akkor leszel ésszerű, ha hiszel bennük, ha az ő értelmük lesz a tiednek a szabálya." (*Avertissement de la quatrième édition,* 1829)

Nem igaz, hogy a karteziánus *cogito* magabiztossága megingathatatlan: ha mindenki más másképp gondolkodik, összedől a *clare et distincte* (világosan és határozottan) felfogott ideáinkban való hit, és helyet ad az emberi nem általánosan elfogadott hitének. „A legtisztábbnak tetsző fogalmainkkal szemben is gyanakodni kezdünk, ha azt látjuk, hogy a többi ember általában visszautasítja őket – írja Lamennais *A bizonyosság alapjáról* szóló fejezetben –, és az utolsó érv, mely gyakran az egyetlen, és mindig a legerősebb, melyet felhozhatunk a különc véleményeket valló szofistákkal szemben, ez a megsemmisítő szó: egyedül vagy, aki így gondolkodik." (Ch. XIII. *Du fondament de la certitude*) A bizonyosság *társadalmi termék*, mondja Lamennais, az elszigetelt egyén számára szellemi bizonyosság éppúgy lehetetlen, mint fizikai életfeltételeinek biztosítása társadalmi együttműködés nélkül.

Lamennais szerint egyetlen istenbizonyíték érvényes: Istenben mindig minden nép hitt, tehát Isten létezik (Ch. XV.). A vadember istenképe nem oly fennkölt, mint a katolikus teológusé, de a vallási érzület azonos és változatlan mindkettőben: „A szegény vadembernek, aki a Nagy Szellemet imádja az Amazonos őserdeiben, minden bizonnyal nincs olyan mély és tiszta ideája Istentől, mint Bossuet-nak, de ugyanaz az érzület hatja át." Csakhogy ez esetben igaza van Le Guillou professzornak, aki *L'Évolution de la pensée religieuse de Félicité Lamennais* című alapművében kiemeli, hogy Lamennais itt igen közel kerül az ősellenség, Voltaire *Zadig*jának deizmusához, a különbözőképpen felfogható

egyazon Istenség felvilágosodásbeli ideáljához.[4] És akkor hova tűnik a kereszténység, a krisztusi megváltás *differentia specificája*? Lamennais oly igen vágyott megerősíteni a kereszténység örök elveinek antedatálásával a krisztusi igazságok *semper ubique* érvényes voltát, hogy az isteni törvények változhatatlan lényegében szertefoszlani látszik a kereszténység lényegi különbsége: „Midőn Jézus Krisztus megjelent a világban, nem hozott más hitet, mint amit Isten az első embernek adott, s amit minden nép tradíciója továbbörökített az utódokra: »nem lerombolni, hanem betölteni jött a törvényt«, és az evangéliumi törvény, miként Szent Iréneusz mondá, csupán »továbbfejlesztése, kiterjesztése« az eredeti kinyilatkoztatás egyetlen és egyetemes törvényének." (Tome III., Ch. XXII.)

A továbbörökített tradíció „kézzelfogható" különbsége segít kivédeni egy másik, a katolikus egyház számára talán még veszedelmesebb affinitást: a rousseau-i érzületvallás, a szubjektív meggyőződésre redukált személyes hitvallások „Isten és Én közöttem" minden közvetítőt kiiktatni vágyó vallásosságáét. „A tiszta érzület vallása egy nyelv, egy hang nélküli vallás volna, tünékeny álomkép hite, mely örökké kisiklik az értelem ellenőrzése alól." (Tome II., Ch. XVII.) Persze, az sem jobb, ha az értelem mindent ellenőrizni akar: „Mindent megérteni akarni annyi, mint mindent tagadni." (Ch. XIX.) A filozófia története a kételkedés története, a vallástörténet a hagyományos tekintély tiszteletének törté-

[4] Louis Le Guillou: *L'Évolution de la pensée religieuse de Félicité Lamennais*, Paris: Libraire Armand Collin, 1966. Vö. 61. o.

nete: az *Essai* III. kötete még továbbviszi a kereszténység mindig és mindenütt érvényes voltának kétélű bizonyítását.

Az újkor filozófiai forradalma az emberi nem legegyetemesebb hagyományától, a tekintélyen alapuló hittől szabadította meg az embert: „Ettől a pillanattól az ember egyedüli ura lett vallási hitének és erkölcsi kötelességeinek: tévedhetetlennek, Istennek tekintette magát, önnön intellektusán kívül más szuverént többé nem ismert, és ahelyett, hogy a vallással és az egyetemes értelemmel összhangban azt mondta volna: *Van Isten, tehát létezem,* elszigetelt fenségét téve meg minden igazságok és létezők legfőbb bírájának, így szólt: *Vagyok, tehát Isten létezik.*" (Ch. XXI.) Márpedig Isten minden társadalomban létezett minden egyes ember előtt, az emberiség tanúsága szerint: a bálványimádó népek és a judaizmus (Ch. XXIII–XXIV.) igazsága ugyanazon tradíció terméke, melynek legtökéletesebb produktuma a kereszténység: „Ekképpen a keresztények hittek mindabban, amiben az emberi nem Jézus Krisztus előtt hitt, és az emberi nem mindig hitt abban, amiben a keresztények hisznek, mivel a vallási igazságok egymásba fonódnak és egymást kölcsönösen feltételezik, s az első kinyilatkoztatás mindegyiket felöleli... *Az evangéliumi törvény csupán a tökéletesség magasabb fokában különbözik az ókori népek által egyetemesen elismert morális törvénytől.*" (Ch. XXV. Az én kiemelésem. – *L. M.*) A Megváltó eszméje éppoly régi, mint maga az emberi nem – folytatja Lamennais –, s a krisztusi igazságot éppen örökkévaló volta bizonyítja: „amit minden nép mindig hitt, szükségszerűen igaz" (Ch. XXVIII.). A ke-

reszténység az emberi nem egyetemes tradíciójának része, ezért lehetett *felszabadító* azon emberek számára is, akik térben és időben távol estek a krisztusi csodák színhelyétől és történelmi korától.

Lamennais az ultramontán tábor többi tagjához – de Bonaldhoz, de Maistre-hez – hasonlóan ekkor még Kelet tradicionalista társadalmát többre tartja, s a kereszténység csodáinak befogadására alkalmasabb történelmi terepnek tekinti, mint a kritikai szellem filozófusi honát, Görögországot. „A görögök, megrontva okoskodó filozófiájuk által, nem tekintették többé a tradíciót minden tudományok egyedüli szabályának, annál jobban tisztelték a tradíció tekintélyét Keleten, ahol létrejöhetett a legszentebb hagyomány. Ott mindig ugyanazt az elvet tekintették alapvetőnek: a régiség mint az igazság legfőbb jegye, az újdonság mint a tévedés stigmája." (Ch. XXX.) Semmi újat nem hozott tehát a megváltás krisztusi formája? A próféciák és a csodák szintjén Lamennais az egységes keleti tradícióba ágyazottságot hangsúlyozza (Ch. XXXIII–XXXIV.), mindazonáltal az *Essai*-ben fogalmazza meg először a szocialista fordulata után oly sokat hangoztatott formulát, a proletár Jézus Krisztus szociális kihívását: „Királyok véréből származott, de mélységes nyomorában ama földön, melynek megváltására jött, a legszerényebb menedéktől is megfosztva bolyong, s e kettősséggel képviseli az egész emberiséget. Szerencsétlenek, akik nehéz munkátok keserves terhét hurcoljátok, a Gondviselés legnépesebb családjának tagjai, gyertek Betlehembe, tekintsetek e kisdedre, ki jászolban fekszik, néhány nyomorúságos rongydarab takarja, és ismerjétek fel testvéreteket; kirá-

lyok, gyertek ti is, és alázkodjatok meg a királyok királya előtt! Száműzöttek, üldözöttek, elnyomott néptörzsek, kövessétek e gyermeket, aki idegen földre menekül a zsarnok üldöztetése elől!" (Ch. XXXV.)

A *Défense de L'Essai* megpróbálja kivédeni azokat a teológiai ellenvetéseket, melyeket a *sensus communis* és a katolikus tradíció, a pápai tekintély túlságos közelítése ellenében hoztak fel. A kereszténység nóvuma éppen az, hogy a leghűségesebb az eredeti kinyilatkoztatás igazságaihoz: „A kereszténység nem más, mint minden idők vallása, mely megerősítést nyert egy új kinyilatkoztatástól. Minden vallásban vannak olyan igazságok, melyek megtalálhatók minden egyes vallásban, és ezek az igazságok a kereszténységnek is a lényegét alkotják. A tévedések a különféle vallások sajátjai, s nem tartoznak az általános tradícióhoz; ezeket nem erősíti meg az emberi nem egyetemes beleegyezése. Nincs a kereszténységben egyetlen olyan igazság sem, melyet ne találhatnánk meg minden népnél; de egyedül a kereszténység képviseli hűségesen azon primitív igazságokat, melyeket Isten az első ember számára nyilatkoztatott ki." Így bizony isteni törvény és természeti törvény, krisztusi kinyilatkoztatás és egyetemes emberi értelem olyannyira azonos lesz, hogy félő: nemcsak az individualista kritikai racionalizmust találja elsöpörni, az *Essai* megsemmisítendő Karthágóját, hanem azt a tekintélyt is, melyet túlzottan is alá kívánt támasztani ez az azonosítás: a pápa személyes csalhatatlanságát, melynek az alapja e műben az emberi nem örök értelmében való részesedés, az általános emberi szintű *sensus communis* egyszemélyi reprezentálása. Talán teológiailag igaza

volt *Lacordaire*-nak, a legtehetségesebb tanítványnak, amikor *Considérations sur le système philosophique de M. de La Mennais* című művében ezt szóvá tette, ám a megjelentetés időzítésével erkölcsileg semmiképp, ugyanis ez közvetlenül követte a Lamennais-t elítélő pápai enciklikákat. De ez már az 1830-as évek története, a 20-as évek második felében Lamennais – az *Essai* körüli csatározások ellenére – mint az ultramontánok legnagyobb tehetségű harcosa vesz részt a X. Károly uralma alatti politikai küzdelmekben, melyek jellemzője, hogy az anakronisztikusan középkorias uralkodó nemcsak liberális ellenzékére, hanem katolikus támogatóira is rendőri szigorral csapott le, ha azok nem az ő szája íze szerint védték a trón és az oltár egyre ingatagabb szövetségét.

IV./ VALLÁS ÉS TÁRSADALOM, EGYHÁZ ÉS FORRADALOM

Lamennais egyre inkább kétségbe vont politikai lojalitása bizonygatásával kezdi a vallás társadalmi-politikai funkcióját minden addiginál rendszeresebben összefoglaló művét, a *De la religion considérée dans ses rapports avec l'ordre politique et civile*-t (1825–26.). „Senki nem veti magát jobban alá országa törvényeinek, mint mi, még Konstantinápolyban is tisztelnénk hazánk törvényeit, sőt a császárkori Rómában is..." *(Préface*[5]*)* Az alázatos bevezetés azonban hamaro-

[5] A *De la religion considérée dans ses rapports avec l'ordre politique* megtalálható az 1840–44-es *Oeuvres complètes* V. kötetében. (Fejezetek szerint idézem.)

san a világi hatalom abszolitisztikus törekvéseinek bírálatába vált át, persze, porosz és orosz analógiák fedezékében: a reformáció mindenütt a központi hatalom megerősítéséhez vezetett, mivel meggyengítette az egyház erkölcsi ellenhatalom jellegét. „Íme, a lutheránus Poroszország példája, melyet egy kíméletlen katonai diktatúra tart hatalmában... És hallott-e már a világtörténelem despotikusabb hatalomról, mint amilyet VIII. Henrik gyakorolt?" (Ch. I.) Angliában az erős politikai hatalom sem gátolta a gazdasági dinamizmus kibontakozását, ezért vált az „angol szabadság" a francia liberálisok ideáljává. „Anglia valójában arisztokratikus köztársaság, mely a szüntelen terjeszkedés politikájával a külső ügyekre fordítja a nép figyelmét, s ezzel biztosítja a belső nyugalmat és a nagy materiális virágzást ... a gazdagságvágyat, az aranyszomjat téve meg egyedül méltányolt motívumnak; gyenge hit és laza erkölcsök szabadossága jellemzi, melyet szabadságnak tartanak."

Nemcsak a liberálisok, a gallikánok is az anglikán modellt szeretnék követni egyházi és világi hatalom viszonyát illetően, innen az egyházi ellenőrzést elutasító „ateista állam" elve, mely állam azonban egyáltalán nem közömbös a vallás belügyei iránt, nagyon is ellenőrizni akarja az egyház belső hitéletét, hierarchiáját és hitoktatását. A „gallikán szabadságok" a vallásszabadság végét jelentik: „Amaz őrület, hogy mindent adminisztrálni, mindent központosítani kell, napjainkban egyre több kormányzatot kerít hatalmába, és ez a centralizációs mánia megfojt minden helyi szabadságot, a nép egyetlen igazi szabadságát, és hosszú távon a legkilátástalanabb zsarnoksághoz vezet, mivel megfosztja az embereket a

kezdeményezőképességtől azon a területen, mely közvetlenül érdekli őket, megalázó gondoskodás alá veti őket, s e despotikus gondolkodás kiirtja a józan észt, a dönteni tudás képességét, mindazt, ami az emberi társadalmat összetartja." (Ch. II.) Hogy ez a leírás mennyire „fedi" Tocqueville negyed évszázaddal későbbi *Régi Rend és Forradalom* című művének híres elemzéseit, azt fölösleges újra aláhúzni. Ám némi kétségünk ébredhet aziránt, hogy az elöljáró beszédben beígért feltétlen engedelmesség akár zsarnoki törvényeknek valóban fennáll(hat)-e ilyen tirannikus törvények esetében...

Az elvilágiasodott állam számára az egyház a közintézmények egyike, melyet éppúgy pártfogolni és adminisztrálni akar, mint a színházakat vagy a köztéri szobrokat. Mindegyik az állami költségvetés egy-egy tétele, az állami ízlés kielégítése követelményének alávetve (Ch. IV.). És ahogy az állami dotációért cserébe a *Comédie française* műsorpolitikájába is beleszólt a közhatalom, meg akarja szabni az egyházi rendtartást és a hitoktatás tematikáját is, mintha Krisztus a politikai hatalom képviselőinek hagyta volna meg a *„docete omnes gentes"* küldetését. (Ch. V.) És igen meggyőző utilitárius érvek hozhatók fel a civil társadalom és a katolikus egyház ilyetén alávetettsége mellett, hisz a gondoskodó államhatalom központi erőforrásaival jobban intézi ügyeiket, mintha mindenki maga foglalatoskodna mindennel. Erő- és érdekviszonyok veszik át a valaha morális és igazságossági szempontok szerint elrendezett világ vezetését, „nem kérdezik többé: igazságos-e az, hanem csak azt: hasznos-e ez?" (Ch. VI.).

Az „ateista állam" Lamennais szerint nem állam és

egyház elválasztását jelenti, hanem egy olyan hatalomkoncepciót, mely a politikai hatalom legitimitását kizárólag önnön hatalmára – „a szuverenitás forrását magára a szuverénre" – vezeti vissza. (Ch. VII.) A *non est potestas nisi a Deo* kereszténvi elve helyére a „minden hatalom magából a hatalomból származik" hobbesiánus–machiavellista elve kerül, s az egyetemes, pápának alávetett katolikus egyház helyébe a király kegyétől függő *nemzeti egyházak* lépnek. (Ch. VIII.) És ezek abszolutisztikus szuverenitásfelfogása semmiben sem különbözik a forradalmi kormányzat terrorista elveitől: „A kormányzat küzd az egyház ellen, mivel teljesen független akar lenni a hatalom gyakorlásában, ezzel lerombolja a közjogot, a szuverenitás transzcendens alapzatát. A királyi hatalom úgy védi meg önnön hatalmát, ahogy tudja, rendőrterrorral és katonasággal, börtönnel és bajonettekkel harcol a forradalmi erőszak ellen, mely maga is ugyanezeket az eszközöket és elveket mozgósítja a királysággal szemben." (Ch. X. *Conclusion*)

Az 1824-ben Gerbet, Cazales, D'Alzen, Coux, Léon és Eugene Boré, valamint Salinis által alapított *Mémorial catholique* kiadványt az első katolikus francia újságnak nevezték, mert az *Ami de la religion et du roi* című lapot Lamennais és barátai csupán „A király vallásának barátja" címmel emlegették.[6] Az oktatás szabadságáért folytatott több évtizedes harcának fontos állomása volt egy tanítórend, a *Congrégation de Saint-Pierre* megalapítása (1828). Az adminisztratív szervezőmunka ügybuzgó bátyjára, Jeanra maradt, Félicité Lamennais

[6] L. Le Guillou, i. m. 76. o.

az ideológiai irányító, majd az *„animateur"* szerepkörét tartotta fenn magának. Az oktatás tematikáját a teológiai stúdiumokon kívül Lamennais *sensus communis* elmélete, sok-sok nyelvtanulás és – szintén Lamennais kezdeményezésére – a természettudományok és a matematika tanulmányozása tette ki. A kongregáció 1834-ig, a *Singulari nos* (XVI. Gergely enciklikája) verdiktjének elhangzásáig működött, s Jean és Félicité Lamennais mellett Gerbet és Salinis volt a fő patrónusa. Ám az igazi pápai áldás – még XII. Leóról van szó – 1828-ban is elmaradt: Ventura, Lamennais római híve, csak dicsérő szókat, de nem írásos jóváhagyást tudott elérni Őszentségénél.

A történet- és természettudományok azért kerültek a Szent Péter-rend konstitúciójának a középpontjába, mert e tudományok jelentették a reneszánsz óta az egyházi tekintély és a valláserkölcsök elleni támadások fő fegyvertárát: „Art. 12. A reneszánsz a humán tudományok terén a keresztény igazságok meggyöngítéséhez járult hozzá, mivel ez a reneszánsz a világi hatalom patronálása alatt csaknem mindenütt a vallásellenes eszmék befolyása alatt állt. A jogtudomány csupán a despotizmus alátámasztására szolgált a római jogból kölcsönzött formuláival, majd később a reformáció anarchista maximáival keverve. A történelem tényeit elferdítették, hogy a pápai tekintély meggyöngítését alátámasztó érveket szolgáltassanak... A természettudományok függetlenítették magukat a vallás fennhatósága alól, ekképpen, megfosztva magukat minden morális szabálytól, elszakadtak az erkölcsi rendtől, a modern filozófiák segédeszközei lettek, azok elveit terjesztették.

Filológia, matematika, fizika, kémia, biológia – mindez a kereszténység elleni konspiráció, az Isten elleni összeesküvés hatalmas táborát alkotta..." *(Constitution et règles des Religieux de Saint-Pierre*[7]*)*

Lamennais és barátai tervezete: újraintegrálni a hatalmas mértékben specializálódott és szekularizálódott természeti és társadalmi tudásanyagot a valláserkölcsi elvek fennhatósága alatt; persze, nem a középkorias tudományellenesség, hanem az újkor tudományos eredményeit számba vevő dinamikus katolicizmus keretében. „Minden megváltozott körülöttünk, az eszmék állandóan új és új irányokat vesznek; intézmények, törvények, erkölcsök, vélemények, semmi sem hasonlít arra, ami atyáink idejében volt. Mit ér a leglelkesebb elszánás ama társadalom igaz ismerete nélkül, melyben működni akar? Szükségszerű, hogy máshogy tanuljunk, hogy többet tanuljunk: máshogy, hogy jobban megértsük a világot, többet, hogy ne maradjunk le azok mögött, akiket vezetnünk kellene. Nem azáltal erősek a kereszténység ellenségei, amit tudnak, hanem annak révén, amit a kereszténység védelmezői nem ismernek" – írja *Des progrès de la révolution contre l'Église* című 1829-es munkájában.

A forradalom egyház elleni támadását úgy lehet legbiztosabban kivédeni, ha az egyház átveszi a forradalom leghatásosabb fegyverét, a *szabadság* jelszavát, s az egyformán abszolutisztikus hatalomra törő királyi és forradalmi kormányzatok ellen fordítja. „A lelkiismereti szabadságot, a sajtó szabadságát követeljük; követel-

[7] Idézi Le Guillou, i. m. 79. o.

jük a közoktatás és nevelés teljes szabadságát, miként a zsarnoki kormányzat által elnyomott belgák követelték szabadságukat. A belga katolikusok felfedezték, hogy a nemzeti egyház, az egyházszakadás fenyegetését csak úgy tudják elhárítani, ha a hatalom zsarnoki politikájával a keresztény nemzetek elidegeníthetetlen jogait szegezik szembe" – hangzik a *Des progrès de la révolution* bevezetője.[8] A belga katolikusok Hollandia elleni harcának megidézése még nem állította szembe Lamennais-t Rómával, mivel a belgák – a katolikusok és liberálisok szövetségben – győztek, és sikerült kivívniuk függetlenségüket Hollandiától, így a pápa is elfogadta katolicizmus és liberalizmus e szövetségét, mely nem fenyegette – mint majd Lengyelország esetében – a szent szövetségi *status quo*t.

A népek csak azért tartoznak engedelmességgel a fensőbbségnek, mert az alá van vetve az isteni eredetű természetjog morális maximáinak, és csak addig tartoznak engedelmességgel, amíg az uralkodó betartja Isten szankcionálta kötelességeit. (Ch. I.) Azért a katolikus népek a leginyugtalanabbak Európában, mert közöttük a legélőbb a hatalom morális megszentelésének *és* a hatalomtól az erkölcsi küldetését számon kérő *jus resistendi* szellemének hagyománya. Ezért az igazi liberalizmus is a katolikus nemzetek körében tud mozgósítani a szabadság jelszavával. „Poroszországban, ahol militarista módszerekkel intézik az állam és az egyház ügyeit, mindenki a fejedelem jó- vagy rosszkedvétől függ. Egyetlen

[8] A *Des progrès de la révolution* az idézett *Oeuvres complètes* VI. kötetében található. (Fejezetek szerint idézem.)

katolikus nemzet sem tűrne el ilyen despotizmust, ahogy azt az ipari zsarnokságot *[tyrannie industrielle]* sem, mely az angol népen uralkodik, s amely a gazdasági törvény nevében a népesség nagy részét valóságos rabszolgasorba taszítja." (Ch. II.) Lamennais szemében „a szabadság klasszikus földje", az angol kapitalizmus legkevésbé sem jelenti az emberi emancipáció vonzó példáját.

A gallikán királypártiaknak és az anglomán liberálisoknak közös társadalomfilozófiai maximája van Lamennais szerint: az uralkodó politikai, illetve az uralkodó osztály gazdasági hatalmát semmiféle transzcendens, természetjogi törvénnyel nem korlátozó konvencionalizmus: „A royalisták, pontosabban a gallikánok elválasztják, miként a liberálisok, a világi berendezkedést a spirituális rendtől, nem hagynak a hatalom számára más szabályt, mint önnön akaratát, ekképp megszentelve mindörökké a királyok zsarnokságát és a népek szolgaságát." (Ch. III.) A kereszténység küldetése a népek jogainak – mégpedig politikai *és* gazdasági jogainak – követelése és a despotizmus doktrínáinak visszautasítása. (Ch. IV.)

A modern materialista filozófia által támogatott zsarnokságra jellemző, hogy az elvben a világi hatalomtól elválasztott egyházat teljességgel az államhatalom szolgálatára szeretné szorítani, a nagy középkori pápák – a Földnélküli Jánost exkommunikáló III. Ince vagy a IV. Henriket a canossai megalázkodásra kényszerítő VII. Gergely – emlékét is kitörölve a katolikus hagyományokból, csupán a császárnak való engedelmesség elvét hagynák meg morálteológiai maximaként. „A hatalom,

melynek nincs másban hite, mint önnön hatalmában, mindazonáltal meg van győződve arról, hogy hatalma megerősítéséhez szükséges egy engedelmességet prédikáló vallás, két dolgot szeretne egyszerre: egy isteninek mondott törvényt, mely az alattvalókat engedelmességre kötelezi, de semmire sem kötelezi magát a hatalmat, egy egyházat, mely parancsol a népnek, de amelynek ő maga szuverén módon parancsolhat... Így látjuk mindenfelé megszületni a nemzeti egyházakat, melyek vezetője a fejedelem, s amelyeket szolgai helyzetük minden morális és politikai befolyástól megfosztott."(Ch. V.) És X. Károly 1828-as rendeletei az oktatás állami monopóliumáról ugyanezt az egyházat eszközzé alacsonyító politikát folytatják, s az egyetem elleni támadásai büntetőbíróság elé juttatták az ultramontán Lamennais-t, aki védőiratában gúnyosan kérdezte a kereszt jele alatt ítélkező bíráitól: „Vajon a legkeresztényibb királyságban lehetséges-e még Isten érdekében s a király igazi érdekében szót emelni?" *(Sur le pursuit judiciaire dirigé contre le Drapeau blanc au sujet de l'Université*[9])

Mi a teendő ebben a helyzetben, midőn a legkatolikusabb király rendőrileg üldözi a katolicizmus és a királyság legodaadóbb híveit, s midőn a szabadság szószólói, a liberálisok tapsolnak a rendőri represszionak, ha annak az ultramontánok esnek áldozatul? Kivel lehet szövetkezni? „Szövetkezni a liberálisokkal, amíg azok materialista elméleteik befolyása alatt állnak, ez szövetség volna az ateizmussal és az anarchiával, melynek egyet-

[9] Uo.

len ereje a bomlasztás, a rekonstrukció képessége nélkül; szövetkezni a hatalommal, amilyen az valójában, ténylegesen ateista elveivel, melyek függetlenítik minden morális maximától, minden szabályozó függőségtől, ez annyit tesz, hogy a bukással szövetkezünk, melyet most már semmiféle halandó hatalom nem képes többé megvédeni, s mindörökre elidegeníteni magunktól a népeket." (Ch. IX.) A kérdés formájában rejtve benne van a megoldás képlete: szövetkezni a népek szabadságvágyával, mely ugyanúgy szemben áll a bukásra álló hatalommal, mint a liberálisok szabadságkövetelése, ám nem redukálható ez utóbbiak antiklerikalizmusban kimerülő radikalizmusára. Az 1830-as forradalom hozott megoldást erre a dilemmára.

V./ BOLDOG BELGIUM

A boldog belgáknak sikerült az, ami az íreknek a reformáció óta és a lengyeleknek országuk 1772-es felosztása óta oly reménytelennek látszik: visszaszerezni nemzeti függetlenségüket protestáns, illetve pravoszláv elnyomóiktól, biztosítani a katolikus egyház szabadságát, de immár nem az emberi jogokkal, a liberális szabadságkövetelésekkel ellentétes elvként, hanem ezek szerves részeként. „Nincs többé egyetlen felvilágosult katolikus sem, aki ne látná, hogy hite megóvása, a kereszténység európai fennmaradása szorosan kapcsolódik az egyház függetlenségéhez; hogy ama láncok alatt nyögve, melyekkel a kormányzatok béklyózták meg, az egyház képtelen a dogma oly szabad hirdetésé-

re, mely isteni jogon illeti meg, s nem képes eredeti tisztaságában megőrizni erejét és fegyelmét, melybe a politikai hatalom bitorolt jogával be akar avatkozni..." – foglalja össze Lamennais a belgák szerencsés szabadságharcának katolikus (=egyetemes) vívmányait. *(Sur une exposition des sentiments des catholiques belges*[10])

Róma áldását adta erre a küzdelemre, ám csak az a pápai hatalom lehet a népek szabadságharcának szövetségese, amely megszűnik a világi hatalmak szervilis ügynöke lenni, amely önmagát nem a konkordátumok jogfosztó gyakorlatára, hanem a természetes szabadságjogok posztulátumára alapozza: „Hogyan törheti össze az egyház és a nép ezt a mesterséges köteléket, mellyel századok óta béklyózza a zsarnokság? Ki kell várnunk, hogy Őszentsége, a keresztény társadalom szabadságának legfőbb őre lemondjon a konkordátumok rendszeréről, melynek szabadsággyilkos veszedelme évről évre világosabban látható lesz, hogy megszabadítsa az egyházat minden világi befolyás alól, ki kell várnunk e percet, mely közelebb van, mint gondolnók. Addig is két fontos feladat vár főpapjainkra: a vallás teljes elválasztása a politikától és azon szabadságjogok teljes követelése a katolikusok számára, melyeket elvileg a törvény csaknem mindenütt kimond, ám amely szabadságtól az adminisztratív intézkedések majdnem mindig megfosztják a polgárokat. Ezt érezték át a belgák, innen ered egy egész nemzet fenséges mozgalma, mely egy emberként kelt fel, hogy harcoljon azért, ami a legszen-

[10] A *Sur une exposition des sentiments des catholiques belges* idézeteinek referenciája a Magyarországon is megtalálható *Troisièmes Mélanges* (Paris, chez Paul Daubrée et Cailleux, 1835), 67–91. o.

tebb a világon, a nép jogainak kivívásáért. Minden véleményeltérés szertefoszlott a hatalmas közös érdek előtt, minden megosztottság eltűnt a nagy nemzeti ügy egységesítő szellemében. Nincsenek többé liberálisok és royalisták, szabadelvűek és katolikusok, egyetlen cél létezik, egyetlen kiáltás: »*Szabadon akarunk élni és meghalni!*« Persze, vallás és politika elválasztása ebben a kontextusban a vallásnak a kormányzatok hatalmi politikájától való elválasztását jelenti, ám annál szorosabb kötődését a népek nemzeti felszabadító harcaihoz, az elnyomottak emancipációs küzdelmeihez, ezért tekintik többen Lamennais-t a forradalom teológiája avagy a felszabadításteológia első képviselőjének. És Róma 1831-ben, tudjuk, a konkordátumok rendszerét, a Szent Szövetség népelnyomó *status quo*ját választotta.

Belgium esetében azért és csak azért fogadta el Róma liberalizmus és katolicizmus, nemzeti függetlenségi harc és vallásszabadságért folyó küzdelem szövetségét, mert az ország Hollandiától való elszakadása 1830-ra maga is az európai *status quo* része lett; nem az elvek – az emberi jogok, a nemzeti szuverenitás – fennköltsége, hanem a tények (a független Belgium elismerése a Szent Szövetség vezető hatalmai által) győzték meg a pápát a belga út szentesítésének szükségszerűségéről. Ekkor és ezért még nem szállt szembe a Szentszék a belga események lamennais-i szélsőséges szabadelvű interpretációjával, s ez ügyben a reakciós gallikán hierarchia sem riasztotta Rómát. Pedig az *Exposition des sentiments des catholiques belges* már mindazt tartalmazza, ami az *Avenir* cikkei kapcsán a *casus belli*t szolgáltatta.

A belga katolikusok nevében Lamennais megismétli

évtizedes küzdelmének fő érveit a közoktatás államosítása ellenében. „Nem ismerjük el, hogy a kormányzat tetszése szerint monopolizálhatja a közoktatást; e hatalmas befolyás alól a nemzet sehogy sem menekedhetne meg; s milyen jogon tiltható meg egy apának, hogy más neveltetést válasszon a fia számára? Mely embernek, testületnek, milyen hatalomnak van joga ahhoz, hogy magánvéleményét rákényszerítse egy másik emberre? hogy apa és fia közé tolakodjék?... A katolikusok, felfogván ama szörnyűséges veszedelmet, mely a gyermekek nevelésének állami monopóliumából és a sajtó feletti kizárólagos hatalomból adódik, mely minden nemzedéket kiszolgáltatna egy ember vagy embercsoport kénye-kedvének, a katolikusok keresik és meg is találják e hatalmi visszaéléssel szemben a garanciákat. Abban a században, melyben élünk, másban nem találhattuk meg ezt a biztosítékot, mint a szabadságban." A nevelés és a sajtó korlátlan szabadsága a kormányzati despotizmusnak való ellenállás egyetlen lehetősége, anélkül „az emberek menthetetlenül ki vannak szolgáltatva mindazoknak, akik váltakozva hatalomra jutnak".

Most már restauráció kori publicisztikájával ellentétben nemcsak a katolikusok külön szabadságát követeli: „A katolikusok nem lehetnek egyedül szabadok, mindenki szabadsága szükségszerű előfeltétele az ő szabadságuknak." Innen fakad a liberálisokkal való szövetség lehetősége és a szükségessége. Ám ez nem jelent teljes világnézeti azonosságot: a szabadelvűek szabadsága a vallástól való szabadságot jelenti, a katolikusoké pedig a vallás szabadságát. De mindkét tábor egyetért abban, hogy a kormányzatok képviselőinek nincs joguk meg-

szabni az emberek vallási véleményét: „A liberálisok ugyanazon szabadságokat követelik, mint mi, bár céljuk nem teljesen azonos a mienkkel; ám mindenképpen dicséretes lelkesedésük a despotizmus elleni harcban, gyűlöletük azon iga iránt, melybe a zsarnoki kormányzatok kényszerítik a népeket, és ezt az érzületüket teljes szívünkkel osztjuk. A velünk közös ellenállásban az emberi szív eredendő érzületének engedelmeskednek, ami, anélkül hogy tudnák, a kereszténység ősi elve, mely az emberi nem felszabadulását hirdette meg. Ekképp remélhetjük, hogy a vallástól való eltávolodásuk nem visszafordíthatatlan." Ha az egyház újra megtalálja igazi küldetését a népek szabadságharcának szellemi vezetésében, a liberálisok is újra megtalálhatják Krisztust, a felszabadítót, mivel a természettől keresztény lélek természettől szabadságvágyó. „A katolikusok és a liberálisok, pontosabban, ha így fogalmazunk: *a népek* szabadságot akarnak, és ezt a nemes és igazságos érzelmet semmi sem tudja feltartóztatni... Milyen szánalmas látnunk, hogy némely miniszterek összeesküvést szőnek, hogy feltartóztassák e túl erős érzelem diadalmenetét! Milyen szánalmas látvány a hatalom, amint bajonetteket mozgósít a szellem hódításaival szemben! Más kormányzatok meg vámhatárokkal akarják útját állni a gondolatok elterjedésének!" Mindenesetre Metternich herceg még nagy sikerrel mozgósította mindezeket a megvetett eszközöket a Lamennais által nem minden visszhang nélkül hangoztatott liberális katolicizmus eszméi ellenében: a belgák győztes ügyét már nem

tudta *„gleichschaltolni"*, de a francia felső klérust és Rómát, a cári és császári udvart felkészítette az új veszély elhárítására.

VI./ *L'AVENIR*

A belga katolikusok érzületeit kifejező kiáltványnak a nemzeti függetlenség, a sajtó- és vallásszabadság, a társadalmi igazságosság „természetjogi" maximáit proklamáló zárómondata így fejeződik be: *„Voilà l'avenir!"* – íme, a jövő. Ezt a keresztény és szociális, szabadelvű és katolikus jövőt kívánta hirdetni az első katolikus hetilap Franciaországban, az *Avenir*, melyet Lamennais leghívebb ifjú tanítványaival, Lacordaire-rel és Montalembert-rel együtt szerkesztett. Mottójuk: „ISTEN ÉS SZABADSÁG!" – e szavakkal áldotta meg a haldokló Voltaire Benjamin Franklin unokáját az amerikai forradalom második évében. Lamennais és hívei – miként a köztársasági és szocialista szerkesztők – azt kívánták elérni újságjukkal, hogy a bankárkirályság ne sajátíthassa ki a júliusi forradalom vívmányait a dinasztiaváltással és a gazdasági *laissez-faire*-rel megelégedő politikája számára. Az ultramontán Lamennais hajdani pártfogói csalódással vették tudomásul, hogy ez az ellenzéki sajtóorgánum nem karlista, nem X. Károly és unokája („V. Henrik") hatalmának restaurációjáért küzd, hanem egy olyan szabad társadalomért, mely legfeljebb a nevében királyság, melyben a nemesi előjogok eltűnnek, és a katolikus egyház csak kötelességeket, de nem kiváltságokat követel a maga számára. A gallikánok és az orleánisták mellett Lamennais-nak sikerült kivív-

nia az ultrák ellenszenvét is. Ám az *Avenir* új olvasóréteghez jutott el, ami valóban a jövőt jelentette: a gazdasági liberalizmus kisemmizettjei, a „Gazdagodjatok meg!" cinizmusa által nem vigasztalt proletariátus egy része a szociális színezetű katolicizmusban vélte megtalálni azt, amit a szociális kérdések iránt érzéketlen liberálisoknál s az utóbbiak antiklerikalizmusát átvevő szocialistáknál nem lelhetett fel – a hagyományos hitélete megtartását, sőt megerősítését lehetővé tevő és a társadalmi igazságosságot megalkuvás nélkül követelő katolikus radikalizmust.

„Kevesebb mint fél évszázad alatt láthattuk XVI. Lajos abszolút monarchiájának bukását, majd a köztársasági Konventét, a direktórium és a konzulátus, a császárság és a Charta szerinti monarchia bukását... mi maradt szilárd e világon? a vészes viharban, mely elsodort népeket és törvényeket, intézményeket és világnézeteket, mi maradt meg az emberek szíve mélyén mint szilárd meggyőződés? Két dolog, csakis két dolog: Isten és a szabadság. Egyesítsétek e kettőt, s az emberi természet legbelső és legállandóbb szükségletei kielégíttetnek, és nyugalom uralkodik a szellemi szférában, válasszátok el e kettőt, és újra kitör a vad viszály" – hangzik az *Avenir* bemutatkozó cikke. (1830. okt. 16.)[11] Az emberek a felvilágosodás kora óta azért és csak azért fordultak el Istentől, mert „oltáránál a szolgaság dicséretét, a szervilizmus doktrínáját" prédikálták: a XVIII. század filozófusai így könnyedén meggyőzhették a népet, hogy a fel-

[11] A *l'Avenir*-cikkek megtalálhatók az idézett *Oeuvres complètes* VII. kötetében, valamint a *Trosièmes Mélanges*-ban. (Id. kiad. 91–361. o.) *Dátum* szerint idézem őket.

szabadításáért való harcot össze kell kapcsolnia az Istentől való megszabadulással. S viszont: a katolikusok szemében is gyanús lett a *szabadság* szó, hisz ama forradalom írta zászlajára, mely papok vérében fürösztötte azt a terror alatt. Meg kell szabadulni a XVIII. századi filozófia vallásellenes előítéleteitől *és* a kereszténység antiliberális elfogultságaitól, s „akkor minden ember megérti, hogy a katolicizmus nemcsak hogy nem összeegyeztethetetlen a szabadsággal, hanem annak legbiztosabb alapját adja, mivel nélküle a szabadság puszta *tény* marad. Márpedig a tények szertefoszlanak, csupán a *jog* marad meg mindörökké, és a katolicizmus elvetése esetén lehetetlen egyetemes jogalapot találni."

Tehát egyrészt a katolikusok ne a hatalomban keressék egyházuk támaszát, hanem a nép szabadságjogaiban, „a vallási, a nevelési, a polgári és politikai szabadságban, a személyes szabadságjogokban, és meg ne feledkezzünk a legfontosabbról: a sajtó szabadságáról, mivel ez az összes többi szabadságjog legfontosabb biztosítéka". A másik oldalon pedig a liberálisok ne kizárólag az antiklerikalizmussal bizonyítsák politikai radikalizmusukat. (Az 1830-as forradalom „három dicső napja" alatt sor került papi személyek elleni atrocitásokra: a francia felsőpapság nagyon is hű szolgája volt a restaurált monarchiának. Az 1848-as februári forradalom nélkülözte a francia polgári forradalmak ezen antiklerikális hagyományát: ezt a történészek Lamennais keresztény szocialista publikációi hatásának tudják be.)

A világ választási kényszer előtt áll: vagy „a zsarnokságok végtelen váltakozását" választja, vagy „az egyéni szabadság korlátmentes kibontakozását, mely minden-

ki szabadságának egyedüli biztosítéka"; ám Lamennais-nál ez nem a „kaparj kurta" egoista individualizmusát jelenti, hanem „a társadalmi igazságosság elveivel" megerősített egyéni szabadságot; ahogy a „végtelenül megosztott vélemények" is – éppen szabad sokféleségük hatására – „közös középpont felé kezdenek gravitálni". Ez Lamennais 1830-as hite szerint egy a szabadságtól nem visszarettenő, hanem azt „megkeresztelő" Róma lenne. Ám a megértő XII. Leót 1830-ban a rövid életű VIII. Pius váltotta fel, majd az 1831 februárjában megválasztott XVI. Gergely, aki az olasz nép szabadságharca által fenyegetett pápai trónust talált, s védelmezőként népelnyomó nagyhatalmakat, osztrák és orosz szuronyokat. Az *Avenir* ezen események fenyegető árnyékában folytatta liberális-katolikus hadjáratát.

Az *Avenir* elveit Lamennais fogalmazta meg az 1830. december 7-i számban *(Des Doctrines de l'Avenir)*. Első helyen a katolikus hitvallás áll: hűségfogadalom a hierarchiának, a tradíciónak, Jézus Krisztus nem e világból való birodalma törvényeinek: „Mint őszinte katolikusok, egész lelkünkkel az egység mellett vagyunk, mert ez egyházunk és hitünk lényege, visszaborzadunk az egyházszakadás legcsekélyebb megjelenésétől is. Ezért erősen kötődünk a régi, szent hierarchiához, mely a dogma és a kultusz egységének letéteményese, Jézus Krisztus szellemi kormányzatához, amely minden elemében különbözik ama világi kormányzatoktól, melyek a népeken, a polgári és politikai rendben uralkodnak." A Szentszékhez való hűség a gallikánizmus és a bonapartizmus ellentéte,

„mert ez a lelkiismeretet a zsarnokság cinkosává teszi, a szolgaságot kötelességnek tünteti fel, a nyers erőszakot pedig szent jognak".

Ezzel szemben áll az igazi katolikus természetjogi tanítás, mely egyedül az isteni igazságosságot ismeri el jogalapnak. Lamennais közvetlenül a klasszikus természetjogi doktrínából vezeti le a keresztény liberalizmus alapelveit, melyet e cikkében hat pontban foglal össze: „elsőként a teljes lelkiismereti, azaz vallásszabadság egyetemes és megkülönböztetés nélküli joga", ami az állam és egyház elválasztásának alkotmányos elvéből következik. Ez „implikálja az egyház állami költségvetésének megszüntetését" mint az egyház szellemi szabadságának előfeltételét, ami természetesen nem zárja ki, hogy a pap, mint minden állampolgár, engedelmességgel tartozzék országa törvényeinek. Ám a vallási vezetők választása csak a hívek és a hierarchia belügye lehet, „ellenesetben első pásztorainkat olyan emberek jelölhetnék ki számunkra, akiknek hite ellentétes a mienkkel, akik talán nem is keresztények". Mindenféle kormányzati beavatkozás az egyház hitelébe „törvénysértő és zsarnoki", mivel megszűnt a teokrácia, a vallás politikai intervenciója is: „Mivel manapság nem lehet semmi vallási a politikában, nem szabad semmi politikának lennie a vallásban."

Második helyen a nevelés szabadsága áll mint „a családok első természetes joga". Minden oktatási monopólium ennek megsértését jelenti. Harmadik a sajtószabadság, melynek korlátozását nem mentheti a vele való visszaélés lejáratott érve. „A sajtó a mi szemünkben nem más, mint a beszéd meghosszabbítása, s mint ilyen, iste-

ni adomány, egyetemes eszköze az emberi kommunikációnak, s a legfontosabb eszköze az általános szellemi haladásnak. Kétségkívül vissza lehet élni vele, de vissza lehet élni a beszéd képességével is... Higgyünk az igazságban, annak örökkévaló erejében, és szertefoszlanak a gondolat szabadságával szembeni túlzó gyanakvásunk felhői, mert a túlzott óvatosság sohasem akadályozta meg a tévedést, inkább elaltatta az elme éberségét egy hamis biztonságérzet jóvoltából." XVI. Gergely *Mirari vos* enciklikája majd a hajdani Lamennais, az *Essai sur l'indifférence* szerzője intoleráns érveivel veri vissza a liberális Lamennais toleranciatéziseit.

A legfontosabb újdonság Lamennais keresztény liberális rendszerében a *társulási szabadság* kiemelten hangsúlyos szerepeltetése. Ez a szabadságjog fontos szerepet fog játszani a szocialista Lamennais politikai filozófiájában is, midőn a liberális burzsoázia által a munkásoktól megtagadott szervezkedési szabadságot követeli. Az *Avenir* az angolszász típusú liberalizmus mintájára a vallásszabadság bázisának a különböző véleményű emberek társulásainak szabadságát tekinti: „A negyedik helyen az egyesülési szabadságot követeljük, mivel mindenütt, ahol közös érdekek, véleményközösségek, közös hitelvek vannak, az emberi természet adottsága, hogy egyesíteni akarja ezeket, lévén ez minden ember természeti joga, mivel mindent csak egyesülés útján lehet elérni, oly gyenge az egyes ember, olyan kiszolgáltatott a hatalomnak egymaga: *Vae soli!* Ahol minden osztályszolidaritás, minden szervezet felbomlott, ahol csak elszigetelt egyének maradtak, senki számára sem lehetséges többé védelem, ha a törvény megerősíti az egyé-

nek elszigeteltségét, ha nem engedünk meg, hogy egyesüljenek a közös cselekvés érdekében."

Ötödik helyen ama választási törvény reformjának követelése szerepel, mely Lajos Fülöp szabadelvűségének nagyobb dicséretére a gazdasági cenzus alapján áll. Egy későbbi cikkből idézem ennek keserű lamennais-i szatíráját:

„– Mennyi adót fizetsz?

– Én 240 frankot – szól az egyik.

– Jól van, te kiváló szellemű ember vagy, menj, szavazz, megengedjük.

– És te mennyit fizetsz?

– Én csak 239 frank 99 centime-ot.

– Ez igazán kínos; de így nem szavazhatsz, mivel törvényeink értelmében ostoba vagy." (1831. márc. 9.)

A központosítás elleni támadások már a restauráció alatt megkülönböztették Lamennais politikai publicisztikáját a centralizációpárti ultraroyalisták (de Maistre, de Bonald) hangnemétől; a liberális Lamennais még közelebb kerül Tocqueville nagy hatású, az „adminisztratív despotizmus" ellen irányuló kritikájának szellemében: „Követeljük, hatodik helyen, a centralizáció gyászos rendszerének lerombolását, a császári despotizmus e szégyenteljes örökségének felszámolását. Elveink szerint minden területi egységnek joga van saját ügyeinek intézésére, jogszerűen az állam nem avatkozhat bele a községek életébe, nem irányíthatja inkább a megyék és járások ügyeit, mint a családokét. Csupán az általános felügyelet joga illeti meg, hogy a különböző érdekek összeütközését megakadályozza..." Az igazi közérdek könnyebben kibontakozhat az önkormányzati alapon

szerveződő területi egységek sokféleségéből, mint abból a kényszerű uniformizálódásból, amit a központi hatalom képviselői közérdeknek neveznek a helyi sokféleségek erőszakos letörése révén: „Mivel gyanakodva fogadunk minden uniformizáló törvényhozói törekvést, minden *a priori* államelvet, mivel a helyi sajátosságok, az erkölcsök és szokások különfélesége e sokszínűségnek megfelelő intézményrendszert követelnek, úgy véljük, sokkal jobb, ha ráhagyjuk a községekre és a megyékre önmaguk adminisztratív megszervezésének gondját. Az a változatosság, mely ebből ered, csak megerősítheti az állam egységét, az az abszolút azonosság viszont, amely ellentétes a természettel, mert ellentétes a szabadság szellemével, csak látszólagos, formális egységet eredményezhet, és lerombolja azt a valódi, életteli egységet, amely a társadalmi test minden részének sajátos, bensőséges létéből származik." Ez az „újgirondizmus", a föderatív elv újrafelfedezése csupán az 1980-as évek első felében, az akkor szocialista kormányzatot választó Franciaországban jelent meg újra, mégpedig a *baloldali* mozgalmak jelszavaként.

1831 tavasza éppúgy semmivé foszlatta 1830 júliusának reményeit, mint majdan 1848 júliusa a februári forradalom törekvéseit: a liberális Lafitte helyébe a hatalom „erős embere", Casimir Périer lépett. Lamennais, aki a Lajos Fülöp-i liberalizáció kezdeti eredményeivel is igen elégedetlen volt, lapjával lassan, de biztosan nyílt ellenzékbe kerül, kezdetben az egyházpolitika és a köztársaság kérdései kapcsán, később a külpolitika és a szociálpolitika területén.

Az 1830-as forradalom eleve elhibázott volt, mert a

szabadság biztosítékát az új hatalomban kereste, s nem a mindenkori hatalom ellenében felállított intézményes garanciákban. „Az ember csak akkor szabad a társadalomban, ha nem engedelmeskedik az embernek, csupán a legfőbb értelemnek, az örök igazságnak, a változhatatlan igazságosságnak, ami maga a tökéletes szabadság." (*D'une grave erreur des honnêtes gens*, 1830. nov. 9.) Ehelyett elfogadták egyetlen ember elméjének egyeduralmát, „egy individuális értelem uralmát, mely mindenki értelme fölé emelkedik, és rákényszeríti magát a társadalomra mint legfőbb értelem, mint egyedüli törvény. És mivel egyedüli jogalapja a többi értelem engedelmessége, a hatalom kizárólag a nyers erőre támaszkodik, s nincs más legitimáló elve, mint maga az erőszak." Az isteni jogon uralkodó középkori királyok helyébe az isteni jogot bitorló modern uralom lépett – folytatja Lamennais –, és ebben a bitorlásban támogatják a „tisztességes emberek", akik a szociális nyugtalanságtól, a köztársasági radikalizmustól visszarettenve a rendet akarják, akár a szabadság árán is. „Íme, gyászos tévedésünk eredményei: a rend egyedüli biztosítékát a hatalomba helyezzük, amit ma már csupán a nyers erőszak tart fenn, egyetlen elme zsarnokságát, egy külön érdek teljhatalmát támogatjuk, mely elnyom minden más érdeket, mely megsemmisít minden más értelmet." A szabadelvű szólamokkal hatalomra jutó bankárkirályság még elviselhetetlenebb elnyomást képvisel, mint X. Károly teokratikus törekvései: „Ha csak a hatalom garantálja legszentebb jogainkat, az igazságosságot és a szabadságot, attól tartok, hogy kormányzatot váltva csupán elnyomót váltottunk." (*Nécessité de s'unir pour*

le maintien de l'ordre et la conservation des droits communs, 1830. okt. 30.) A cikk szinte lázító szózattal zárul: a közjognak nincs más garanciája, mint a mindenkire kiterjedő társadalmi összefogás, ha „minden polgár egyik kezével polgártársa kezét szorítja, a másikkal kardja markolatát".

És ez még a liberálisnak mondható új uralommal való mézeshetek alatt íródott. Egy évvel a júliusi forradalom után Lamennais mérlege még negatívabb, hiszen a forradalmat kisemmizték önnön vívmányaiból, egyedüli eredményeként egy dicstelen dinasztiaváltást hagyva meg: „Egyik király helyére másikat tettek, egyik dinasztia helyébe egy másikat, íme, ez minden. A többi, azaz maga a forradalom, amely nagy nemzeti mozgalom volt, a közjog megújításának társadalmi törekvése, az ígért szabadságok, ezek intézményes biztosítékai, mindez csupán az első lelkesedés lázában látszott elérhetőnek, az elragadtatás pillanatnyi bódulatában, egy lázálomban, melyet igyekszenek gyorsan elfeledtetni velünk... A kormányzat kizárólagosan monarchikus maradt, márpedig egy monarchikus kormányzat *erős* akar lenni." Ezt az erős kormányzatot csak kíméletlen hatalomkoncentrációval tudja elérni, s ebben, ha lehet, túltesz a végelgyengülésben kimúlt Bourbon-monarchián: „Szükségesnek látja, hogy hatalma megerősítése érdekében minél inkább egyetlen kézben összpontosítsa az összes hatalmi funkciókat: szükségesnek látja, hogy hatalma alá hajtsa a vallást, a köznevelést, a sajtót, hogy megőrizzen minden monopóliumot, és általában mindent a központi hatalom fennhatósága alá vonjon, hogy mindent ellenőrizzen, és hogy megfojtson minden

mozgást, amelyet nem tud teljesen kontrollálni; így az alkotmány minden alaptörvényét meg kell sértse teljhatalma biztosítása érdekében." (*Du système suivi par les ministères depuis la révolution de juillet,* 1831. júl. 1.) A munkásmegmozdulások, a köztársasági mozgalmak kíméletlen elnyomása könnyen kivitelezhető azon hatalmi apparátus segítségével, amely XIV. Lajos zsarnoki uralmának, 1793 forradalmi terrorjának és a császári autokráciának méltó örököse.

Örökölte az új rend a régi szent szövetségi *status quo* tiszteletét is: úgy kívánja kétes legitimitását elfogadtatni Európa „legitim" uralkodóival, hogy a világtörténelem egyedüli legitim mozgalmát, a népek szabadságküzdelmét elárulja, miként a francia nép igazi szövetségesének, Lengyelországnak a csúfos cserbenhagyása bizonyítja: „Tudja meg Lengyelország hősies és nagylelkű népe, szívünk szolidaritásának letéteményese, csodálatunk örök tárgya, szent szabadságunk szövetségese, hogy nem a francia nemzet hagyta cserben fegyvertársát, nem mi vagyunk bűnösök gyermekei hiába ömlő véréért. Egyedül kormányzatunk vérbűne ez, miniszterein fejére hulljon vissza örök átokként e bűn káinbélyege... Miattuk veszítettük el a külföld minden megbecsülését, ők vívták ki a francia név számára a népek megvetését, midőn a cár kardja írja leghűségesebb szövetségesünk vérével a lengyel nemzet sírfeliratát... s meglehet, a mienket." (Uo.) A lengyel kérdés állította végképp szembe Lamennais-t – s ez ügyben, ha lehet, még nála is jobban elkötelezett szerkesztőtársait, Montalembert-t és Lacordaire-t – Lajos Fülöp opportunista kormányzatával, miként majd a „lázadókat" elítélő XVI. Gergellyel

is. 1830 és 31 ősze között azonban még egy szabadságszerető Szentszék fikciójával írja az *Avenir* valláselméleti és egyházpolitikai cikkeit, melyek oly kevéssé nyerték meg a valóságos Róma tetszését.

VII./ SZEGÉNYEN ÉS SZABADON

Lamennais mindenekelőtt szegénységet prédikál az egyháznak függetlensége biztosítékaként. Mit ér az állam és egyház szétválasztásának alkotmányjogi posztulátuma, ha az állam fizeti az egyházat, és ezért az egyház elvei feladatával kell fizessen? „Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy az egyház szabadságának előfeltétele az állami fizetés eltörlése. Akit fizetnek, függ attól, aki fizeti. Ezt a nagy igazságot érezték át az ír katolikusok, akik mindig visszautasították azt a szolgaságot, melyet az angol kormányzat a felajánlott fizetséggel akart megvásárolni." Persze, a papoknak meg kell élni valamiből; ám ha az állam alkalmazottjai, akkor nem papként élnek: „Élniük kell, igaz, de mindenekelőtt az egyháznak kell élnie, és az egyház csak a szabadságáért hozott áldozat árán élhet." (*De la séparation de l'Église et de l'État*, 1830. okt. 18.) És Európa legszegényebb népének, az íreknek a példája mutatja, hogy a papok nem halnak éhen ott, ahol a nemzet érdekeit és a Rómához való hűséget híven tolmácsolják a híveknek. „Igehirdetői annak, aki istállóban született és kereszten halt meg, emlékezzetek hitetek fenséges eredetére, fogadjátok el az önkéntes szegénységet, a szenvedés áldozatát, és a szegények szenvedő Istenének szava oly hatásos lesz aj-

kaitokon, mint az első keresztények idején." Csoda-e, hogy a francia felsőpapság nem a lehető legkedvezőbb (fel)jelentéseket küldte az amúgy is fanyalgó pápai udvarba?

Lamennais a katolikusok vallásszabadságának kardinális kérdéseként tárgyalja a Rómával való szabad kommunikációt: Lajos Fülöp ugyanis az állami fizetségért cserébe a Rómába küldött információk és az onnan jövő utasítások adminisztratív ellenőrzését követelte kormányzata számára. „Milyen jogon áll a kormányzat a katolikus hívő és az egyház elismert vezetője közé? Ugyanígy akarja kontrollálni a hívők és papjuk, a papok és püspökök minden kapcsolatát, rendőri felügyelet alá vonni minden bizalmasan elhangzott szót, talán még a gyóntatószék titkait is, hogy vajon nem tartalmaznak-e olyasmit, ami nyugtalanító lehet az állam biztonságára nézve?" (*De la libre communication avec Rome,* 1830. okt. 26.)

Még felháborítóbb a katolicizmus liberális képviselője számára az, hogy a kormányzat nemcsak megtilt bizonyos (külső) kapcsolatokat, hanem határozottan előír rítusokat, imába foglaltat a hatalom pillanatnyi érdekeinek megfelelő fohászokat, kötelezően megünnepeltet olyan eseményeket, melyeknek semmi közük a katolikus ünnepekhez. „Hol vagy, alkotmányunk alapcikkelye, lelkiismereti szabadság?! A Charta nem ismeri el a hatalom jogát arra, hogy parancsoljon az értelemnek és a lelkiismeretnek, melyek természetüktől fogva függetlenek a politikai hatalomtól. Mindig, midőn a hatalom az ember és Isten közé tolakszik, előír hiteket, kötelező szertartásokat, csupán szentségtörés az egész, és

Isten tiszteletének nevetséges paródiája." (*Oppression des catholiques*, 1830. nov. 26.) Lamennais a más hitűekkel, sőt a hitetlenekkel való összefogást hirdeti meg e cikkében, mert mit számítanak a véleménykülönbségek, midőn mindenki *szabadságát* fenyegeti az alkotmányellenes állami beavatkozás!

A francia egyház előtt két út áll az 1830-as forradalom szabadelvű szellemét mindinkább eláruló hatalmi politikával szemben: vagy a teljes behódolás, a keleti egyház szégyenteljes hagyományainak, a cezaropapizmusnak az átvétele – erre Bonaparte konkordátuma a legzseniálisabb kísérlet –, vagy a keresztény középkor császárok ellen küzdő pápái szent tradíciójának folytatása. Bizáncban az udvari intrikák dicstelen eszköze lett az egyház, és az lett volna a Német-római Császárság területén is, „ha VII. Gergely, az európai liberalizmus e hatalmas pátriárkája, nem védte volna meg, miként utódai is, a császári törekvések ellenében a szellem szabadságát, a világi hatalom erőszakos kísérleteivel szemben az isteni igazság és a természetjog szuverenitását, oly lelkesültséggel és elszántsággal, mely megmentette az egyházat, a kereszténységet, az európai civilizációt, a szabadságot". (*De la position de l'Église de France*, 1831. jan. 6.) A középkor szent pápái után az újkor megalkuvó konkordátumokat hozott, a független szellemi hatalom képviselőit *„a lelkiismeretek fizetett adminisztrátorai"* váltották fel: „Katolikusok, íme, ide vezet a hatalomnak behódoló politika! Franciaország egyháza, íme, ez fenyeget téged! Joggal mondják neked: az állam fizet téged, tehát szolgáld az államot, az állam adja a bért, tehát engedelmeskedj az államnak, cselekedj, beszélj úgy, mi-

ként az parancsolja szólnod és tenned... Semmi sem tartozik többé csak rád: tanításod, szertartásaid költségeit a közigazgatás fizeti, imáid szövegét, Istenedet magát, mind az állam fizeti meg, tehát az övé." (Uo.) Az egyház államosításával szemben egyetlen lehetőség van: az elnyomottak ügyének egyházi felkarolása, az egyház számára kivívott szabadság ügyének összekapcsolása a népek szabadságharcával: „A szabadságot a népek a te példád után nyerhetik el. Magadat felszabadítván felszabadíthatod a világot, mivel a népek szabadságának előfeltétele, alapja az egyház szabadsága. Hogy az egyház újból, mint annyiszor a történelem folyamán, a társadalmi igazságosság élő kifejezője legyen..." *Aut Caesar aut populus* – és 1831-ben Róma a cézárokat választotta.

A középkori egyház Lamennais idealizált felfogása szerint nem mint hatalom a hatalommal harcolt a császárság abszolutista törekvései ellen, hanem mint a hatalomkorlátozás természetjogi tanításának letéteményese, s amint megszűnt az lenni – és az újkor abszolút monarchiáinak szolgálólánya lett –, a népek maguk vették kezükbe a szabadság ügyének védelmét; és ahol a nép azt látta, hogy az egyház a világi hatalom szellemi segédcsapata, ott a szabadságharc antiklerikális formát öltött, miként a francia foradalom. Ha az egyház hatalomellenes éllel éleszti fel a tradicionális természetjogi tant, „mely nélkül néhány század alatt minden morál, minden jog eltűnik a földről", akkor az elnyomók elleni népharag nem ellenséget, hanem szövetségest fog látni a katolikus egyházban. (*Fausse direction du gouvernement*, 1831. jan. 27.) Ellenkező esetben az egyház kénytelen elismerni a hatalom azon jogát, melyet Ma-

chiavelli és Hobbes követelt az igazságos és igazságtalan meghatározására, s ennek folyamányaként a vallási igazságok közti tetszőleges választásra, azaz a szabadságot egyetlen ember szabadságára kell korlátoznia. Az egyház azonban csak minden egyes ember egyenlő szabadságával biztosíthatja a szabadságát, „ahol minden ember egyenlő, egyenlő joga van mindenben, ahol a szabadság minden más törvény szükségszerű első alaptörvénye, és ez az abszolút szabadság, melyet csupán önmaga korlátozhat, csak ott ér véget, ahol szükségszerűen határt szab magának, a másik ember szabadsággyakorlásának határánál." (Uo.) Érdemes megjegyezni, hogy a modern egalitárius liberalizmus fő képviselője, *John Rawls* „Az igazságosság elmélete" című munkájában szinte szó szerint így határozza meg a szabadság primátusának és minden ember egyenlő szabadságának elvét.

Az emberek egyenlő szabadságának azonban ára van, s ezt Lamennais nem győzi elégszer hangsúlyozni az *Avenir* lapjain: osztozás azok sorsában, akiknek a szabadság is csak a szegénységben való egyenlőséget juttatta, akkor is – illetve akkor igazán –, ha a hatalom busásan megfizeti a szabadság elárulását. „S ti, Jézus Krisztus papjai, mivé lettetek? Fizetett funkcionáriusai vagytok annak a hatalomnak, melyet *szolgáltok*, ha kegyeskedik parancsolni nektek, gondoskodik rólatok és arról, hogy bizonyos határokat sohase léphessetek át; ő vásárolja meg papi öltözéketek, de ő parancsolja meg, hogy mikor és meddig viselhetitek azt; az első rendőrügynök megszabhatja, hogy mint prédikálhattok; a politikai hatalom elkísér az oltár lábához is, ellenőrzi a szentmise

minden mozzanatát, a misztériumok szentségeit... És még csodálkoztok azon, hogy a felháborodott népek azt kérdezik, van-e Isten, vagy üres-e az ég?" Hitetlen hatalom és szolgálata által közömbössé tett tömegek – ám van kiút, Krisztus követése: „Nézzétek Isten Fiát, és tanuljatok meg szegények lenni, szegények, hogy szabadok lehessetek, szegények, hogy visszanyerhessétek elvesztett megbecsüléseteket." (*Intérêts et devoirs des catholiques,* 1831. ápr. 7.) A kötelező hűségeskü, a szemináriumok tematikájának állami megszabása ellen Lamennais olyan harcot hirdet meg, amit a huszadik században *polgári engedetlenségi mozgalom*nak fognak nevezni *(Du serment politique; Profession de foi de l'Église Catholique-Française).*

Az *Avenir* elméleti cikkei közül kettőnek a címében szerepel a jövő: az egyik *A társadalom jövőjét* kívánja felvázolni, a másik *A katolicizmus szerepét az új társadalomban.* Nagy nóvuma e cikkeknek, hogy a restauráció hajdani híve először hivatkozik pozitívan 1789-re, a demokratikus forradalom tradíciójára, és 1830 kezdeti köztársasági illúzióit ennek szerves folytatásaként üdvözli: mindkettő „az abszolutizmussal szembeni népi reakció", mely a monarchiák „abszurd és torz rendszere ellenében", a szolgaságban halálos „álmukat alvó népeket felrázva és egy egész romlott civilizációt elsöpörve hirdette meg a nemzeti újjászületés új rendjét". Az egyház számára óriási a kihívás: ha elkötelezi magát a régi rend mellett, az új társadalmi erők joggal látják benne ellenségüket, és a zsarnokok szövetségese számára nem lesz hely a szabadság épülő birodalmában. De semmi sem készteti a katolicizmust arra, hogy az ázsiai des-

potizmust támogató bizánci hierarchia hagyományát kövesse, hogy a *minden hatalom istentől ered* tézisét a történelmi társadalmak elnyomó hatalmai apológiájára használja: „Ha hitelvünk az, hogy minden hatalom Istentől ered, az egyház számára ez nem jelenti a fennálló hatalom általános apológiáját, egyetlen partikuláris politikai hatalom közvetlen igazolását sem, hisz Nagy Szent Gergely pápa azt tanítja nekünk: *az emberi értelem tiltja, hogy királynak tartsuk azt, aki ahelyett, hogy fenntartaná a birodalmat, pusztulásba dönti azt;* s mivel az apostol tanítása szerint *a fejedelem Isten szolgája a jóban,* tehát ha nem a jóban szolgálja, akkor megszűnik Isten szolgája lenni. Az isteni jog nem jelent semmi mást, mint hogy minden jog, miként minden igazságosság, Istentől ered, és így a királyok isteni joga a lehető legszorosabban kötődik kötelességükhöz és igazságosságukhoz, különben nincs semmiféle jogcímük az uralomra." (*De l'avenir de société,* 1831. jún. 28.) Érdemes megjegyezni, hogy a nagy magyar politikai gondolkodó, *Bibó István* posztumusz munkájában – *Az európai társadalmi fejlődés értelme* (1971–72) – szintén a királyok (isteni) jogát kötelességeikkel összekapcsoló morálteológiában látja a nyugati kereszténység társadalmi dinamizmust involváló fölényét a bizánci birodalom szakrális császársága felett.

Lamennais álláspontja azonban nem jelenti mindenféle forradalom igenlését, hanem csak azokét a társadalmi küzdelmekét, melyek a hatalom átmoralizálásának irányába hatnak, melyek nem új, a régieknél nagyobb hatalomkoncentrációkat eredményeznek. „Akár elismerjük Isten létezését, akár tagadjuk, azt mindenkép-

pen el kell ismernünk, hogy a politikai hatalomnak semmiféle joga sincs a gondolat vagy a lelkiismeret ellenőrzésére, hogy bűnös politika az, mely megteszi a mindenkori hatalmat az igaz és hamis, a jó és rossz, az igazságos és igazságtalan bírájának; és ebből közvetlenül következik, hogy hitek és kultuszok, mindenféle vélemény, amely a szellemi rendhez tartozik, teljesen független a világi hatalomtól, és amint a politika beavatkozási jogot követel a maga számára ebbe a szférába, ezzel megsérti a társadalom legfőbb, természeti és isteni törvényeit, és zsarnoksággá züllik, melyet semmiféle legitimitás nem illet meg, gyakorolják akár a király, akár a nép szuverenitása nevében." Lamennais eljövendő társadalma igencsak mélyen gyökerezik a tradicionális természetjogi tanítás talajában.

Természetjogi terminológiában fogalmazza meg Lamennais az önkormányzati elvet is mint a népszuverenitás elve politikai érvényesíthetőségének formáját: „Vitathatatlan az az alapelv, hogy minden egyes ember természetes joga, hogy saját ügyeit saját maga intézze, s hogy ez a természeti jog, mint minden morális maxima, minden igazságosság, összeegyeztethető az Istentől eredő jog eszméjével, és ha a nép nem szuverén abban az értelemben, hogy ügyei intézésében csak önmaga dönt, akkor azt a természetjogi elvet is tagadnunk kell, amelyen a család alapszik, s azt kell feltételeznünk, hogy a föld minden lakóját egy-két ember tartja hatalmában és szellemi kiskorúságban, mivel tetszése szerint rendelkezik velük." Holott még a családfő sem dönthet önkényesen kiskorú családtagjai sorsáról: az igazságosság maximája megszabja a gondoskodó hatalom határait,

ahogy a családok és tartományok önrendelkezési joga az állami beavatkozás határait. Még hangsúlyosabb az önrendelkezési elv a nemzetek nagy családja vonatkozásában: nem lehet többé nagyhatalmi érdekek hazárdjátszmájában népek sorsát eldönteni, szabadságát eljátszani. Persze, ez még inkább óhajtó módban áll, mint a területi önkormányzati elv természetjogi legitimációja. „A katolicizmusnak kell ama hatalmas népmozgalmak élére állnia, melyek jelenleg átformálják a világot. Nem azt látjuk-e, hogy a katolikus népek mindenütt megmozdultak, mintha elsőként akarnák megvalósítani ama fenséges víziót, mely az emberi nem jövőjét tárja elénk? Nézzétek Belgiumot, Írországot, a szent és hősies Lengyelországot! Soha nem tapasztalt a világ naivabb hitet, nagylelkűbb rajongást, az önfeláldozás megrázóbb csodáit. Én mondom nektek, Krisztus velük van." (Uo.) Lehet, hogy Krisztus igen, de egyházának római reprezentánsa az osztrák császárral és az orosz cárral tartott.

A keleti tradícióval szemben mindig a szabadság szellemét képviselte a katolikus egyház – folytatja Lamennais –, ám a középkorban még kiskorúnak tekintett emberek szellemi rendjét szabályozta, cenzúrával és indexszel, az újkori fejlődés azonban lehetővé tette, hogy a katolikus hitigazságokat éppúgy a szabad vita szellemi fegyvertárával védelmezzék, mint a természettudományos tételeket. „Miként a családban, eljő az az időszak, melyben a gyermek intelligenciája teljesen kifejlődik, és természetszerűen éppoly szabad lesz szellemileg, mint az apja, ugyanilyen szükségszerűséggel eljő az az idő, melyben az intellektuálisan felnövekedett népek éppoly szabadok lesznek, mint a népek nagy családjának atyjai.

Ez a népek királyságának korszaka." Ahogy a népszuverenitás elve is csak ott fenyeget véres anarchiával, ahol a régi rend irracionális ellenállása kitermeli a forradalmi terrort, akképpen a modern természettudományos fejlődés is csak ott vezet vallásellenes szellemiséghez, ahol a vallás szelleme tudományellenes formát ölt. „Amint valahol intézményesítik a gondolat- és szólásszabadságot, azonnal megmutatkozik a hitnek a tudomány számára kedvező tendenciája, miként a tudománynak a vallás számára kedvező tendenciája, ahol viszont nincs szellemi szabadság, azonnal egymás ellen fordulnak."

A népek igazságösztönével és a tudományos haladással összekapcsolódó katolicizmus, megszabadulva a világi hatalom lezüllesztő támogatásától és a tudományellenesség tradíciójától, végre újra az lehet, ami eredeti krisztusi formájában volt: *a szeretet vallása*, mely „csupán a szabadság révén diadalmaskodhat, és annál gyorsabb és hatalmasabb lesz diadala, minél teljesebb lesz a szabadság". És a királyi paternalizmustól – mint mindenféle kormányzati gondnokságtól – megszabadult katolicizmus ismét tisztán képviselheti eredeti jelentését, az emberi nem egyetemességének eszméjét, „az emberi nem egyetemes fejlődéstörvényét, amely egységes társadalomhoz vezet, amelyet nem torzítanak el a nemzeti különbségek; ez Krisztus földi birodalma, a szabad népek és a gondolatszabadság hona". A szabadságot csak egyvalami korlátozza a jövő társadalomban: a karitász, mert ez a szabadság nem a megszomorítottak és megalázottak rovására meggazdagodók korlátlan szabad versenyét jelenti, hanem az érdekei védelmében szabadon szervezkedő társadalom függetlenségét. „A kato-

licizmus megszabadítja az embert az ember elnyomásától, s a karitász révén egyesíti az embereket, és a Jézus Krisztus által felszabadított népeket egyetlen hatalmas emberi családba fogja össze: *Et erit unum ovile et unus pastor.* [És egy akol és egy pásztor vala.]" A *De l'avenir de société* című cikk programja lesz a *Mirari vos* főpásztori enciklika kritikájának egyik központi tárgya; XVI. Gergely e szociális katolicizmusfelfogás tévelygőnek minősített képviselőjét kívánta visszaterelni az egy közös akolba.

Lamennais következő cikke a katolicizmus jövőjét vizsgálja az ekképp elképzelt új társadalomban (*Ce que sera le catholicisme dans la société nouvelle*, 1831. jún. 30.) Miként egyeztethető össze a lényegileg *változatlan vallási igazságok hite* azon forradalmi társadalmi változások igenlésével, melyek megváltoztatják az öreg Európa arculatát? – ez Lamennais kiinduló kérdése. „Az igaz és az igazságosság lényege változatlan: a vallás az igazság és az igazságosság törvényének legtökéletesebb kifejeződése, tehát lényegét tekintve változatlan... Ám mindig ugyanaz maradva belső lényege szerint, szintoly alapvető tulajdonsága, hogy fokozatosan fejlődve másmás külső formát öltsön az emberi intellektusban és a társadalom külső eseményeiben végbement változásoknak megfelelően; csak ha önmaga is fejlődik, akkor tudja a társadalom fejlődése feletti befolyását megőrizni." E dinamikus katolicizmus képe a korban nemcsak Lamennais és tanítványai, Coux, Gerbet, Montalembert, Lacordaire előtt lebegett ily vonzó formában, hanem a német liberális katolicizmus olyan képviselői, mint Görres és Döllinger is ilyeténképpen képzelték el a

XIX. század uralkodó eszméihez alkalmazkodni képes katolikus megújulást. Ez utóbbiak még megérték a *Syllabus* antiliberális filippikáit is, ami a századfordulóig prolongálta a szabad szellemű katolikusok frusztrációját...

Lamennais a szabadság kétféle fogalmát különbözteti meg: az egyik az embert embertől elválasztó konkurencia szabadsága, a másik a kooperációé, az egyesülés szabadsága. Az első nevében is lehet harcolni a politikai erőszak ellenében, de ez a harc éppúgy csak materiális felszabadulást hozhat, ahogy a fennállását csupán önnön erejével legitimáló hatalom is csupán materiális kötelék. „Ahogy növekszik az emberiség intelligenciaszintje, szükségszerű, hogy a társadalom a puszta erőszak helyébe, amely az állatvilág törvénye, e tisztán materiális kötelék helyébe másféle viszonylatokat helyezzen, melyek újra egyesítik az embereket, akiket a szabadság elszigetelt és elválaszt egymástól, mert ezen önkéntes egyesülés nélkül az emberek elvesztik szabadságukat." Az önkéntes egyesülés elve a szeretet, a lamennais-i katolicizmusfogalom központi kategóriája, mely egyben a pozitív – az embereket nem elválasztó, hanem egyesítő – szabadságfogalom lényege. „Ez a kapcsolat nem más, mint a szeretet, minthogy a katolicizmus az intelligencia haladásával párhuzamosan a szabadság fejlődését szolgálja, szükségszerű korrelációként a szeretet fejlesztése is, mivel enélkül a szabadság ahelyett, hogy tökéletesítené a társadalmat, szétbomlasztja azt." Lamennais számára a szabadság legliberálisabb korszakában sem a korlátlan konkurencia szabadságát, az ökonómiai *laissez-faire*-nek a gazdasági növekedésen kívül

semmiféle egyéb emberi-erkölcsi értéket tekintetbe nem vevő szabadságát jelentette.

S Lamennais sohasem csökkenő antimaterialista elfogultságát épp az magyarázza, hogy számára a materializmus „az egoizmus hidegszívű doktrínáját" (uo.) jelenti, mely haladáson csak anyagi gyarapodást ért, s embertársainkban csak potenciális konkurenst lát. S ugyanennek az elvnek – a végtelen gazdasági terjeszkedés vágyának és a kíméletlen konkurenciaszellemnek – a kiteljesedése a modern nacionalizmus, amely a népek közti *bellum omnium contra omnes* természetellenes állapotához vezet. Ennek ellenszere a katolicizmus univerzális emberszeretet tanító erkölcse, mely az egymás ellen acsarkodó népeket éppúgy testvérré teszi, mint az egymás tönkretevésére törő privát egoizmusokat: „A kizárólagos hazaszeretet, oly sok szenvedés és bűn forrása, meghajlik az egyetemes testvériség nagylelkű érzülete előtt, ez az egyetemes emberszeretet csökkenti a háborúskodások kiváltó okait, és magukat a háborúkat is humánusabbá, kevésbé szörnyűségessé teszi." Hogy Lamennais összes utópista próféciái közül talán ez vált be legkevésbé századunkra, azt fölösleges is mondani.

Az egyház a jövő társadalomban egyetlen előjogot őriz meg: az önfeláldozás privilégiumát. A kereszténység megint az elnyomottak és a megnyomorítottak vigasztaló vallása lesz, szegény, mint azok, akiket istápol, hatalom nélküli, mint azok, akiket a világi hatalom eltiport, s akiket a mindig a megalázottak oldalán álló pap felkarol. A szegénység azonban nem pusztán karitatív kérdés Lamennais számára, hanem a társadalom létkérdése: „A szegények ügye nem csupán közgazdasági

probléma, hanem a társadalom élet-halál kérdése, és a legégetőbb társadalmi kérdés egész Európában." A régi rómaiak a rabszolgaság intézményével oldották meg ezt, a modern Anglia a bérrabszolgaság intézményével. A protestáns etika a maga nyers utilitarizmusával megtagadta a keresztény hagyomány leglényegét: a dolgozó ember és a kétkezi munka megbecsülését. Lamennais felfogásában a kereszténység munkafelfogása magában foglalja az emberi méltóság megőrzésének posztulátumát, egyszerűbben azt, hogy a munkabér ne süllyedhessen az emberileg elfogadható létminimum alá – tehát távol áll a kapitalizmus szellemétől: „Nemcsak a *misericordis* és a *caritas* tette szükségszerűvé a kereszténység számára a rabszolgaság lerombolását, hanem – és talán mindenekelőtt – a munkáról vallott felfogása, mely nem engedhette meg, hogy az emberi munka értéke bizonyos határok alá süllyedjen. A protestantizmus szelleme, mely később a filozófiai individualizmus szellemi bázisa lett, ellenkezőleg, arra irányul, hogy minél lejjebb szorítsa a munka árát, hogy ezzel arányban növelje a termékek mennyiségét és a termelés hasznát, azaz a szegény mindinkább való elszegényedéséhez járul hozzá, és ezzel párhuzamosan ahhoz, hogy minden gazdagság kevés ember kezében koncentrálódjon, akik embertársaik verejtékén híznak, és az éhségre spekulálva gazdagodnak." Lamennais antikapitalizmusának kritikai oldala már az 1830-as évek legelején készen áll, csupán pozitív programmal bővül az 1840-es évekre, a munkásmozgalomhoz kapcsolódó szeretetelvű szocializmusában.

Ennek az eljövendő szocializmuskoncepciónak van

egy evilágibb, máig sem elavult mozzanata, melyet *szövetkezeti* szocializmusnak szoktak nevezni: 1848-ban Lamennais lesz ennek legjelentősebb képviselője, de előzetesét már az *Avenir*ben is megtalálhatjuk. „Ha kiindulunk a mezőgazdasági szövetkezetekből, melyeket már sikerrel kipróbáltak, és feltételezzük, hogy az iparban is alkalmazzuk – méghozzá a szegények érdekében – a társulás elvét, valószínűleg az ipari munkák szövetkezeti szervezése csakúgy, mint a mezőgazdasági munkáké, sikerrel kecsegtet; és egyik sem nélkülözheti a pap segítségét abban, hogy ezen társulásoknak megadja a szükséges erkölcsi karaktert, amely elengedhetetlen politikai hasznosságukhoz és gazdasági sikerességükhöz is, valamint hogy pártatlan közvetítőként szerepeljen a különböző szerződő felek – a gazdag, aki a földet vagy tőkét kölcsönzni, és a szegény, aki csupán munkáját tudja befektetni a közös vállalkozásba – közti érdekegyeztetőként." A XX. században a francia munkáspapok kísérelték meg valóra váltani a katolicizmus azon morális küldetését, melyet száz éve Lamennais fogalmazott meg, de tudjuk, hogy a keresztény szocializmussal való rokonszerv a katolicizmusnak csak egyik lehetősége; a másik, mely Lamennais-ék reményét is megfojtotta, a nagyhatalmi balanszpolitikában és titkos diplomáciai sakkjátszmákban részt vevő konzervatív katolicizmus, nem kevésbé élő hagyomány.

Az *Avenir* cikkei ismertetésének befejezéséhez és egyben az újság jövőjét előrevetítő fenyegető árnyék felvillantásához elegendő az utolsó három Lamennais-cikk címének felsorolása: Varsó eleste (*Prise de Varsovie*, 1831. szept. 17.), XVI. Gergely pápa beiktatása

(okt. 10.), végül az *Avenir* felfüggesztését bejelentő írás 1831. november 15-én. Ekkor Lamennais, Lacordaire és Montalembert, mint „Isten és a szabadság zarándokai", elindultak Rómába, hogy a francia felsőpapság fokozódó támadásai ellenében pápai *placet*ot szerezzenek a szabadelvű katolicizmus *Avenir*ben kifejtett elvei számára. Ezt a zarándokutat az utóbbi másfél évszázadban rengeteg dokumentum-összeállítás rekonstruálta, ezek között a legfontosabb a legelső, a Lamennais által írt *Affaires de Rome* (1836)[12]; *Dudon: Lamennais et le Saint-Siège*[13]; végül, de nem utolsósorban a bresti egyetem professzora, *Louis Le Guillou* és *M.-J. Le Guillou*, az Institut Catholique professzora által összeállított dokumentumkötet: *La Condamnation de Lamennais*[14].

VIII./ A RENDPÁRTI RÓMA

Lamennais az *Avenir* utolsó számában ekképpen foglalja össze „Isten és a szabadság zarándokai"-nak Rómához fűzött reményeit: „Ha visszavonulunk egy pillanatra, az nem gyávaság vagy meghátrálás, még kevésbé Isten és a szabadság szent ügyének cserbenhagyása, hanem, miképp hajdan Izrael katonái mon-

[12] Az *Affaires de Rome* megjelent az *Oeuvres complètes* VIII. kötetében. A Magyarországon hozzáférhető kiadás az 1837-es brüsszeli (Société belge de librairie).

[13] P. Dudon: *Lamennais et le Saint-Siège*, Paris, 1911.

[14] *La condamnation de Lamennais: Dossier présenté par M.-J. Le Guillou et Louis Le Guillou* (*Textes – dossiers – documents*, 5.), Paris: Beauchesne, 1982.

dották, elvonulás, hogy *a csendben meghallgassuk az Úr szavát.* Kétségbe vonták hitünket, még jó szándékunkat is, de kit nem támadnak manapság? Egy időre elhagyjuk a csatateret, hogy egy másik, nem kevésbé fontos kötelességünknek tegyünk eleget. Vándorbottal a kezünkben az örök város felé vesszük utunkat, hogy térdre boruljunk Jézus Krisztus helytartójának trónusa előtt, aki a hívek hivatott vezetője és mestere, és így szólunk hozzá: Szentatyánk, kegyeskedj egy pillantást vetni legalázatosabb gyermekeidre, akiket azzal vádolnak, hogy fellázadtak tévedhetetlen tekintélyed drága dogmája ellen: íme, itt állnak előtted, olvass a lelkükben, hogy találsz-e ott valami rejteni valót; ha egyetlen gondolatot lelsz ott, ami ellenedre van, megtagadják azt mindörökre. Te vagy a szabálya minden tanításuknak, soha, soha nem ismernek el más vezetőt. Ó, Szentatya, mondd ki ama szókat, melyek életet adhatnak nekik, és a világosságot adják számukra, nyújtsd ki szent kezedet, áldd meg őket engedelmességükért és kereszténnyi szeretetükért." *(Suspension de l'Avenir)*

Kár volt biankó csekket kiállítani az engedelmességre: Róma pápai trónusán immár nem a jóakaratú XII. Leó ült, hanem a kissé korlátolt XVI. Gergely, akiről legjobb akarattal sem tudnak az apologéták hízelgőbb jelzőt kieszelni, mint hogy igen jámbor életű volt, s aki, ha hihetünk Le Guillou professzornak, nem nagyon akarta elítélni Lamennais-ékat (persze, áldását adni „felforgató" eszméikre még kevésbé), mert egyáltalán nem akart konfliktusokat. Ám a konfliktushelyzet adva volt: a francia egyházi hierarchia és a kormány, a legitimisták és a gallikánok, az osztrák és az orosz diplomácia olyan

nyomást gyakorolt a nekik teljesen kiszolgáltatott – mert az olasz nép forradalmi megmozdulásaitól szorongatott – Szentszékre, hogy egy VII. Gergely kellett volna a nemet mondás bátorságához. Mellesleg minden külpolitikai nyomás nélkül sem nagyon lehetett a pápa szája íze szerinti az *Avenir* szabadságfilozófiája, s azzal, hogy Lamennais pozitív támogatást akart kicsikarni „zarándokútjával" a liberális katolicizmus számára, reménytelenebb vállalkozásba fogott, mint Tannhäuser, aki a Vénusz-barlangban töltött ifjúságáért kért feloldozást.

A francia földről érkezett feljelentések tömkelege előzte meg „Isten és a szabadság zarándokainak" érkezését. Ízelítőül csak egy-két citátumot mutatnék be a Le Guillou fivérek fáradhatatlan munkáját dicsérő dokumentumkötetből: „Lamennais és társai ügye nem bagatellizálható: az egész fiatal papság elveszett, ha ezek az emberek azt mondhatják, hogy Rómában támogatást nyertek – írja egy névtelen denunciáns. – És ezt fogják mondani, ha elítéltetésük nem lesz világos, kemény és nyilvános (még ha nem is formális *ex cathedra excommunicatio*) ... Lamennais a fiatal papok bálványa, akiket magával csábít a politikai szabadság és a vallási lázadás ördögi útjára, ám az egész öreg egyház szemében botránykő, miként a jámbor hívők szemében is." (51. o.) A Szent Péter kongregációt új Port-Royalnak nevezi anonymusunk, és *Rozaven* bíborosban reménykedik, a felforgató eszmék elítélésének avatott szakértőjében, hogy megfogalmazza a Szentszék számára a kívánatos kritikai formulákat (ez a vágya teljesülni fog). A levél zárómondata mindennél jobban meggyőzhet minket,

hogy mennyire nem teoretikus-teológiai vitája volt Lamennais-val a francia felsőklérusnak: a lyoni munkásfelkelés erkölcsi igazolásával vádolja az *Avenir* szerkesztőit, „akik azt a szörnyűséget állítják, hogy a lyoni munkások, miként Párizs munkásai, a társadalom regenerációjáért harcolnak: Lamennais úr, ha én volnék az Úr, egész életében elzárva lenne, mint a lehető legveszedelmesebb ember". (53. o.)

A következő levélrészlet Lamennais hajdani társától származik, akivel 1818–19-ben ultraként együtt dolgozott Chateaubriand lapjánál, a *Conservateur*nél: „Nincs egyetlen forradalmi újság sem, amely ennyi bajt okozna, éppen szerkesztője hívő híre miatt, amit az egyháznak hajdan tett szolgálataival vívott ki, és ama vallási színezet miatt, amit új, forradalmi tanainak ad" – írta *O'Mahony gróf.* (54. o.) Egy forradalmi teológia – talán a forradalom teológiája – veszedelmesebbnek tűnt a gróf úr szemében, mint minden szekularizált szocialista eszme. Különben O'Mahony prófétának bizonyult: „Isten és a szabadság zarándokai"-nak útja földrajzi szükségszerűségből és talán a forradalmi eszmélés szellemi szükségszerűségének jóvoltából valóban Lyonon, a munkásfelkelők által ellenőrzött városon át vezetett az örök város felé, és Lamennais-t mélyen megrázta az átmenetileg diadalmas munkásfelkelés méltósága, terrormentessége, mely még élesebb kontrasztban idéződik majdan fel a méltatlan megtorlás kirakatperei idején, amikor Lamennais aláírásgyűjtéssel, pénzsegélygyűjtéssel oly látványosan áll a vádlottak oldalára, hogy „rágalmazói" örömmel konstatálhatták: ők már megmondták, hogy

a forradalom természetjogi jusztifikálása egészen a munkáslázadások igazolásáig vezethet.

Metternich herceg ellenforradalmi ébersége számára azonban elég volt Lamennais liberális és lengyelbarát publicisztikája ahhoz, hogy nem lebecsülendő diplomáciai tehetségét és befolyását mozgósítsa abbénk római lehetetlenné tevése érdekében.[15]

Az első diplomáciai húzás Lützow gróf, a római követ ideológiai instruálása 1831. december 2-án, tehát nem sokkal Lamennais-ék elindulása után. „Az *Avenir* utolsó száma bejelenti La Mennais és az újság másik két szerkesztője közeli Rómába érkezését, hogy készüljenek fel ennek az új típusú apostolnak a méltó fogadására. Az egyház fejének bölcsessége biztosan megtalálja a helyes eszközöket ahhoz, hogy megakadályozza e veszedelmes vállalkozásnak a vallásra nézve végzetes következményeit. Mégis úgy érezzük, jogunk van külön felhívást intézni ehhez a bölcsességhez. A Szentatya nézetei, nem kételkedünk ebben, mind vallási véleményét, mind politikai elveit tekintve, minden gyanú felett állnak; mindazonáltal megengedhetőnek tartjuk, hogy a lehető leghatározottabb hangon felhívjuk figyelmét a rendkívüli veszedelemre. Korunk nagy betegsége a szellemek szabados mozgása, mely manapság már csaknem őrülettel határos. Ezen eszmeőrültek között mindig a francia fejek voltak a legveszedelmesebb álmodozók, akiknek őrülete azonban sohasem járt praktikus politikai következmények nélkül." (*Le Guillou,* 65–66. o.;

[15] L. Jean-René Derré: *Metternich et Lamennais* d'après les documents conservés aux Archives de Vienne; Paris, Presses Universitaires, 1963.

Derré, 79–81. o.) Metternich Lamennais mellett Chateaubriand-t tartja e veszedelmes világnézet leghatásosabb képviselőjének, s mindkettő külön erősségét adja, hogy nem a francia felvilágosodás voltaire-iánus szellemében szolgálják a forradalmi felfordulás ügyét, hanem egy megújult katolicizmus nevében. Ha az *Avenir* csupán vallási újító volna, azt sem kellene nagy lelkesültséggel ünnepelni, mert az újítás szelleme *ab ovo* elítélendő, ám „ez a lap *teljességgel politikai*: a felfordulás pártjához tartozik, mint a legradikálisabb republikánus újságok, és még La Mennais merészeli ehhez a Szentatya támogatását kérni! A Szentatya el fogja választani a vallási kérdéseket a politikai problémáktól, a vallási dogmák kérdését a polgári törvényhozás ügyétől, a gallikán doktrínák problémáját a francia politikai doktrinérek ügyétől; a vállalkozás nehéz lesz, de a cenzúra feladata, hogy a rosszal összekeveredett jót szigorúan szétválassza." (Uo.)

Metternich megadja a majdani enciklikák alapeszméit: a vallásszabadság – mármint a katolikus egyház szabadságáé – nem jelentheti a gondolat- és a sajtószabadság védelmét, a szociális igazságosság eszméje a társadalmi egyenlőség igenlését, a forradalom igazolását: „La Mennais úr a szabadság nevében az egyházi tekintély tisztelelét prédikálja, ám az oktatás és a sajtó szabadságát is. A Szentatya, támogatva az első szabadságot, visszautasítja-e a másik kettőt? Az *Avenir* összekeveri a társadalmi egyenlőséget az igazságos társadalmi renddel, és ezt az egyenlőséget éppoly hévvel hirdeti, mint az egyházi hierarchia szükségességét: azaz ezen újság szerkesztői a legkülönféle dolgok ötvözetét alkotják, s vé-

gül, egy forradalmi újság kiadójának jogi elítéltetését egy jó pap üldözésének tekintik." (Utalás a Lacordaire és Montalembert elleni jogi eljárásra az *Avenir* lázítónak ítélt cikkei miatt, mely ítélet azonban jelképes pénzbüntetésben merült ki.) Metternich tulajdonképpen Lamennais számára is programot ad: a szabadság és egyenlőség, az igazságosság és függetlenség eszméivel szembeforduló hierarchia esetén minden „ötvözet" nélkül lehet az előzőket hirdetni, a második számára követelt feltétlen tisztelet nélkül. A herceg intrikái igencsak hozzásegítették Lamennais-t ehhez a fejlődési kényszerpályához.

Lützow gróf válaszlevele megnyugtathatta a herceget: a pápa magánkihallgatáson közölte vele, hogy nem hajlandó kockáztatni Lamennais hajdani érdemei kedvéért a francia kormánnyal való jó viszonyt, s politikailag ugyan jóval több kivetnivalót talál az abbé írásaiban, mint teológiailag, de Lambruschini érsek az utóbbi téren is felhívta Őszentsége figyelmét elítélhető devianciákra. (Dec. 18-i levél, *Derré*, 83–84. o.) Az osztrák kamarilla nem maradt egyedül a diplomáciai nyomás nehéz munkájában: besegített a cári udvar is, melyet kiváltképp nyugtalanított a lap lengyelbarát szemlélete. Montalembert, aki apja halála után immár grófként a francia felsőház tagja, igen jól értesült az orosz intervenció részleteit illetően, naplójában ezt írja 1831. február 8-án: „Megtudtam dr. Boyland úrtól, az ír nagykövettől, hogy őfelsége, az orosz cár két üzenetet intézett Őszentségéhez az *Avenir* éles elítéltetése ügyében, azt állítván, hogy az *Avenir* azzal fenyeget, hogy a *hatodik nagyhatalom lesz Európában*, és az *Avenir*nek tulajdo-

nítja a belga forradalmon kívül a lengyel lázadást is, ha nem is a kirobbanás okának, de a lengyelek kitartása és küzdelmük vallásos jellege okozójának tekinti." (Idézi *Le Guillou*, 69. o.)

Közben megérkeznek Rómába a hadosztály nélküli „hatodik nagyhatalom" képviselői: XVI. Gergely egyelőre – igen megalázó módon – váratja őket. Ám az audienciáig tartó hosszú hetek alatt sem tétlenkedett a Vatikán: felszólította a hierarchiához hű teológusokat, hogy keressenek és találjanak teológiailag elítélhető passzusokat Lamennais életművében, mert mégsem szorítkozhat a tanítóhivatal kizárólag a varsói felkelés vérbe fojtásának védelmére (bár XVI. Gergely ezt sem tagadta meg minden oroszok cárjától).

A következő személyiségektől kértek véleményt Lamennais nézeteivel *és* személyével kapcsolatban: Lambruschini, Baraldi, Orioli és Rozaven. Két kérdést tett fel a pápai körirat: 1. véleménye az *Avenir* doktrínáiról, 2. javasolt eljárásmód, amennyiben a három utazó Rómába érkezik. *Lambruschini* – sok későbbi, szegény Lamennais-ra oly kevéssé illő szexuális színezetű rágalomtól sem tartózkodó kritikussal ellentétben – Lamennais „feddhetetlen magatartásmódjának és égő, őszinte hitének" kiemelésével kezdi „észrevételeit". Természetesen ez nem jelenti azt, hogy bíborosunk kevésbé volna intoleráns a szent életű abbé szentségtörőnek tekintett tanait illetően. Írói tehetsége csak Chateaubriand-éval vethető össze, de voltaire-i iróniával polemizál politikai és ideológiai ellenfeleivel, akik közé – mint makacs gallikánt – Párizs érsekét is besorolja. Lamennais a katolicizmus védelmét mindig összekapcsolta a kormány elleni táma-

dással – folytatja Lambruschini –, és az 1830-as forradalom után „a legszélsőségesebb liberálisakkal" szövetségben harcolt a lehető legszélsőségesebb szabadságeszményért, teológiailag tévesen vallási eszmének tekintve a *társadalmi jog* ideáját. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az *Esprit* című baloldali katolikus lap a mai Franciaországban szintén a *társadalmi jog* eszmei alapján küzd az emberi jogokért, beleértve a társadalmi igazságosság nevében követelhető anyagi juttatásokat is.) Európa legitim uralkodói meg is tiltották az *Avenir* országukba történő bevitelét, hangzik a következő nagy teológiai érv, mert az isteni igazságosság nevében prédikált forradalomnál nem lehet istentelenebb eszme. Hasonlóan elfogadhatatlan a *népszuverenitás* elve, a rousseau-i eredetű veszedelmes elv, mely korlátozni kívánja a legitim uralkodók hatalmát. (Természetjogi princípiumok alapján Lamennais a nép nevében gyakorolt hatalmat is korlátozandónak tartotta, így a rousseau-iánizmus vádja nem egészen megalapozott.)

Különösen veszedelmesnek tartja Lambruschini, hogy Lameńnais a lázadás jogának, a zsarnoki uralkodó letételének jogát Szent Tamás, Suarez műveivel, sőt VIII. Bonifác pápa *Unam Sanctam Ecclesiam* enciklikájával igazolja. Az egyház és az állam jó viszonyát veszélyezteti az *Avenir* propagandája a papok állami fizetése ellen, mivel kétségbe vonja az 1801-es konkordátum vívmányait. A legeslegveszedelmesebb pedig az, hogy Lamennais és Lacordaire összekapcsolta a katolicizmus ügyét „a népi forradalmak" támogatásával és a sajtószabadságért folytatott harccal, ami, meglehet, minden cenzúra eltörlését jelentené, beleértve az egyházi cenzú-

rát is. Márpedig ez az *eredendő bűn tagadását* előfeltételezi, mert eredendően bűnös embereknek nem szabad szabadságot adni bűnös gondolataik közlésére, hanem „cenzúrának kell ezeket alávetni, melyet kompetens és legitim autoritás gyakorol isteni jogon". (Vajh a cenzúra gyakorlói mentesek az eredeti bűntől?) Végül, a vallásszabadság *Avenir*ben kifejezett eszméje vallási *közömbösséghez* vezet, ahogy ezt egy évtizeddel korábban maga Lamennais bizonyította. (*Le Guillou*, 73–75. o.)

Az *Avenir* tanainak legszigorúbb elítélését javasolja Lambruschini, de a püspökeivel szemben gőgös és engedetlen Lamennais – véleménye szerint – a Szentszék szavának meg fog hódolni, tehát személyét nem kell feltétlenül visszavonhatatlanul megbélyegezni.

Giuseppe Baraldi abbé véleménye a következő, melyet M.-J. Guillou előbányászott a Vatikán pincéiből: a tudós teológus, a morálteológia és a kánonjog tanára a modenai egyetemen, de Bonald *Législation primitive*jének fordítója – és az *Essai sur l'indifférence* szerzőjének levelezőpartnere – tisztességesebb és elfogulatlanabb elemzését adja Lamennais tanainak, mint Lambruschini, aki mindenekelőtt a *lázadás jogának* lamennais-i tézisét támadja, jó taktikai érzékkel figyelmeztetve Őszentségét, hogy ez nemcsak a belga és a lengyel forradalmak igazolását jelenti, hanem „ama éppoly istentelen, mint igazságtalan, éppoly méltatlan, mint alávaló lázadás ünneplését is, amely az elmúlt évben tört ki a pápai államban". Baraldi az üldöztetés légkörében sem hajlandó megtagadni „a megbecsülés régi kötelékét, a hála és a barátság szálait", melyek Lamennais-hez fűzték, ám azt sem tagadja, hogy mennyire megrémítették

az *Avenir* forradalompárti publicisztikái (94. o.). Teológiailag tarthatatlannak tekinti a népszuverenitás elvét és a lázadás jogának Szent Tamás-idézetekkel való igazolását, „ami aláássa az egyház és a társadalom alapjait, meghamisítja szent vallásunk szellemét, és békés, örökkévaló és változhatatlan lényegű katolicizmusunkat alászállítja nyugtalan, zavaros, újító szellemű századunk változékony világába".

„Századunk Tertullianusa", folytatja Baraldi, megfeledkezik arról, hogy az egyházatyák Néró, Domitianus és Diocletianus idején is engedelmességet prédikáltak a császár iránt, márpedig ezeknél a hollandiai Vilmos vagy az oroszországi Miklós sem lehet nagyobb zsarnok. Isten és a szabadság aposztrofálása a szabadság istenítését jelenti – „és ez vajon nem a jakobinusok nyelvezete-e?" A papok állami bérének elutasítása „romantikus ábránd", melyet megvesztegetően ékes nyelven hirdet az *Avenir* főszerkesztője, aki „VII. Gergely és III. Sándor korába" képzeli magát, azt hivén, hogy a pápának ma is hatalma van „Európa régi monarchiáinak lerombolására"! De a doktrína minden veszedelmes volta – vagy inkább „kimérikus" jellege – ellenére a „*Diligite homines, interficite errores*" (szeressétek az embereket, gyűlöljétek a tévedéseket) maximáját ajánlja a Vatikánnak vezérelvül. (97. o.)

Orioli, a következő konzultáns, a majdani bíboros, szintén Lamennais-hívő volt a húszas években: ő fordította a *Défense de l'Essai*-t. Őt a „tiszta" *teológia* problémái érdeklik, tehát nem szorítkozik az *Avenir* cikkei praktikus-politikai implikációinak vizsgálatára, hanem az újság programjának elméleti előfeltevéseit elemzi. Ha

csak a Chartában lefektetett szabadságjogokért harcolt volna az *Avenir*, ha megelégszik a katolikusok jogegyenlőségének és vallásszabadságának követelésével, akkor igen dicséretes dolgot művel. Ám többet tettek ennél: az *Agence pour la Liberté religieuse* megalapításával szervezkedtek, mégpedig nem kizárólag a katolikusok külön szabadsága érdekében, hanem *„minden szabadság* végtelen védelmében, minden kormányzati rendszabály, minden hatalmi korlátozás ellenében, ami, úgy tetszik nekem, nem nagyon egyeztethető össze vallásunk valódi szellemével, sem az egyház eredeti elveivel és szent gyakorlatával", mely mind a világi és egyházi felsőbbséghez való lojalitást tanítja.

Az *Avenir* által példaként aposztrofált amerikai vallásszabadság csöppet sem vonzó, mivel az amerikai katolikusok szabadságának magyarázata egyházuk jelentéktelensége. Orioli mindazonáltal nem hajlandó kétségbe vonni a szerkesztők jóhiszeműségét, „csupán tüzes képzeletük ragadta el őket, midőn megoldásukat egyedüli megoldásnak tüntették fel a vallás védelmében, és mindenkivel szövetségre léptek, akik mindenben szabadságot követeltek". (*Le Guillou*, 100–101. o.) Márpedig a szélső liberálisokkal való szövetség „vallási karbonárizmushoz" vezet, amit az *Acte d'Union* következő idézetével illusztrál Orioli: „Egyesülést javasolunk mindenkinek, akik Lengyelország meggyilkolása, Belgium szétdarabolása és a magukat liberálisnak nevező kormányzatok viselkedése ellenére hisznek még a *világszabadság*ban és harcolni akarnak érte."

Ez a *világszabadság* fordulat nem hangzik túl megnyugtatóan Európa abszolút uralkodói fülének – mond-

ja méltán Orioli –, de azt is elismeri, hogy ahol az egyház elnyomott, a vallás szabadságáért csak politikai eszközökkel lehet harcolni. Ám ez nem jelentheti a véres népfelkelések legitimálását, a legitim uralkodók letételének lázító tanát, még akkor sem, ha Lamennais-ék inkább a békés, boldog végcél szépségét, semmint a hozzá vezető véres forradalmak erőszakos eszközeit dicsőítik: „Azt a tendenciát támogatják, mely a *társadalmak önkormányzatához* vezet, *melyben minden közösség önmaga ügyeit intézi,* és az időre bízzák, hogy ez az új korszak beköszöntsön. E korban a kormányzatok konkurenciaharcát a nemzetek testvérisége váltja fel, melyben a vélemények és a lelkiismeretek uralkodnak, és a *népek közös akarata* váltja fel a nagykövetségek diplomáciai megbízóleveleit. Isten adja,hogy eljöjjön az aranykor, de sajnos a tapasztalat azt bizonyítja, hogy az ellenkezőjétől kell félnünk." Meg kell hagyni, Orioli nemcsak tisztességesen rekonstruálta a lamennais-i utópiát, de reálpolitikai ellenvetései is helytállóak. Az *Avenir* demokratikus elveivel maga ellen fordította Európa abszolút uralkodóit, és – folytatja figyelemre méltó őszinteséggel – „nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Őszentsége is abszolút uralkodó, és Jézus Krisztus földi helytartója egy világi hatalom koronáját hordja az egész egyház nagyobb dicsőségére".

Az *Avenir* programjának másik hibája, hogy megkülönböztetés nélkül átveszi a szekularizált szabadelvűség elveit, márpedig egy vallásos gondolkodó sohasem hirdetheti a tévedéshez való jogot, a téveszmék terjesztésének szabadságát: „a vallás barátainak sokkal kevesebb szabadságuk van, mint a többi embernek". (103. o.) A

katolikusok nem küzdhetnek azért, hogy a kormányzat kezéből kiverjék ama büntetőeszközöket, melyek a lázító vagy vallásellenes írásművek retorzióját szolgáltatják.

Végezetül az *Avenir* szociális tanait vizsgálja: vajon többet tehet-e az egyház az elesettek érdekében, mint eddigi karitatív tevékenysége? Elöljáróban Orioli megjegyzi, hogy ez a karitatív tevékenység is több volt, mint amit a liberálisok valaha is tettek a szegények megsegítéséért. Ám mindenképpen kevesebb, mint amit az *Avenir* szerkesztői követelnek, mintegy társadalmi jogon a szegények felemelését, „olyan nevelést a nép számára, mely nem egyeztethető össze azzal a helyzettel, melyet a társadalomban be kell tölteniök, sem a társadalom anyagi eszközeivel, tehát a teljes tudatlanság kevesebb bajt okozhat, mint olyan ismeretek elsajátítása, melyeket csupán a magasabb osztályok tudnak hasznosítani". (104. o.) És Orioli még a kevésbé konzervatívak közé tartozik a felkért szakértők között.

Kétségkívül *R. P. Ventura* a legkülönb emberi és szellemi képlet a vélemények szerzői közül. Lamennais *sensus communis* tanának régi híve, aki azonban az *Avenir* politikai radikalizmusával őszintén nem ért egyet: bírálata a népszuverenitás elvéről és az erre adott lamennais-i válasz az *Avenir* 1831. február 12-i számában jelent meg, majd egy esztendővel a Lamennais ellen folyó hivatalos „adatgyűjtés" kezdete előtt. „Nem tudom megbocsátani az *Avenir*nak *Isten szuverenitása kizárja-e a népszuverenitás elvét?* című cikkét – írta Ventura idézett levelében. – Ez a cikk felforgató minden hatalomra, minden társadalomra nézve, de még ama vallásra nézve

is veszedelmes, melyet védelmez, mivel a népszuverenitás a politikában logikus lépésként vezet a hívők szuverenitásához a vallásban." Azaz, hogy a protestáns presbitériumok mintájára az egyszerű hívők választhassák meg vezetőiket. A másik ellenvetés: a forradalmi lelkesültség, minden múltbeli és eljövendő forradalom igenlése. Lamennais válasza: nem a forradalmi vérontást, „1793 véres fantomját" igenlik, hanem arra a töméntelen szenvedésre mondanak nemet, amelyet a zsarnoki fennálló rendszer támogatása jelent, de ő nem akarja Venturát viszontvádolni „a moszkvai despotizmus iránti lelkesedéssel". A szópárbaj éles, de korrekt volt. Ventura talán kevésbé élesen fogalmaz a Vatikán számára készített emlékiratában, mint az *Avenir*nak címzett levelében: véleményében a fő gondot arra fordítja, hogy Lamennais esküdt ellenségeinek – a gallikán hierarchiának és az emigráns karlistáknak – a káros befolyását csökkentse, s méltányos megítélést érjen el régi barátja és egykori eszmetársa számára. „A kérdéses személyek valóban téves politikai véleményeket vallottak, de ez nem teheti kérdésessé az egyház szolgálatában kifejtett szolgálataik nagy érdemét." Tény, hogy védték a lázadás jogát, ám nem helyeselték a pápai állam lázadóinak magatartását; igaz, „újságjukban kifogásolták azon intézkedések igazságos szigorát, melyet a pápai állam kötelességének tartott a lázadókkal szemben alkalmazni". (106. o.) Ezen „igazságos szigorról" csak annyit, hogy a népességhez viszonyított arányát tekintve a pápai államban volt a legtöbb politikai okból kimondott kivégzés és a legtöbb – többnyire liberális – politikai fogoly. Ám Ventura azt sem hallgatja el, hogy Lamennais és társai

demokratikus katolicizmusa sokakat megnyert – illetve visszanyert – a katolicizmus számára, akik a katolikus klérusban idáig „a királyi despotizmus természetes szövetségesét és a népek igazi szabadsága elnyomásának eszközét látták". Azonkívül Franciaországban tényleg fennáll a gallikán nemzeti egyház elszakadásának a veszélye, és Őszentsége nem tenné helyesen, ha mindenben Lamennais gallikán ellenfeleinek adna igazat, s teljesítené ezek minden óhaját a római „zarándokok" megalázására, mivel az *Avenir* mindvégig a *római* katolicizmust védelmezte a royalista szervilizmussal szemben (107. o.).

Rómának meg kell becsülnie a tehetséget, és „Lamennais ma Franciaország első írója"; a tehetség lebecsülése mindig a hanyatlás jele volt Rómában, folytatja Ventura, akinek száműzetéssel kellett fizetnie tisztességességéért. Külön kiemeli, hogy az *Avenir* felfüggesztését bejelentő számban a szerkesztők kijelentették, hogy alávetik magukat Róma *bármilyen* ítéletének, s ez már elégséges lehet a Szentszék számára, s nem szabad „kiszolgáltatni őket kormányzatuk üldöztetésének, hanem meg kell védelmezni a vallás védelmezőit".

Persze, Ventura tisztában volt az erőviszonyokkal: maga írja, ha tőle kérnek tanácsot az utazók, sürgősen lebeszéli őket arról, hogy Rómában megerősítést keressenek zsarnokellenes katolicizmusuk számára; „az orosz kormány pillanatnyilag barátja és védője a pápai államnak", de azért azt is megjegyzi, hogy a lengyel lázadás leverése „Lengyelország dekatolizálásához" vezethet, mint Vilna példája mutatja, és ez már semmiképpen sem lehet a római katolikus egyház fejének érdeke.

Igazán érdekében Lamennais és társai elítéltetése a francia felsőklérusnak áll, és Ventura tájékozottságára vall, hogy iratában mint megengedhetetlenül elfogult személyeket felsorolja mindazokat, akik az *Avenir* megbélyegzésében központi szerepet játszottak: *Rohan* bíboros, a Rómában élő karlista emigráns, aki a hajdani ultra Lamennais-nak nem tudta megbocsátani, hogy a Bourbonok isteni joga helyett a *vox populi* szószólója lett; *Frayssinous,* Hermopolis érseke, akivel Lamennais-nak nagyon éles levélváltása volt 1828–29-ben, midőn az érsek kultuszminiszter volt; és végül a jezsuita *Rozaven,* a *sensus communis* tanának karteziánus ellenfele, akinek véleménye végül majdnem teljesen beleépült a *Mirari vos* enciklika elítélő soraiba.

Ventura végkövetkeztetése: „nem ez volna az első alkalom [amennyiben diplomáciai nyomásra Lamennais-éket elítélnék – *L. M.*], hogy Rómának sajnálkoznia kellene azon, hogy túlságosan tekintettel volt azokra, akik a bajonettek erejével harcoltak hatalmáért, és túl kevéssé volt tekintettel azokra, akik sikerrel harcoltak az eszmék fegyverével... Egy újság, kiváltképp egy francia újság, olyan ember által irányítva, akinek a neve hatalom, felér egy hadsereggel. És a pápai államnak nem szabad megfeledkeznie arról, hogy evilági hatalmának alapzatát is a doktrína és az igazság alkotja." Rómának meg- (vagy vissza)nyerni kell ezt a tehetséget, s nem fegyveres fenyegetések hatására lemondani „a század legnagyobb katolikus írójának szolgálatairól, arról az emberről, akinek eszméi a legnagyobb hatással vannak egész Euró-

pában". A jóakaratú Ventura megerősítette az ellenséges Gagarin herceg feljelentését: az *Avenir* a hatodik nagyhatalom Európában.

Rozaven véleményében szinte századunk koncepciós pereinek vádirati stílusára ismerhetünk: Lamennais már gyermekkorában Voltaire-t olvasott, és az ultramontán *Essai sur l'indifférence* csak rafinált aláásása a pápai tekintélynek. „Ahhoz, hogy felfedjük az *Avenir* romboló tanításainak eredetét, vissza kell mennünk az *Essai sur l'indifférence en matière de religion* második kötetéig. Itt találjuk azon elvet, hogy a *közmegegyezés az igazság egyetlen kritériuma*... A *Mémorial Catholique* azt célozta, hogy előkészítse a szellemeket arra, hogy ezen elvből levonják a lehetséges következményeket, s bár ebben az újságban találhatunk néhány jó dolgot is, mindig az volt a fő, hogy visszatértek kedvenc tézisükhöz, *az általános értelem, a közmegegyezés* tekintélyének megalapozásához." (*Le Guillou*, 116–117. o.) A végső következtetések levonásához azonban az 1830-as forradalom kellett, s íme, az *Avenir* Voltaire szavait választotta mottóként. S szabadságon az egyén végtelen szabadságát értették, minden ezt korlátozni kívánó kormányzatot törvénytelennek tekintettek, melyet a népek istentől származó jogon bármikor leválthatnak. Márpedig ez színtiszta protestáns elv: protestáns népek lehetnek a királyválasztás hívei, de katolikus népek soha, mert őket köti a királyuknak tett hűségeskü. (Tehát a királyválasztó lengyelek protestánsok voltak?) „Íme, minden múltbeli, jelen és eljövendő forradalom igazolása!" – folytatja Rozaven, mert a protestantizmusnál is súlyosabb vád a forradalompártiság. És a népfelkelés

igazolását Rozaven közvetlenül a közmegegyezés elvéből vezeti le, „ezen eretnek tanításból", mely egy nép általános akaratát bármikor törvényes uralkodója letevésének legitimálására használhatja fel.

Az *Avenir* azonban nem elégedett meg azzal, hogy a *fait accompli*nak tekinthető forradalmakat igazolja, hanem aktív propagandát fejt ki a „csőcselék" körében, hogy annak „általános tudatát" újabb lázadásokra készítse elő: „Ha végiglapozzuk az *Avenir* számait, észrevehetjük, hogy mindig a tömegekhez szól, a sokaságot *testvér*ként aposztrofálja, s arra törekszik, hogy a tömegek véleményét formálja, a közvéleményt alakítsa, hogy végül a tömeg diktálhasson egyházi vezetőinek! Márpedig ez az egyetemes vélekedés az lesz, amit az *Avenir* sugallt olvasóinak: a felfüggesztést bejelentő számban ugyan a pápai csalhatatlanságnak vetik alá véleményüket, de előbb olvasóik általános véleményének tekintélyére appelláltak, amint ezt az *Examen critique d'un ouvrage intitulé »Des doctrines philosophiques sur la certitude«* szerzője kimutatta" (azaz maga *Rozaven* a *Gerbet abbé* művéről írt bírálatában).

Rozaven jó érzékkel fedi fel az emberi nem általános tévedhetetlenségének és a pápai csalhatatlanság posztulátumának lehetséges konfliktusait: mert mi történik, ha az egyik tévedhetetlenség nem megerősíti, hanem tagadja a másik csalhatatlan téziseit: „Az *Avenir* szerkesztői kijelentik teljes, fenntartás nélküli alávetettségüket a pápa ítéletének. Nagyon helyes. De nem alaptételük egy másik csalhatatlan tekintély tételezése, mely megelőzi az egyház és a pápa tekintélyét, mert ezen alapszik vallásos hitünk és a pápa tekintélyének tisztelete is, az általá-

nos értelem, a közmegegyezés, melyet a bizonyosság és a hit egyetlen kritériumának tekintenek? Tehát a Szentatya nem tehet mást, mint hogy a közmegegyezés határozatait *tévedhetetlenül* megismételje? És mi van akkor, ha Őszentsége döntései ellentmondani látszanak az általános megegyezés elveinek, melyekhez tartania kellett volna magát?" (119. o.)

Ami az *Avenir* programjának tisztán liberális részét illeti, Rozavennek nem kellett fárasztania magát az immanens bírálat nehézségeivel; szinte a felszabadítási teológiát elmarasztaló Ratzinger bíboros érveit anticipálva kijelenti, hogy ezen szabadelvű és egalitárius elvek összeegyeztethetetlenek a tradícióval: „Például a katolikusok tudják, hogy a sajtó korlátlan szabadsága, ahogy azt az *Avenir* védelmezi, nem békíthető össze az egyház tanításával, mely csak az igazság szabad tanítását engedélyezi, de nem a tévedését." Tehát a tévedést nem lehet tűrni, azt el kell nyomni, még ha ezt az *Avenir* szerkesztői „az intelligenciák láncra fűzésének" nevezik is.

A vallásszabadság megint csak nem katolikus elv, sőt a katolikus dogmákkal összeegyeztethetetlen felfogás: „A vallási kultuszok szabadsága rossz, ami ellen a kereszténység kezdettől fogva küzdött." A vallások szabadságáért akkor és csak akkor emelhetnek szót a katolikusok, ha az ő vallásukkal szemben ellenséges hatalom korlátozza kultuszuk szabad gyakorlását, de semmiképpen sem egy katolikus országban, ahol a katolicizmus az államvallás kiváltságos státusát élvezi. De még ott is helytelen általános emberi jogként – a lelkiismereti szabadság természeti jogaként – követelni a val-

lásszabadságot, ahol a katolikus egyház szabadságáról van szó.

Az állam és az egyház szétválasztása önmagában sem üdvös elv, a konkordátumok felmondása még kevésbé, de legkevésbé egy olyan *egyszerű pap* részéről, akinek erre semmiféle felhatalmazása nincs sem egyházi feletteseitől, sem a kormányzati szervektől (egyébként a francia felsőklérus egyik fő érve Lamennais ellenében, hogy semmiféle egyházi méltósága sincs, mégis merészel hozzászólni az egyház ügyeinek intézéséhez). Hasonlóképpen bűnösnek ítéli Rozaven, hogy az *Avenir* a legnépszerűbb katolikus lap lett Franciaországban, mivel ez az elsőség a hivatalos *Ami de la Religion et du Roi*-t illeti meg, „melynek olvasói között a legmagasabb rangú személyiségeket találjuk, és amelynek kiadója sokszor kapott jóakaratú bátorítást a Szentszéktől". Az *Avenir* ezzel szemben a csőcselék szája íze szerint hirdeti „a teljes szabadságot mindenben és mindenki számára", amit Jézus Krisztus sohasem ígért az embereknek (112. o.). Ha „Isten és a szabadság zarándokai" reményeinek megfelelően Róma áldását adná e felforgató eszmékre, az az egész francia felsőpapságot elidegeníthetné a Szentszéktől. Ám ez a veszély nem fenyeget – folytatja Rozaven –, mert a Szentszék már százszor elítélte a *karbonárizmust* és a többi titkos forradalmi társaságot, márpedig Lamennais „világszabadságot" hirdető programja ezek szerves részét alkotja.

A társadalom önkormányzatának eszméje, „az, hogy a társadalmak önmaguk intézzék ügyeiket saját érdekeiknek megfelelően", szintén összeegyeztethetetlen a katolikus tradícióval, mely a császárnak való engedel-

mességet tanítja, hisz egy önkormányzati társadalom „megvolna minden kormányzat nélkül", s így kinek kellene engedelmeskedni? De még veszedelmesebb, ha ezt az önkormányzati elvet kiterjesztik a *szellemi társulásokra* – folytatja Rozaven –, mert mi lenne a katolikus hierarchiákból, ha a hívek „maguk intéznék minden ügyüket"? „Azt állítják, hogy ezek a politikai változások szükségszerűen változásokkal járnának a katolicizmus formájában is, és ez az érsekek, sőt a pápa pozícióját is érinthetné." A vallás, a nevelés teljes szabadsága „azt jelenti, hogy egyaránt szabad obszcén és vallásos könyvet publikálni, ateista vagy katolikus iskolát nyitni"! És a pápának éppúgy tilos előzetes cenzúrát – vagy utólagos megtorlást – alkalmazni eretnek vagy istentelen nézetekkel szemben, mint a világi hatalomnak, és „még Rómába merészkednek jönni abban a meggyőződésben, hogy Róma tapsolni fog őrült és szentségtörő tervezeteiknek"! (125. o.)

Lamennais, Lacordaire és Montalembert – audienciára várva – mit sem sejtett a kulisszák mögött zajló lázas eseményekből, intrikákból. *Pacca* bíboros 1832. február 25-i levele valamit érzékeltet a pápai diszpozíciókból: „Őszentsége, mindamellett hogy elismeri tehetségét és jószándékát, nem rejtette el előttem általános elégedetlenségét bizonyos vitái és politikai véleményei kapcsán, melyek igen veszedelmesnek tetszenek, és a francia egyház végzetes megosztottságához vezethetnek, mivel igen jó és jámbor katolikusokat sértenek..." Bizonyára Rozavenről van szó. A mégis kiharcolt kihallgatás előfeltétele az volt, hogy szó se essék a vitatott elméleti kérdésekről. 1832. március 13-án Őszentsége ebéd előtt

egy félórára fogadta a három vallási vándort – és az amatőr művészettörténész Lamennais-val Michelangelo Mózes-szobrának ezüst reprodukciójáról társalgott, majd megígérte, hogy nézeteiket is megvizsgálja, s ezzel áldását adva útjukra bocsátotta őket.

Lamennais azonban Itáliában maradt – Ventura vendégszeretetét élvezve, tovább kompromittálva ezzel a rendfőnököt –, mert arra várt – ó, azok a liberális illúziók –, hogy az ítélet kimondása előtt meghallgatják: „Az egyszerű méltányosság azt követelte, hogy megengedjék e helyen, hogy eszméinket megmagyarázzuk, mivel ellenfeleink gyakran, hazugságtól sem visszariadva, elferdítették gondolatainkat, sokszor az ellenkező értelmet tulajdonítva nekik... Sohasem hittem volna, hogy az igazságosság megenged olyan ítéletet, melyben a vádakat sem közlik a vádlottakkal, melyben meg sem hallgatják őket, ahol a vita és a válaszadás jogát éppúgy megtagadják tőlük, mint mindenféle védelmet. Ilyen felháborító jogi eljárás még Törökországban is visszatetszést szülne." *(Affaires de Rome*[16]*)*

Lamennais olaszországi tartózkodása alatt a francia felsőklérus sem tétlenkedett: a XVIII. században anakronisztikus inkvizíciós eljárásairól hírhedt toulouse-i püspökség akkori feje, *d'Astros* ötvenkilenc pontból álló *Cenzúráját* 1832. július 28-án eljuttatta Rómába. A cenzúra jóval több politikai, mint teológiai kifogást tartalmazott. Augusztus 15-én született meg a *Mirari vos* enciklika, amely az *Avenir* téziseit a szerzők és szerkesztők megnevezése nélkül elítéli. Lamennais-t, La-

[16] *Affaires de Rome*, Bruxelles, 1837. 88. o.

cordaire-t és Montalembert-t Münchenben érte utol az enciklika, augusztus 30-án, egy banketten, melyet *Schelling, Görres, Baader* és *Döllinger* adott a liberális katolicizmus francia képviselőinek tiszteletére.

IX. /*MIRARI VOS*

Lamennais első reakciója a kötelező katolikus engedelmesség volt: „Itt egy enciklika ellenünk, alá kell vetnünk magunkat" – mondta azon az estén. Két évvel később ezt írja lelkiismereti válságát rögzítő naplójába: „Az anyaszentegyház elvált Krisztustól, az emberi nem megváltójától, és az emberiség hóhéraival paráználkodik." *(Discussions critiques*[17]*)* Ebben a két esztendőben veszítette el végleg a katolikus egyház legtehetségesebb publicistáját, valamint azt a lehetőséget, hogy a XIX. század uralkodó eszméinek begyöpösödött cenzorából a modern társadalom szociális és politikai problémáinak lekiismeretévé válhasson. Metternich herceg gratulált Rozavennak, hogy sikerült keresztülvinnie a „kemény vonalat" Rómában; magának a pápának is gratulálhatott volna, hogy a Szent Szövetség legszűkkeblűbb diplomáciai érdekeinek szolgálatát választotta a katolikus népek szabadságigényének támogatása helyett.

[17] *Les discussions critiques, Journal de la crise mennaisienne*, 63. o. Kiadta: Louis Le Guillou, Paris: Libraire Armand Collin, 1967. (Első kiadása: Paris, Pagnerre, 1841)

Az enciklika[18] vatikáni helyzetjelentéssel kezdődik: a tiara viselőjét a pápai államban dúló lázadás leverése foglalta el, a megtorlás szomorú kötelességének kellett eleget tennie, ezért nem fordult eleddig híveihez enciklikával. Ám az egyház európai helyzete ezt immár elengedhetetlenné tette: „Az egyház isteni tekintélyét támadják, jogait megsemmisítik; világi megfontolásoknak vetik alá, szégyenletes szolgaságra ítélik [eddig akár az *Avenir* sorait is olvashatnánk], s a népek gyűlöletének tárgya lett az Anyaszentegyház." A következőkből megtudhatjuk, hogy a XVI. Gergely vezette egyház rá is szolgált a népek gyűlöletére: az „újítók" elleni támadásai semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy az egyház erkölcsi küldetését hangsúlyozó Lamennais és hívei tanairól van szó, még ha Rozaven és d'Astros Lamennais néven nevezését nem is érték el. „Az újítók célja – amitől már Szent Ciprián is visszaborzadt –, hogy az isteni egyházból *tisztán emberi* intézményt csináljanak." Az újítók között szerepelnek azok is, akik a cölibátus ellen és a válás mellett emelnek szót (itt nem az *Avenir*ről van szó, Lamennais még az 1848-as forradalom szocialista közírójaként is meglehetősen konzervatív maradt e kérdésekben, ám a szexuális szabadosság ostorozása mindig kapóra jön, ha a politikai és polgári szabadságjogok elleni kirohanásokat akarják népszerűbbé tenni).

A szabadság elleni támadásokat XVI. Gergely a hajdani Lamennais, *A vallási közömbösség* szerzője érvei-

[18] A *Mirari vos* szövege megtalálható: Lamennais: *Affaires de Rome, Pièces justificatives; La condamnation de Lamennais*, in: *Correspondance Générale*, V. k. 44. dok. és Zsigmond László: *Politikai enciklikák*, ELTE BTK, 1970.

nek felhasználásával kezdi: a különböző kultuszoknak biztosított szabadság vallási közömbösséghez vezet, amit a katolikusok sohasem fogadhatnak el. „A *közömbösség* eme fertelmes forrásából ered ama téves és abszurd tétel, még inkább az az esztelenség, mely mindenki számára *lelkiismereti szabadságot* követel. A vélemények teljes, korlátlan szabadságának pestises tévedésével *[pestilentissimo errori]* fertőzik meg a polgári és a vallási társadalmat, és egyesek vakmerően még azt állítják, hogy ebből a vallásra vézve valami előny is származhat. Márpedig Szent Ágoston azt mondá, hogy semmi sem ölheti meg jobban a lelket, mint a tévedés szabadsága." Kiváltképp az újdonságok iránt különösen fogékony ifjúságot mérgezik ezen szabadságeszményekkel; a francia felsőklérus feljelentései mégiscsak termékeny talajra hullottak (az *Avenir* olvasását már egy éve a legszigorúbb fegyelmi büntetés terhe alatt megtiltották a fiatal papoknak, illetve a híveknek). Még kíméletlenebb a pápa a lelkiismereti szabadság folyományaként felfogott sajtószabadság elítélésében: „Ebből következik ama gyászos szabadság, melyet nem tudunk elég szörnyülködéssel hallani, hogy szabadsága van a kiadónak bármiféle írást közzétenni... És még vannak olyanok, ó, fájdalom, akik merészkednek vakmerően azt állítani, hogy a sajtószabadság következtében megjelenő, bennünket elárasztó tévedések özönéből kiemelkedhet egy-két jól megírt könyv, mely a vallási igazságot védelmezi a romlottság közepette, és ez mindenért kárpótol bennünket!" A folytatás már a reformáció korabeli toleranciavitákból is jól ismert közhely: nem szabad megengedni a méreg szabad árusítását csak azért, mert az néha

gyógyszer is lehet, hiszen a lélek megmérgezése mennyivel nagyobb bűn, mint a testé...

Az igazi arculcsapást azonban a világi hatalommal kapcsolatos kitételek jelentették a liberális katolicizmus francia és lengyel, belga és német hívei számára: „Kövessük az apostol szavát: *nincs hatalom, mely ne Istentől eredne. Ekképp, aki ellenáll a világi hatalomnak, Isten parancsának áll ellen,* és a hatalom ellen lázadók maguk hívták ki méltó megbüntetésüket. Ekképp az emberi és az isteni törvények egyaránt sújtják azokat, akik a lázadás és a lázítás szégyenteljes útjára léptek, elhagyván a fejedelmükhöz való hűségnek és a trón szolgálatának igaz útját." Példák sora a pogány császárokat híven szolgáló keresztény katonákról, akik akkor és csak akkor tagadták meg uruk parancsának teljesítését, ha az a vallás pozitív parancsolataival ellenkezett: „E szép példák azt bizonyítják, hogy a keresztény vallás legszentebb előírása az uralkodónak való feltétlen alávetettség, és menthetetlenül elítélik azokat, akik vakmerő szabadságszólamokkal az ajkukon a hatalom jogait támadják..." Az egyház különben már Wyclif és Husz elítélésével – „Béliál ez egész fajzatának kárhoztatásával" – bebizonyította, hogy a világi uralom elleni lázadást szentségtörő eretnekségnek tekinti.

A konkordátumok, melyeket az *Avenir* az egyház alávetettsége eszközének tekint, az állam és az egyház közti jó viszony szolgálatát jelentik, egyaránt szolgálják „a vallási és a világi hatalom érdekeit, ezért támadják a szélsőséges szabadság hívei". *Summa summarum*: a szabadság felmagasztalása összeegyeztethetetlen mind a világi, mind a vallási tekintély tiszteletével; az egyház meg-

újulását sürgető „tébolyult" tanok meg egyenesen *Luther* szellemét idézik fel; a népek jogait törvényes uralkodójukkal szemben hangoztató téveszmék pedig ama titkos társaságok programjához hasonlatosak, melyeket a XIX. század pápái nem győztek eléggé elítélni. Metternich és Gagarin hercegek teljes elégtételt kaptak.

Jean Lamennais – hogy megvédje virágzó katolikus szabadegyetemét – olyasmit művelt, amit rabulisztikának szoktak nevezni: nem is igazán róluk szól ez az enciklika, hanem arról, hogy az egyház nem gyakorolhatja szent cenzúráját, ami más kérdés, mint az ateista állammal szemben védelmezett sajtószabadság... Le Guillou professzor ezt a manővert azzal veti össze, midőn évtizedekkel később *Dupanloup* megmagyarázza, hogy a *Syllabus* nem is annyira antiliberális, mint első olvasatra látszik. Félicité Lamennais alávetettsége nem feltétlen: a hit és az erkölcs kérdéseiben teljességgel elfogadja a Szentszék ítéletét, ám az evilági politikai ügyekben – mint francia állampolgár – fenntartja magának a különvélemény jogát. (1833. nov. 5.)[19] Erre persze megint

[19] Lamennais leveleit a *Correspondance Générale* I–IX. kötete (textes réunis, classés et annotés par Louis Le Guillou, Paris, 1971–81, Libraire Armand Collin) alapján idézem:

tome I.:	1805–1819,
tome II.:	1820–1824,
tome III.:	1825–1828. jún.,
tome IV.:	1828. júl.–1831. jún.,
tome V.:	1831. júl.–1833. dec.,
tome VI.:	1834–1835,
tome VII.:	1836–1840,
tome VIII.:	1841–1854,
tome IX.:	Suppléments.

mozgásba lendült a francia hier.rchia és Metternich fúrógépezete; a pápának talán ennyi is elég lett volna, de Lamennais ellenfelei nem érték be vele. Magánlevelei, -beszélgetései tartalmát – ó, osztrák hatékonyság! – állandóan jelentették a pápának, akinek volt oka sértődöttségre: Lamennais Sainte-Beuve-nek azt állította, hogy Őszentsége nem túl éles elméjű... Kikényszerítettek egy fenntartás nélküli meghódoló nyilatkozatot (1833. dec. 6.), ám közben a politikai események olyan irányt vettek, hogy Lamennais számára lehetetlenné vált a Vatikán iránti hűség látszatának fenntartása.

XVI. Gergely nemcsak a *Mirari vos* enciklika hatalompárti szózatával hálálta meg a római felkelés leveréséhez nyújtott orosz segítséget, hanem a varsói felkelés elítélésével, a lengyel lázadók valláserkölcsi megsemmisítését célzó megnyilatkozásával is. *A lengyel püspökökhöz* írt hírhedt *levele*[20] 1832 júliusában – csak az enciklikának való lamennais-i meghódolás után – került nyilvánosságra. Elég kommentár nélkül idézni XVI. Gergely eme csodálatos megnyilatkozását ahhoz, hogy megértsük: Lamennais nem játszhatta tovább a pápai csalhatatlanság titkos ügynökének szerepét a világszabadság nyílt szószólójaként. „Tudomásunkra jutott az a szörnyű nyomorúság, melybe a múlt évben [tehát a felkelés idején! – *L. M.*] került e virágzó királyság, és azt is megtudtuk, hogy mindezen nyomorúságot kizárólag azok a gonosztevők okozták, akik a vallás védelmezésének ürügyével törvényes uralkodójuk hatalma ellen lá-

[20] *Bref aux évèques de Pologne*, *Correspondance Générale*, V. k., 47. dok., 194–195. o.

zadtak, s lerázva a törvényes alávetettség láncait, a gonosz szakadékába sodorták hazájukat." A pápa könnyek között imádkozott az ország sikeres *pacifikálásáért*, folytatódik a levél, s most, hogy „*Varsóban a rend uralkodik*", szükségesnek látja, hogy a püspököket eligazítsa Róma bölcs vezérfonalával. „Immár, hogy – Istennek hála – a nyugalom és a rend helyreállt, kinyitjuk nektek szívünket, hogy segítsünk benneteket tévelygő nyájatok helyes útra terelésében, a múlt rossz emlékeit feledve. Legszentebb kötelességetek, hogy megakadályozzátok minden éberségetekkel a rosszakaratú emberek hamis propagandájának terjesztését híveitek körében. Ezen emberek a közjó ürügyén visszaélnek a jóakaratú hívek vak bizalmával, és a birodalom békéjét veszélyeztetik, a fennálló rend felforgatását akarják." A Szentírás szavaival kell visszaverni a lázadás jogosságát hangoztató hamis tanokat, „mert az egyház autentikus hagyománya tisztán bizonyítja, hogy a katolikus egyház csak azt taníthatja híveinek, hogy minden körülmények között alá kell vetniök magukat Isten által alapított hatalomnak..."

Pál apostoltól Tertullianusig minden idézet azt bizonyítja, hogy a lengyeleknek, ha jó katolikusok akarnak lenni, hűségesen kell szolgálniok Miklós cárt, és ki kell szolgáltatniok megtorló igazságosságának azokat a lázadókat, akik szembeszálltak az istenáldotta cári hatalommal. „Felidéztük nektek e szent elveket, nem mintha feltételeztük volna, hogy előttetek ismeretlenek, de hogy még nagyobb lelkesedéssel hirdessétek őket, azt kívánjuk, hogy jelen levelünk tisztázza szándékainkat, azt a vágyunkat, hogy Lengyelország egyháza példamu-

tató magatartást tanúsítson elvei tisztaságával és gáncsolhatatlan engedelmességével. Nagylelkű császárotok jóságával halmoz el benneteket, meg fogja hallgatni alázatos kéréseiteket és a mi hő imánkat a katolikus vallás érdekében, melynek védelmét mindig megígérte. Minden megfontolt ember dicsérni fog benneteket, de ellenségeitek is elhallgatnak." A nagylelkű császár jóságának jeleit később XVI. Gergely tudomására hozták: tömeges deportálások Szibériába, kényszerkonverziók, katolikus gyerekek elszakítása szüleiktől, sommás ítéletek és népirtásszámba menő deportálások több ezer kilométeres távolságba... Ekkor Őszentsége úgy nyilatkozott, hogy nem volt kellően tájékozott a levél megírásakor, de annak alapelvét – a mindenkori hatalom vallaserkölcsileg szankcionált szolgálatának parancsolatát – sohasem vonta vissza.

Hogy Lengyelország ügye mit jelentett a francia közvélemény számára az 1830-as években, azt az irodalom- és zenetörténetből is ismerjük. Az *Avenir* lelkes lengyelbarát cikkeit Montalembert írta; ő írt előszót *Mickiewicz* „Zarándokság könyvei"-nek francia fordításához is. Lamennais inkább a levert forradalom sírfeliratát írta meg a *Varsó eleste* és a hírneves *Hymne à la Pologne* romantikus prózaverseiben. Elég ezekből egy-két idézet annak érzékeltetéséhez: a Lengyelországhoz szóló himnusz és a lengyel püspökökhöz írt levél szerzői között nem lehetséges többé kiegyezés, megbékélés.

„Varsó kapitulált. A lengyelek hősi népe, melyet cserbenhagyott Franciaország, eltaszított Anglia, elvérzett ama heroikus harcban, melyet nyolc hónapon át folytatott a Poroszországgal szövetséges tatár hordák ellen..."

– jelentette be a gyászhírt Lamennais cikke (1831. szept. 17.: *Prise de Varsovie*). Lamennais leírja a Varsóban uralkodó „rendet": a tömegkivégzések és deportálások rendszerré válását. Bár Montalembert karddal kívánt harcolni a lengyel szabadságért, a franciák többségének szolidaritása az emigránsok javára adott jótékonysági estélyekben merült ki: „Ekképpen, nemes nemzet, hitünk és eszméink fegyvertársa, amíg harcoltál az életedért, mi csak szavakkal segíthettünk, most, hogy elestél, csupán könnyeink állnak melléd... Hősi nép, mártír nemzet, nyugodj békében ama sírban, melyet ellenségeid kegyetlensége és a mi gyávaságunk ásott számodra, de ne feledd, hogy ezt a sírt sem hagyhatja el a reménység, mivel egy kereszt áll rajta, egy prófétai igét hordó kereszt, mely így szól: »Feltámadsz még!«"

Ám a feltámadás még odébb volt. Addig is érvénybe lépett egy kötelező katekizmus,[21] mely Isten és a cár tiszteletének sorrendjét kissé megcserélni látszik:

„Kérdés: Hogyan kell a cár hatalmára tekintenünk Jézus Krisztus vallásának szellemében?

Válasz: Mint közvetlenül Istentől származó hatalomra...

K.: Vallási kötelességeinken kívül melyek a mi kötelességeink Őfelsége, Oroszország cárja irányában?

V.: Tisztelet, engedelmesség, hűség, adófizetés, szolgálat, szeretet, és imádkoznunk kell érte.

K.: Miben nyilvánul meg ez a tisztelet, és hogyan kell kinyilvánítanunk?

[21] *Catéchisme polonais* (Vilna, 1832), *Correspondance Générale*, V. k., 48. dok. 421. o.

V.: A lehető legnagyobb tiszteletet kell sugározza minden szavunk, minden megnyilvánulásunk, egész magatartásunk, minden tettünk és minden gondolatunk.

K.: Milyen engedelmességgel tartozunk cárunknak?

V.: Teljes, passzív, korlátlan engedelmességgel minden dologban.

K.: Milyen hűséggel tartozunk cárunknak?

V.: A legszigorúbb hűséggel minden parancsolata végrehajtásában, anélkül hogy gondolkodni merészelnénk, el kell végeznünk minden feladatot, és mindezt jószívvel kell cselekednünk, anélkül hogy morogni merészelnénk."

És ezt a katekizmust kellett tanítaniok a nem deportált lengyel papoknak, s nemcsak cári *ukázra*, hanem a pápai parancsnak engedelmeskedő püspökeik parancsára. „A pápa nem semleges – írta Lamennais 1833. február 5-én Rzewuskinak –, hangosan és aktívan az orosz és az osztrák önkényuralom pártjára állt az emberiség jogai, a népjog ellenében, a nemzetek által követelt örök igazság ellenében; és oly lelkesülten karolja fel minden zsarnokság ügyét, hogy még ama vallás feláldozására is kész, melynek a feje." Még egy utolsó kísérlet a katolikus engedelmesség és az emberi-erkölcsi meggyőződés összeegyeztetésére a *Gergely, az ember* és *Gergely, a pápa* megkülönböztetése; de hát az ember a pápai trónuson tévedett, és az emberiség elárulása immár súlyosabb bűnnek számít, mint a vallási hittagadás.

Hívei lassan elhagyják: a fiatalok lelkesültsége egy győztesnek látszó ügynek szólt, ám *Roma locuta*, és az ügy elveszett. *Lacordaire* – különben az *ő* ötlete volt a

Vatikánt állásfoglalásra kényszerítő római út – otthagyja a bretagne-i iskolát, mely még mindig a *sensus communis* doktrínáját tanítja, és megírja *Les Considérations sur le système philosophique de M. de La Mennais* című munkáját, a mesterével való szakítás látványos gesztusaként. Az *Ami de la religion et du roi* nagy elismeréssel fogadja a leglelkesebb lamennais-ista megtérését. *Montalembert* a lengyel kérdésben szolidáris Lamennais-val, de nem csatlakozik a pápa politikájának nyílt bírálatához: „Mit nem adnék, ha feláldozhatnám az egyházat a szabadság kedvéért, mint Ön tette, vagy a szabadságot az egyház kedvéért, mint Lacordaire tette! Én egyiket sem tudom megcselekedni. Nagyon boldogtalan vagyok." (1834. aug. 14.)[22]

X./ „*CARITAS MANET*"

Persze, Lamennais sem volt felhőtlenül boldog radikális döntésével; két évtizedet töltött a pápai szuzerenitásnak, a katolicizmus ultramontán változatának védelmezésével, az emberiség erkölcsi megújulása egyetlen lehetőségének az integráns és meg nem alkuvó katolicizmus győzelmét tekintvén. 1831-es *Actes d'union*jával ezt az utat egyesíthetőnek látta a liberális elvekkel és a nemzeti felszabadító harcok eszméivel, de 1832 után az egyetlen járható út lezárult: a pápa a népelnyomó nagyhatalmak rendőri megtorlásával egyesítette a katolicizmus ügyét, nem lehetett többé az emberi jo-

[22] *Correspondance Générale*, VI. k. Appendice.

gokat, a népek szabadságjogait katolikus mezben védelmezni. Krisztus neve, jelképe megmarad, de a földi helytartójában való hitet el kell hagyni: „Ne féljünk semmitől, Krisztus, a megváltó, Krisztus, a felszabadító, Krisztus, a szegények védelmezője, a gyengék gyámola, a szerencsétlenek vigasztalója velünk van, és szétköri az elnyomók kardját." (*De Senfft grófnőnek*, 1832. dec. 15.)

A *Discussions critiques* egészét azonban jóval pesszimistább történelemszemlélet hatja át: a Louis Le Guillou professzor feltételezése szerint 1833 februárja és 1834 áprilisa között keletkezett sorok inkább egy fordított *theodicaeát* sugallnak: a történelem a Gonosz diadalának és az emberiség szenvedésének története. „Mi a történelem? Az emberi nem kínszenvedéseinek hosszú jegyzőkönyve. A hatalom tartja kezében a kivégző pallost, és a pap a szenvedőt vigasztalja." (2. töredék, 63. o.[23]) Ám még hagyján, ha a pap az áldozatot vigasztalja: a pápa inkább a hóhér pallosát áldja meg, kéjesen kiszolgálja „az emberi nem hóhérait" (uo. 3. töredék).

„Azt mondják, Isten parancsolja a népeknek az engedelmességet. Engedelmességet – kinek? Akiket ő maga küldött, hogy uralkodjanak felettünk. Hol vannak ezek? Mutassa meg őket Isten! Néró az ő küldötte? Talán Miklós cár, akit még a Sátán sem merne saját képviselőjeként megnevezni! Kinek kell hát engedelmeskednünk? Az erősebbnek?" – így a 9. töredék politikai-teo-

[23] A *Discussions critiques* oldalszámai Le Guillou idézett kiadására vonatkoznak.

lógiai meditációi. Ám hirtelen hangulatváltás következik: jól van, legyen a jog az erősebb joga, *„de ki erősebb a népnél,* ha a nép használni merné erejét? Tehát a népnek önmagának kell engedelmeskednie." A történelmi társadalmak „a pokollal kötött társadalmi szerződés" termékei, s a pápaság történelme során sokszor e szerződés szentesítésén fáradozott. (9–10. töredék, 67–68. o.) A reneszánsz pápák bűnei ellen Savonarola szent dühét idézi, ekkortájt sokszor megkísértette a firenzei fanatikus mimézise: „Soha az ember nem számított kevesebbet! Az embernél jobban csak Istent vetették meg. A legkevésbé romlottak még azok voltak, akik nem hittek Istenben. Milyen idők, midőn nem is a hazugság és az erőszak, hanem az orgyilkosság és a méregkeverés volt a politika bevett eszköze, s ezeket a fejedelmek éppúgy szégyen nélkül használták, mint a főpapok, a császárok, mint a pápák. Midőn a Mediciek fattyaikat ültették a pápai trónra, ahol meghonosították a vérfertőzést, a gyilkosságot és az ateizmust!" (11. töredék, 69. o.) Hajdani ultramontán barátai ekkor kezdik megrettenve *új Lutherként* aposztrofálni a protestantizmus egykori kíméletlen kritikusát.

Lamennais lelkiismereti válságának fő motívuma azonban nem immanensen teológiai – bár súlyos következményei lesznek dogmatikailag is –, hanem, mondhatni, napi politikai. A „népek Krisztusának", Lengyelországnak a szenvedése és az erre adott pápai áldás roszszabb, mint a reneszánsz pápák vérfertőző tobzódása: azok még legalább harcoltak a világi hatalomért, Szent Péter mai utódja a világi hatalmak legutolsó lakájának szerepét játssza: „Ma egy öregember, akinek más vének

adnak tanácsot, remegve szorít magához nem tudom milyen kis darab szent földet, melyet minden oldalról a népek haragja fenyeget, átkozza a népeket, és a népek átkozzák őt..." (11. töredék, 70 o.) A *Paroles d'un croyant*, e minden világi és egyházi hatalmassággal szakító vad romantikus tiráda képeit előlegezik Lamennais-nak a pápaság történelmi küldetése illúziójával – visszamenőlegesen is – leszámoló sorai.

Ha mindenben igazad van is, akkor sem fog senki igazat adni neked a pápa ellenében – figyelmeztette mesterét Montalembert, miután maga megtett minden szükségesnek ítélt gesztust, hogy megmaradhasson a katolikus egyház kebelében. Ezt ajánlja Lamennais-nak is: „Mondd bátran, hogy tévedtél, mondd, még ha nem érzel is így, a béke kedvéért, lelki nyugalmad kedvéért; tedd meg ezt az önfeláldozó gesztust Isten szerelméért, aki vállalt minden megaláztatást és szenvedést, hogy megtanítson minket szenvedni és minden megaláztatást elviselni." (*Montalembert Lamennais-nak*, 1834. júl. 19.) Lamennais számára azonban már elfogadhatatlan a megalázottak számára prédikált alázatosság morálja, annál inkább, mivel mindig ez volt a hierarchia taktikája, megakadályozandó, hogy a megnyomorítottak fellázadjanak nyomorúságuk oka ellen: „A hierarchia számára semmi sem jobb, mint hogy a népeknek Krisztus utánzását prédikálják, hogy a szegény egyénileg is elfogadja nyomorúságát, sőt megparancsolják neki a nyomorúság elviselését; azt azonban nem tűri el a hierarchia, hogy őt magát emlékeztessék a krisztusi szegénység és alázatosság elveire, sem azt, hogy a népet megpróbálják kiemelni nyomorú állapotából, hogy csökkent-

sék nyomorának okát. Szüksége van a nép lealázására, hogy evilági nagyságát erősítse, szükséges számára a nép passzív beletörődése, hogy hatalmas lehessen, szüksége van a nép nyomorára, hogy gazdagságát növelhesse, szüksége a szenvedésre, az éhségre és a szomjúságra, a mezítelenségre, hogy pompában, fényűzésben élhessen, hogy kiélvezhesse a világ minden gyönyörét. Nép, engedelmeskedj a te uraidnak, mert Isten parancsolta ezt, hajolj békésen zsarnokaid igájába, hagyd magad kifosztani, megalázni, legyilkolni, tartsd oda a másik orcádat is, ha megütnek, mert így leszel hasonlatos Jézus Krisztushoz! Ezzel okozol igazi örömet Krisztus egyházának, mert ezekben a jelekben felismeri útmutatását: boldogok, akik szenvednek, boldogok, akik sírnak." *(Discussions critiques*[24]*)*

A nép = Krisztus szenvedéscinek inkarnációja képletet elfogadja (a lengyel emigránsok előszeretettel nevezték meggyötört hazájukat „a nemzetek Krisztusának"), ám ellenkező következtetést von le ebből, mint Montalembert tanácsolja: minden szenvedés lázító, tehát a lázadás szent joga a szenvedőnek. Az nem Krisztus követője, aki a szenvedések okozójának, a „sátáni" Miklós cárnak a hatalmát szentesíti, de Krisztust követik az elnyomás ellen fellázadt katolikus népek: „A pápa és a hierarchia szava már semmit sem számít a népek érzületében. Még mindig a népjoggal ellentétes elveket hirdetik, de ki hallgat rájuk? Lengyelország, Belgium, Írország, Európa legkatolikusabb nemzetei elméletben és gyakorlatban a pápa által prédikáltakkal ellentétes

[24] Paris: Pagnerre, 1841. 35–36. o.

eszméket vallanak, és az igaz keresztény érzület ezen egyáltalán nem ütközik meg, olyan egyszerűnek találja. Találtál valakit, aki kételkedett volna e népek katolicizmusában?... Mondom néktek, a néptömegek nélkül a hatalom csak üres szó, mindig a népé a tényleges hatalom... Hagyjuk a pápát a pusztaságban prédikálni, a világ megy a maga útján." (13. töredék, 72. o.)

Persze, amit szabad egész nemzeteknek, a néptömegnek, azt nem szabad egyetlen embernek: magáról nem állítja Lamennais, mint a lengyelekről és az írekről, hogy katolikusabb a pápánál, s mint pap le is vonja a pápában való csatlakozásának személyes következtetéseit, nem mond többé misét, de – egyelőre – mint magánember még hallgat. Montalembert megint figyelmezteti, hogy radikális politikai elveinek is csak papi mivolta adhat hitelt – eggyel több antiklerikális liberális senkit sem érdekel –, és hogy egyedül marad. Lamennais válaszában vakmerően felveszi a krisztusi pózt: „Mikor Krisztus a kereszten volt, ő is egyedül volt."

A katolicizmus dogmatikailag egyre kevesebbet számít számára; maga írja Venturának, aki mindig becsületes kritikus, és nem túlbuzgó, majd túl gyorsan dezertáló követő volt: „Azok a doktrínák, melyeket magam vallottam, melyeket oly nagy hévvel védtem, melyekért annyit szenvedtem, és többet is akartam szenvedni, ezek a doktrínák ma oly messze vannak tőlem... eszméimben mélyreható változás ment végbe." (1833. máj. 8.)

A pápa és a hierarchia, ha dogmatikailag feddhetetlen tanokat hirdet is, nem igazán keresztény, mert a felebaráti szeretet – a szenvedőkkel való igaz együttérzés – hiányzik rideg tanaikból: „Aki nem szereti embertársát

úgy, mint önmagát, annak bármilyenek lehetnek spekulatív nézetei, az emberellenes zsarnokságot képviseli" – írta 1836-ban az *Affaires de Rome* bevezetőjében (id. kiad. 8. o.). Egykori ultramontán levelezőpartnerei mintegy listát vezetnek Lamennais hitehagyásának fázisairól: már nem hisz az eredendő bűnben... már a természetfölöttiben sem. Lamennais közben megtanulta a tolerancia leckéjét – ám hajdani katolikus barátai közül kevesen elégszenek meg a dogmatikailag közömbös szeretetelvvel, mellyel véleményeltéréseiket szeretné áthidalni: „Nem rejtem el Ön előtt: bizonyos személyeket úgy szeretve, miként én szeretem őket, fájdalommal érint, hogy egyes kérdésekben nem értek egyet velük – írta *Senfft grófnőnek* 1834. január 26-án –, de nem érzem szükségesnek, hogy ugyanúgy gondolkodjanak, mint én; engem semmi sem zavar az elméleti nézetek eltérésében, de attól félek, őket zavarja, hogy én másképp gondolkodom. Gondolkodjék, kérem, ezen: kevésbé kell ezért szeretnünk egymást? A vélemények végtelenségig változnak, mivel minden változik. Egyedül a szeretet marad mindig ugyanaz, változatlan, örök. *Caritas manet.*"

Ez a másképp gondolkodás immár nem korlátozódott árnyalatnyi teológiai, dogmatikai eltérésekre: több mint karitász, harcias köztársasági kiállás jellemzi Lamennais pozícióját 1834-től. Az áprilisi perben a lyoni és párizsi köztársasági felkelés vádlottainak védelmét Buonarroti, Pierre Leroux, Auguste Comte és Hippolyte Carnot társaságában vállalja. „Mélységesen meg vagyok győződve arról, hogy napjaink republikánusai ezernyolcszáz évvel ezelőtt Krisztus leglelkesebb köve-

tői lettek volna" – írta *Montalembert-nek* 1835. április 8-án. Ha nem egyezik is mindenben felfogása a vádlottakéval, a vádlók embertelen közönye melléjük állítja, mivel „mélységes humanista hitük, az önfeláldozás csodálatos szelleme mint az apostoli elhivatottság jele tűnik fel előttem".

Az a köztársaság, melyet Lamennais a krisztusi örökség letéteményesének tekint, nem pusztán hatalomváltást jelent, nem egy másik népelnyomó réteg számára kedvezőbb államforma. „Kérdezzétek meg a köztársaságitól, mi az ő titka! – írta a *Discussions critiques* 12. töredékében. – Az ő titka a hatalom, az ő véleményének és az ő érdekének győzelme. Azt mondja: ha én király leszek, az a köztársaság." (Id. kiad. 71. o.) Lamennais fokozatosan elkötelezettje lesz a forradalomnak (*„A forradalmak úgyszólván a szemünk előtt, a mi világunkban jelen lévő Istenséget jelentik"* – írta *Az abszolutizmus és a szabadság* című párbeszédében[25]), ám nem a hatalmi harcokra redukált, a hatalomátvétel technikájára koncentráló politikai forradalomnak. Forradalom és köztársaság, demokrácia és egalitárius liberalizmus Lamennais számára mindig az emberi nem erkölcsi megújhodásának nagy lehetőségét jelentette, azt, amit valaha a katolikus egyház erkölcsi útmutatásaitól várt. „A köztársaság, mely lassan megjelenik történelmünk horizontján, a köztársaság, mely szükségszerű és tartós lesz, nem egy frakció népre rákényszerített uralma, mely magánvéleményét törvénnyé teszi, magánérdekét

[25] A *De l'absolutisme et de la liberté* megjelent az *Oeuvres complètes* VIII. kötetében. Modern kiadását szerk.: Henri Guillemin, Paris: Edition Ramsay, 1978. (87–121. o.)

meg általános szabállyá... Csak az igazság örök szabályain nyugvó rend maradhat fenn, mely mások jogainak tiszteletén nyugszik, melynek alapja az emberi méltóság megbecsülése, a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása, az igazi szabadság és valódi egyenlőség uralma" – így a *Troisièmes Mélanges* 1835-ös bevezetője (id. kiad. XLII. o.). Lamennais Michelet történeti munkáit olvassa, és a nép romantikus istenítése tölti be ama történelemfilozófiai és morálteológiai űrt, melyet a nagyon is könnyen csalatkozónak bizonyult pápai tekintély hiánya hagyott történelem- és erkölcsbölcseletében. A vallásos-prófétai stílus azonban a Vatikántól való eltávolodás arányában fokozódik.

XI./ *EGY HÍVŐ SZÓZATA – SINGULARI NOS*

Megszűnt Lamennais misét mondani? Dehogy, most kezdte csak igazi, hatásos prédikációit. Igaza volt Montalembert-nak: mint pap fejthetett ki leghatásosabb propagandát, és Lamennais annál inkább prédikátori, sőt prófétai tónusú politikai propagandista lett, minél messzebb került a Szentszék bénító befolyásától. Mikor még nyomasztotta Róma esetleges nemtetszése, nem mondta a teljes igazságot, és nem csak az igazságot mondotta. Midőn egy coriolanusi gesztussal szinte ő exkommunikálta a tömeggyilkos zsarnokság szövetségesévé züllött pápát, olvasói már a nyomdában megtanulták vad romantikus versezeteit, zsarnokgyűlö-

lő tirádáit. Mert nehéz a *Paroles d'un croyant*[25] prózaversét értekező prózában visszaadni: magyarra az *Előszó* vagy *A vén cigány* Vörösmartyja tudná lefordítani, *Lear* véres vízióinak és *Az élő szobor* szenvedéseinek poétája.

A *Paroles d'un croyant* példátlan sikerének titka épp ez a bibliai allegóriákkal túlzsúfolt, túlfűtötten romantikus stílus: valóban a szegények bibliája lett, azon a nyelven szólt hozzájuk, melyet a templomban megtanultak, de az alávetettek emberi méltóságát és a világi méltóságok alávalóságát prédikálta. Több tízezres a hivatalos példányszám, ám a számtalan kalózkiadás (nemcsak párizsi, hanem louvaine-i, genfi is) százezres példányt sejtet. A jól ismert legenda szerint az első példány nyomása azért késett, mert a mű szellemétől fellelkesült nyomdászok egymásnak idézték a kiszedett sorokat, és reggelre az egész műhely kívülről fújta a leghíresebb versezeteket. *A népnek* dedikált előszó óhajtó módban írt sorai valóra váltak: „E könyvet mindenekelőtt nektek írtam, nektek ajánlom. Adná az ég, hogy ama sok baj közepette, mely osztályrészetek, oly sok szenvedés közt, mely szüntelenül sújt benneteket, kissé felrázna és megvigasztalna benneteket! Ti viselitek az élet minden terhét, azt kívánom, hogy ez a könyv olyan legyen meggyötört lelketeknek, mint a déli nap tűző hevében a mező szegletében egy fa ár-

[25] A *Paroles d'un croyant*-nak Magyarországon is több kiadása található, így az Akadémiai Könyvtárban megvan az 1834-es első kiadás. A legmodernebb *Louis Le Guillou* gondozásában jelent meg 1973-ban (Paris, Flammarion). A művet a versezetek száma szerint idézem.

nyéka, bármily kicsiny is, annak, aki kora reggeltől dolgozott a nap gyilkos sugarai alatt."

Az *Egy hívő szózata* felépítését tekintve is igazi szentbeszéd: „Az Atya, a Fiú és a Szentlélek Isten nevében" kezdődik, és az evangéliumi „örömhír" radikálisan forradalmi értelmezésével folytatódik: a Megváltó tizennyolc évszázada ígérte „a föld arculatának megújulását, a második teremtés megvalósítását", ám a „földet árnyék borítja és fagy dermeszti" (I.). Az Ember Fia egy pillantást vet a jövő horizontjára, és ez a jövő véres változások ígéretével terhes: „Látom a felkelt népek tömegét és a gyémántkoronájuk alatt sápadozó királyokat. Háború van közöttük, élethalálharc. Látok egy trónt, látok két trónt ledöntve. [X. Károlyét és Vilmos holland királyét. – *L. M.*] Látok egy népet, mely úgy küzd, mint Mihály arkangyal a Sátán ellen. Szörnyűek az ő csapásai, de mezítelen, ellenfelét pedig áthatolhatatlan páncél borítja." Persze, Lengyelország szabadságharcáról van szó, s annak tragikus bukásáról. Több sikerrel kecsegtet az ír katolikusok O'Connell vezette harca, melyben Krisztus jelét a liberális emancipációs eszmékkel egyesítették, s így tovább, költői képek és napi politikai eseménybeszámoló egyedülálló egyvelege. (II.)

A földi birodalmakban uralkodó „igazságtalanságszolgáltatás" korrigálása az isteni igazságosság nevében az V. rész: „Ha láttok egy embert, amint börtönbe vetik, kivégzésre vezetik, ne siessetek az ítélet kimondásával; íme, egy gonosztevő, aki vétkezett embertársai ellen. Lehet, hogy ez igaz ember, s embertársainak tett szolgálataiért büntetik az emberiség elnyomói.

Ha láttok egy láncra vert népet, akit hóhér kezére ad-

nak, ne siessetek az ítélet kimondásával: íme, egy lázadó, erőszakos nép, mely meg akarta zavarni a világ békéjét. Mert lehet ez mártír nemzet, mely meghal az emberi nem üdvéért." Hisz ezernyolcszáz évvel ezelőtt is lázítóként és istenkáromlóként ítéltek kínhalálra egy embert...

A társadalmi igazságtalanság taglalásában még lázítóbbnak találták a VI. versezetet, s nemcsak XVI. Gergely és Miklós cár, hanem Lajos Fülöp és Guizot is, mert ez az emberek közötti egyenlőtlenség eredetével foglalkozik, annak természetellenes voltát prédikálja, a lyoni munkásfelkelés jelszavaitól nem is túl távoli stílusban. Mi volna, ha egy méh az egész kaptárt ki akarná sajátítani, s míg a többi éhen halna, ő herdálná a fölös mézet? Ilyen képtelenség miért csak az emberek között esett meg, sohasem az állatvilágban? „Az emberek egymással egyenlőek... és aki mást mond, az istenkáromló." Az Isten előtti egyenlőség elvét nem lehet összeegyeztetni a világi egyenlőtlenség kirívó igazságtalanságával: „Isten törvénye a szeretet, és a szeretet törvénye nem engedi meg, hogy egyik ember a másik fölé emelkedjék, a szeretet az embertársainkért való önfeláldozást jelenti." Tudjuk: a Sátán még Krisztust is a hatalom lehetőségeivel kísértette meg, és a föld jelen urai a Sátán kísértésének nem állottak ellen: „A Sátán a világ királya, és a világ királyai mind az ő szolgái, akik tanácsai révén a világ urai lettek." Ezt a sátáni uralmat azonban a szeretet nevében, de nem egyedül a szeretet eszközével lehet letörni: az emberiség csak véres harcban tudja elűzni azokat, akiket az uralomvágy hübrisze az embertársaik feletti hatalom megszerzésére késztet.

És bibliai nyelvezeten újrafogalmaztatik, ami az *Avenir*ben a polgárjogi küzdelem szerves része volt: az egyesülési jog itt az emberi szolidaritás kötelezettségének morális parancsává lényegül át. Az egyén kiszolgáltatott, ám minden elnyomott egyed összefogása legyőzhetetlen erőt alkot: ezt illusztrálják a lamennais-i példázatok (VII.). Azonban a lamennais-i antikapitalizmus nem marad az erkölcsprédikáció szintjén: *Cabet* szerint – akinek etatista kommunizmusával később még sok vitája lesz Lamennais-nak –: „A *Paroles* többet ér a munkások ügye számára, mint a szuronyok százezrei, mivel e szózat erkölcsi győzelmeket szerez, s ezek az egyedüli tartós hódítások."[27]

1834-ben Lamennais már maga is úgy vélte, hogy nem elég az elnyomás elvont kárhoztatása: konkrétan a kapitalista kizsákmányolás léleknyomorító hatalma ellen kell felszólalni. „A bank és a nagyipar, a nagykereskedelem képviselői jelentik korunk arisztokráciáját, és ez az arisztokrácia, mindent összevetve, rosszabb, mint a régi volt. Ez utóbbiban azért volt valami régi vágású becsületérzet, némi nagylelkűség, és kevésbé közvetlen módon nehezedett a munkásságra. Az udvar és a kiváltságok jóvoltából gazdagodott meg, s nem fillérről fillérre, a nyomorultak béréből hízva..." (*De Potter-nek*, 1834. dec. 10.) A *Paroles*-ban prófétai dühvel ekképp hangzik a kapitalista kizsákmányolás mechanizmusának leírása:

„Hat órát dolgoztok egy pénzért, dolgozzatok 12 órán keresztül, s két pénzt adok nektek, és sokkal job-

[27] Idézi Jean Lebrun: *Lamennais ou l'inquiétude de la liberté*, Paris: Fayard-Mame, 1981. 204. o.

ban fogtok élni ti, a feleségetek és gyermekeitek. – És hittek neki. – És elérkezett ama nap, melyen a munka mennyisége sokkal nagyobb lett, mint a szükséges munka, és azok fele, akik eddig a munkájukból éltek, nem találtak többé senkit, aki alkalmazza őket. – Ekkor ama gonosz, akinek hittek, ekképp szólt hozzájuk: Mindnyájatoknak adok munkát, azzal a feltétellel, hogy csak a felét fizetem annak, amit eddig: szívesen segítek rajtatok, de én sem akarok tönkremenni.

– És mivel éhesek voltak, ők, a feleségük és gyermekeik, elfogadták a rossz ember ajánlatát, és még áldották is, mivel mint mondták, életet ad nekünk.

– És sikerén felbuzdulva a gonosz mindjobban emelte a munka mennyiségét, és mindinkább csökkentette a munkabért.

– És a munkások éhen haltak, de rögtön mások foglalták el a helyüket, mert oly nagy lett a nyomorúság, hogy egész családok adták el magukat egyetlen darab száraz kenyérért." (VIII.)

Persze, a munka-értékelmélet magaslatáról lehet ironizálni a lamennais-i kapitalizmuskép naivságán, ám hatástörténetileg épp az abszolút elnyomorodás eme naiv leírása volt frenetikus: skandálható ritmikus prózában ezt lehetett utcai tüntetéseken, munkásgyűléseken recitálni, és a *Paroles* a *Nyomorultak* életviszonyai között élők számára valóban a megváltás igéjét közvetítette. „Szabadítsátok hát fel munkátokat, tegyétek szabaddá karotokat, és a szegénység mindörökre eltűnik a föld színéről, vagy csak kivételként marad meg, hogy Isten emlékeztesse az embereket természetük esendőségére, a kölcsönös segítség szükségességére és ama kölcsönös

szeretet kötelezettségére, mellyel egymásnak tartoznak." (IX.)

A szegénységet végképp eltörlő jövő képe inkább eszkatologikus, mintsem evilági történelmi perspektíva Lamennais-nál, a múlt, a jelen és a jövő képét egyetlen lelkesült képsorrá montírozó fény, erő és szeretet szentháromsága (XI.) nem ad végleges megoldást a mindenkori *theodicaeá*k alapproblémájára: a diadalmas bűn és a kárpótlás nélkül szenvedő erény dilemmájára. „A nyomorult kiáltása felér Istenhez, de nem ér el az ember füléig. S azt kérdem magamtól: Honnan jő a rossz? Ha ugyanaz teremtette a gazdagot és a szegényt, a gyengét és a hatalmast, miért fosztotta meg az egyiket a gonosztetteik miatt érzett lelkifurdalástól és a másikat a nyomorúságból való kilábolás minden reménységétől? És láttam, hogy eme szörnyű gondolat Isten káromlását jelenti." Mert a hívő ember számára a jó veresége és a gonosz győzelme „csupán az igazak próbáját" jelentheti, hisz a mártírok vére erősíti az igazság (végső) diadalát. (XII.) Evilági erkölcsi normák alapján nehezen megemészthető e vigasz, de mennyire az lehetett a XIX. század első felének „mártír nemzetei" és munkásmártírjai számára!

Vad romantikus pátosz, az ótestamentumi próféták királyokat kiátkozó dühe hatja át az egyik leghíresebb lamennais-i képsort, az Európa hét zsarnoki királyát lefestő lázas víziókat: emberi csontból épített trónuson ülve, bíborba öltözve, megfordított kereszt jele alatt emberi koponyából embervért isznak, miközben „Krisztust átkozzák, aki a szabadság eszményét elhozta az emberek számára". És összeesküsznek Krisztus igaz

hite, a gondolatszabadság szétzúzására: „Nemcsak a vallást kell megsemmisítenünk, hanem minden tudományt, minden szabad gondolatot, mivel a tudomány megtanítja arra az embereket, ami nekünk nem jó, ha tudják az emberek, és a gondolat mindig kész arra, hogy szembeszálljon az erőszakkal." (XIII.)

Még jobb reálpolitikai ötlete van a negyedik zsarnoknak: a *divide et impera* klasszikus elve. „Nekünk megvan a mi érdekünk, és a népeknek is megvan a maguk, a mienkkel ellentétes érdeke. Ha egyesülnek, hogy velünk szemben megvédjék érdeküket, mi lesz velünk?

Osszuk meg őket, hogy uralkodhassunk felettük! Csináljuk úgy, hogy minden megyének, minden községnek, minden kunyhónak ellentétes érdeke legyen a másik kunyhóval, a másik faluval, a másik megyével szemben! Így mindnyájan egymást fogják gyűlölni, és nem gondolnak arra, hogy egyesüljenek ellenünk." A regionális önzés és a nemzeti elfogultság tehát egyaránt a zsarnokok találmánya.

A világi uralkodók bölcs machiavellizmusa után következik a legszörnyűbb, egy öregember, aki (ki ne ismerné fel a Ferenc császár és Miklós cár szolgálatába szegődött pápát?) magának Krisztus vallásának piszkos politikai eszközzé züllesztését javasolva zárja a zsarnokok tablóját: „Hogyan szakíthatnók el a népeket Krisztustól? Ez hiábavaló kísérlet volna. Mit tegyünk tehát? Hallgassatok reám: meg kell nyernünk Krisztus vallásának papjait, földi javakkal, hatalom és kitüntetések ígéretével. És azt fogják parancsolni a népeknek – mintha magának Krisztusnak a parancsolata volna –, hogy mindenben vessék alá magukat nekünk, hogy tegyenek meg

mindent, amit csak parancsolunk. És a nép hinni fog nekik, engedelmeskedni fog lelkiismerete parancsára, és mi erősebbek leszünk, mint valaha." (XIII.) Lamennais válaszolt a lengyel püspököknek küldött pápai levélre.

A XIV. versezetben a diadalmas Krisztus elsöpri a hét véres zsarnokot, akiktől már csak egy utolsó istenkáromló kiáltás telik: „Krisztus győzött, legyen átkozott Krisztus!" A krisztusi győzelem a szeretet ünnepét hozta a földre, mert ez Isten igazi országa: *„Dieu est amour" (Isten a szeretet).* Ez a szeretetvallás nemcsak az eljövendő isteni birodalom törvénye, morális maximaként él a mai, rossz társadalomban is: „Én mondom, a felebaráti szeretet nevében, aki nem segít szenvedő embertársán, holott tudna, az emberiség ellensége, aki nem ad enni az éhezőnek, holott módjában áll, az gyilkos." (XV.)

Ebből következik, hogy Isten igazi szolgálata az embertársainknak tett szolgálat. Aki Isten nevével az ajkán szívében közömbös az emberi szenvedés iránt, az ateista, viszont „a jóhiszemű ember, aki így szól: én nem hiszek Istenben, gyakran téved. Lelke legmélyén minden bizonnyal megtalálható a hit soha ki nem száradó gyökere." (XVI.) A (jó) „lélek természettől keresztény" hite tette lehetővé Lamennais számára, hogy az 1848-as forradalomban világnézeti problémák nélkül együttműködjön nem vallásos szocalista képviselőtársaival (s megszakítson minden kapcsolatot a hajdani hitét valló volt barátaival, akik Cavaignac munkásgyilkos nemzeti gárdájának tagjai voltak).

Lamennais példabeszédének sok fordulata eléggé elavultnak tetszik a XX. század lélekszikkasztó évtizedei után: a vércse által felfalt fecske fészekaljának táplálását

átvállaló fecskétárs mint a munkásszolidaritás paradigmája (XIX.); az özvegy és leánya szegénységben is megőrzött megható erénye – „Hidd meg, leányom, a boldogság nem abban áll, hogy sokat birtokolunk, hanem hogy sokat remélünk és szeretünk." (XXV.) – nemigen felel meg cinikussá vált irodalmi ízlésünknek. De a populista romantika stílusától egyáltalán nem volt idegen: Hugo ezüstöt adományozó öreg papja vagy Mickiewicz „lengyel zarándokai" ugyanezt a nyelvet beszélték.

A *Paroles*-ban elmélyül Lamennais szabadságmetafizikája: kritikusabb lesz a liberálisok „formális" szabadságfogalmával szemben, mivel egyre világosabb, hogy a bankárkirályság „Gazdagodjatok meg!" szabadsága megfér annak verbális elismerésével. „Ne engedjétek becsapatni magatokat hiú beszéddel! Sokan fáradoznak, hogy meggyőzzenek benneteket arról, hogy szabadok vagytok, mivel egy darabka papírra felírták a *szabadság* szót, és kiragasztották házaitok falára. Ám a szabadság nem plakátra való jelszó, melyet az utcasarkon olvashattok. Élő hatalom, mely bennetek él, mely körülöttetek hat; a házi tűzhely védőszentje, a társadalmi jogok garanciája, minden jogok között a legelső." (XX.) A *társadalmi jog* gondolatának jelentőségére a mai keresztény szocialista gondolatban már utaltam: a hagyományos (úgynevezett „negatív") szabadságjogok és a hagyományosan pozitívnak tartott jogok (a megélhetéshez, a művelődéshez való jog) összeegyeztetésének kísérletét látjuk a társadalmi jog kategóriájával, nemcsak a baloldali katolikus orgánumokban (*Esprit*), hanem a mai szekularizált szociálliberális politikai filozófiában is (John

Rawls, Dworkin, illetve a magyar Bibó István). „Az az elnyomó, aki a szabadság nevével takarózik, a legrosszabb zsarnok. Hazugsággal súlyosbítja a zsarnokságot, az igazságtalanságot szentségtöréssel tetézi, mivel a szabadság neve szent." Ennyit a társadalmi igazságosság nélküli szabadságról.

De nem dicsekedhet a bankárkirályság a tisztán liberális szabadságjogok tiszteletben tartásával sem: „Imádhatjátok Istent minden külső kényszer nélkül, megtarthatjátok nyilvánosan istentiszteleteiteket, ahogy lelkiismeretetek parancsolja? És ha nem, hogyan nevezhetitek szabadnak magatokat?" És nem szabad az oktatás sem, sőt a személyi szabadságjogok legelemibb formája, a *habeas corpus* és a magánlakás sérthetetlensége sincs biztosítva: „Lefeküdhettek-e békén este, biztosak lehettek-e abban, hogy az éj közepén nem zavarják meg álmotokat, hogy szétdúlják házatok legtitkosabb zugait, hogy kiragadjanak benneteket családotok köréből, hogy hideg börtöncellába vessenek, mivel a hatalom félelmében meg akar szabadulni tőletek? És ha nem alhattok nyugodtan, hogyan nevezhetitek magatokat szabadnak?" (XX.) Mindenesetre a hatalom elértette a lamennais-i tanácsot, mert a *Paroles* megjelenése után állandó rendőri felügyelet alatt tartották a renitens papot, ruházatát és étkezési szokásait is gondosan számon tartva. Szerettek volna legalább egy böjtmegszegési bizonyítékot szerezni ellene, de a kirendelt kopók kénytelenek voltak azt jelenteni, hogy Lamennais még a nem böjti napokon

sem igen eszik húst[27] (aminek feltehetően nem annyira valláserkölcsi, mint materiális okai voltak).

Nagyon jelentős – mert még ma is élő, ható konzervatív paternalista érvekre ad választ – a XXI. versezet a nép nevében a népet kiskorúságban tartó képmutatásról szólva: „A nép képtelen megérteni igazi érdekeit; tehát saját érdekében gyámság alatt kell tartani. Így beszélnek a képmutatók, akik a nép ügyeit akarják a nép helyett intézni, hogy a nép javaiból meggazdagodjanak... Ti képtelenek vagytok, mondják, önmagatok, közös tulajdonotok igazgatására, annak megítélésére, hogy mi a jó és mi a rossz nektek, hogy melyek a ti valóságos szükségleteitek: ezért elküldünk hozzátok a ti pénzetekből jól fizetett embereket, akik javaitokkal saját belátásuk szerint rendelkeznek, akik megakadályozzák, hogy azt tegyétek, amit akartok, és arra kényszerítenek, hogy azt tegyétek, amit nem akartok." Cabet *Ikáriá*jának tekintélyelvű utópiája ellenében lényegében ugyanazok lesznek Lamennais érvei, mint Guizot „gondoskodó" államhatalmával szemben. „Ha igaz volna, amit ez a hipokrita fajzat mond, alábbvalók lennétek a vadállatoknál, mert az állat tudja mindazt, amiről azt állítják, hogy a nép nem tudja, és neki elégséges a puszta ösztön ahhoz, hogy mindazt belássa, aminek belátására titeket képtelennek ítélnek... Legyetek emberek: senkinek sincs hatalma arra, hogy beleegyezéstek nélkül nektek parancsoljon, de az is jogotokban áll, hogy nyakatok behúzva igába hajtsátok fejeteket." Igaz, a szabadság fel-

[27] L. *Rapport de police sur Lamennais*, Párizs, 1833. december 20-án. In: *Correspondance générale*, tome V., document 49.

adásának szabadsága csak ironikusan megengedett szabadságjog Lamennais-nál, de az egyik legjelentősebb mai liberális gondolkodónak, John Rawlsnak joggal vetik szemére kritikusai, hogy a szabadságról való lemondás szabadságát logikai lehetőségként sem ismeri el.

Szép minden szabadságfilozófia elmélete, amíg nem kell az élet erőszakos hatalmaival szembesülnie: az Isten = szeretet = szabadság képlete túl könnyű megoldás az elnyomott nemzetek és osztályok felszabadítására. Ha erőszakkal uralkodik a zsarnok, ha a fennálló védelmében Isten rendelésére hivatkozik, akkor az erőszak sem elvetendő eszköz „szentségtörő hatalmának" letörésére. „És az az erőszak, mely a szabadság birtokosává tesz benneteket, nem a rablók és gyilkosok vad erőszaka, nem igazságtalanság, bosszú és kegyetlenség, hanem erős, hajlíthatatlan akarat, nemes és nagylelkű bátorság." Ám az erőszakos hatalmat megdöntő erőszak nem konszolidálhatja erőszakos eszközökkel a maga hatalmát: a forradalmi terrort mint önprolongáló hatalmi mechanizmust sohasem fogadta el Lamennais. A szabadság nem szerveződhet zsarnoksággá, még a szabadság védelmében sem. Ha azzá lesz, többé nem a szabadság védelme: „A legszentebb ügy is megvetésre méltó, galád üggyé válik, ha a bűnt használjuk fenntartására. Bűn révén az ember rabszolgából sohasem válhat szabad emberré, csupán zsarnokká." (XXII.)

Ekképpen a jelen hatalmasait elsöprő forradalmi vihart az általános emberszeretet – talán a tegnapi zsarnokokra is kiterjedő keresztényi megbocsátás – követi: „Mindenki önmagát szereti embertestvérében, és boldog lesz, ha szolgálhatja a másik embert; nem lesznek

többé nagyok és kicsik, mert mindenkit egyenlővé tesz az egyforma szeretet; minden család egyetlen nagy családot fog alkotni, s minden nemzet egyetlen nemzetet." (XXIV.) Itt kezdődik Lamennais nagy felzúdulást kiváltó analogizálása – majd azonosítása – a szenvedő nép és a szenvedő Krisztus között: mindig a nép értette meg a Megváltót, az írástudók és a farizeusok, a kufárok és a királyok, a főpapok és a helytartók pedig elárulták, megfeszítették. A megalázottak, az elesettek, a gyengék és a szegények, mindazok, akik szenvednek, Krisztus szeretetének kiváltságos letéteményesei. „Krisztus szíve a népével együtt dobog, ahogy a nép szíve Krisztuséval ver." (XXVII.) A *Livre du peuple* néhány évvel később még továbbviszi ezt az azonosítást: Lamennais a nép evangéliumát akarja megírni, már-már az *et si Deus non daretur* metodológiai merészségével.

Isten országának *Paroles*-beli képéről nehezen dönthető el, hogy kortársi szocialista utópiák leírásaira hasonlít jobban vagy Ézsaiás próféciáira: „Isten országában mindenki úgy szereti embertársát, mint önmagát, ezért nincs többé nyomor és szenvedés. – Isten országában mindenki egyenlő, senki sem uralkodik, mivel csupán az igazság és a szeretet az úr. – Isten országában mindenki annyit birtokol, amennyi megilleti, és nem vágyik többre, mert ami minden egyesé, az mindenkié..." (XXXIV.)

Talán a leghíresebb lamennais-i versezet az ifjú katonához szóló: miután bemutatta a zsarnokok zsoldosait, a passzív engedelmesség gondolkodás nélküli automatáit, akik fivéreiket és nővéreiket habozás nélkül lemészárolják mindenkori uruk parancsára (XXXV.), követ-

kezik a példabeszéd Isten és a nép katonáiról (a legenda szerint ezt a részt tanulták meg – a szabadsághimnusz mellett – elsőként a művet kiszedő nyomdászok):

„– Ifjú katona, hová mész?

– Megyek harcolni Istenért és a haza oltáraiért!

– Legyen áldott a te fegyvered, ifjú katona!

– Ifjú katona, hová mész?

– Megyek, hogy megszabadítsam fivéreimet az elnyomástól, megyek, hogy széttörjem a világ láncait.

– Legyen áldott a te fegyvered, ifjú katona!

– Ifjú katona, hová mész?

– Megyek harcolni az igazságért, a népek szent ügyéért, az emberi nem legszentebb jogaiért.

– Legyen áldott a te fegyvered, ifjú katona!"

Ifjú harcosunk a népeket elválasztó előítéletek ellen is harcba indul („Megyek, hogy eltöröljem ama korlátokat, melyek elválasztják egymástól a népeket, és megakadályozzák, hogy a különböző nemzetek úgy éljenek, mint egyetlen apa gyermekei, akiket egyazon szeretet egyesít"), és harcol a gondolatszabadságot elnyomó hatalmasságok ellen:

„Harcba megyek, hogy megszabadítsam az emberi zsarnokságtól a gondolatot, a lelkiismeretet, hogy kivívjam a szólásszabadságot." (XXXVI.) Mert enélkül a harc csak újabb, még rosszabb zsarnokság hatalomátvételét jelentené: „Az ember, aki csak saját akaratát ismeri el törvénynek, ha jóakaratú is, csupán mások leigázását akarja, hogy az ő akarata legyen a ti törvényetek, és az ő gondolata az egyetlen szabad gondolat. Márpedig minden zsarnok ezt csinálja. Nem éri meg mindent felforgatni csak azért, hogy az egyik zsarnokság helyébe má-

sikat tegyünk." (XXXVII.) A szabadság nem azt jelenti, hogy egyik vagy másik ember uralkodik, hanem hogy senki sem uralkodik az emberen, csupán az isteni igazságosság és a krisztusi szeretet törvénye. (Uo.)

A záróima előtt ismét egy közelkép a lengyelek szenvedéseiről – az emigráns magányának megrázó leírása –; Mickiewicz *Zarándokság könyve*inek hatása talán itt a legerősebb. „Azt kérdik tőlem, miért sírok. És amikor megmondom nekik, senki sem sír velem, mert ők nem érthetik meg, hogy miért sírok én. A száműzött mindenütt egyedül van." (XLI.) A Lengyelországot a cárnak eladó pápa félreérthetetlen allegóriája után inkább az a csoda, hogy Lamennais feltételezte: Őszentsége most hallgatni fog.

1834. július 7-én kelt a *Singulari nos*[29] enciklika, s július 15-én jutott el Lamennais-hoz. Itt már szerepel az elítélt mű címe (bár a szerző nevének említése nélkül). „Szinte hihetetlennek találjuk, hogy az, akit oly megkülönböztetett jósággal fogadtunk, megszegi elhatározását [az *Avenir* elveinek feladását – *L. M.*], és feledve nagylelkűségünket s tanításunk nyomán iránta táplált reményünket, most közzétesz – igaz, névtelenül, de szerzőségének könnyen felfedhető nyomaival – egy francia nyelvű, terjedelmét tekintve kicsiny, de romlottságát nézve hatalmas könyvet *[mola quidem exiguum, pravitate tamon ingentem]*, amelynek a címe *Paroles d'un croyant.*"

[29] A *Singulari nos* szövege megtalálható az *Affaires de Rome* „Pièces justificatives"-jai között, a *Condamnation de Lamennais* c. dokumentumkötetben, ill. a *Correspondance générale* VI. kötetének 54. dokumentuma (182–188. o.).

Szörnyülködve olvassa a pápa, hogy ez a könyv még hevesebben hirdeti azokat a lázító tanokat, melyeket már 1832. augusztus 15-én kelt enciklopédiája is elítélt, „a nézetek és a beszédek féktelen szabadosságát, e mindenképpen elítélendő szörnyű szabadságot és azt a rettentő összeesküvést, melyet a népek jogai nevében törvényes hatalmak ellen szít a szerző". Nincs többé sem világi, sem vallási felsőbbség a sátáni könyv szerint: „A lélek visszaretten, amikor azon lapokat olvassa, melyeken a szerző az alattvalókat a fejedelmekhez fűző hűség láncait kívánja összetörni, mindenütt a lázadás tüzét szítva, a fennálló rend megdöntésére uszítva, a feljebbvalók megvetésére buzdítva, a törvények megszegésére biztatva." Ha volt valaha vallási vezető, aki kiérdemelte a mindenkori hatalom kritikátlan kiszolgálója minősítést, akkor XVI. Gergely minden bizonnyal az volt.

Ám a pápának nem a lázadáshoz való jog absztrakt meghirdetése fáj igazán, hanem az, hogy ezt Lamennais az Evangéliumból, Krisztus tanításaiból vezeti le: „Hallatlan igazságtalansággal, rágalmak tömkelegével úgy mutatja be a fejedelmek hatalmát, mint az isteni törvénnyel ellentétes, bűnös hatalmat, magának a Sátánnak a művét, sötét színekkel festi a világi és egyházi birodalmak fejeinek egyetértését, mint valami bűnös összeesküvést a népek jogai ellen." Ez különben korrekt kivonata a *Paroles*-nak. Ahogyan a folytatás is: „Nem elégszik meg ekkora merészséggel, erőszakos úton meg akarja alapozni a nézeteket és a beszédek féktelen szabadosságát, áldással halmozza el azokat a katonákat, akik a zsarnoksággal – mert ezt a szót használja – szembeszállnak, és vad dühében egyesülésre szólítja fel a világ el-

nyomottnak mondott népeit..." Egyben azonban igaza volt XVI. Gergelynek: aki így írt 1834 tavaszán, az miképp írhatta meg 1833 decemberében a feltétlen alávetettség kényszerű manifesztumát?

De Lamennais nem követi el még egyszer ugyanazt a hibát. „Csináljon a hierarchia amit akar, ami engem illet, én kizárólag az emberiség érdekeivel foglalkozom" – írta az újbóli megalázkodást sürgető Montalembert-nek (1834. augusztus 25-én). A pápa „teljességgel tűrhetetlennek" minősítette enciklikájában azt, „hogy a népeknek köteles engedelmességük alól felszabadulást prédikáló tanokat Isten sugallatának tüntessék fel, mindenütt a Szentírást idézve, eredeti jelentéséből kiforgatva, a népek számára mintegy új Evangéliumot alkotva" a forradalom teológiáját hirdessék. Tudjuk, ez a vita a mai napig sem szűnt meg a Vatikánban: az Evangélium, mint minden valamirevaló tradíció, megengedi a legszélsőségesebb értelmezéseket is, a fegyverfogást megtagadó erőszakellenes pacifizmustól a fegyveres forradalmi erőszak glorifikálásáig. Sőt tovább is lépett a *Singulari nos,* nemcsak Metternich és Gagarin hercegek szája íze szerint szólt a szabadság szószólója ellen, hanem a jezsuiták – Rozaven és társai – ítéletét is teljesen magáévá tette a lamennais-i filozófia, a *sensus communis* tanának egyértelmű elítélésével: „új, bizonytalan, hiú tanokat hirdet, tagadva a szent tradíciót, az igazságot nem benne keresi..."

Lamennais hajdani híveinek – ha meg akartak maradni a katolikus egyház kötelékében – már nem volt hova hátrálniok: *Jean Lamennais*-t leváltották a Félicité filozófiai tanításain alapuló Saint-Pierre kongregáció éléről,

Montalembert még egyszer megalázkodik, és biztosítja a pápát a nem is róla szóló *Singulari nos* teljes és fenntartás nélküli elfogadásáról (*Lacordaire*, tudjuk, már korábban megtette a szükséges gesztust), és *Gerbet*, a lamennais-i filozófia egyik legkitartóbb híve sem hallgat többé. Igaz, ő Lamennais „bukásának" kvintesszenciáját abban foglalja össze, hogy „a tulajdon lerombolásához" vezetnek elvei *(Réflexions sur la chute de M. de La Mennais)*.[30] Jóslata különben helyesnek bizonyult.

XII./ ABSZOLUTIZMUS ÉS SZABADSÁG

A *Paroles d'un croyant* nemcsak a lengyel, a magyar históriában is jelentős szerepet játszott. Kölcsey túlzottan kozmopolitának ítélte ugyan a kereszténység nemzetek fölötti erkölcsét hirdető szózatot, de az országgyűlési ifjak perében felmerült Lamennais nézeteinek hirdetése, sőt a *Paroles* feltehető fordítása.[31] És nem vált be Montalembert jóslata, hogy a nyitottabb, szociális érzékenységű katolicizmus hívei mind elfordulnak Lamennais-tól a Rómával való – immár végleges – szakítás következtében. *Balzac* „realizmusa e kérdésben is diadalmaskodott", s így írt *Église* című esszéjében az egyházról: „Szerencsétlen! Miért prostituáltad magad...? Gazdag lettél, miközben megfeledkeztél ártatlan

[30] Idézi Louis Le Guillou: *L'évolution de la pensée religieuse de Lamennais*, 282. o.

[31] L. Révész Imre: *Lamennais és a magyarok*. Különnyomat a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményeiből, 1954.

és tiszta fiatalságod eszméiről, hajdani szent lelkesültségedről... Ahelyett, hogy a béke és boldogság angyala lettél volna, aki életet ad a rászorulóknak, Messalina lettél, a hatalmasok züllött kiszolgálója, hatalmi visszaéléseik részese..." *Mazzini*, Lamennais polemikus levelezőpartnere még továbbment a világi hatalom csábításának engedő egyház kárhoztatásában. „Az egyház feje szakadár, mivel elszakította az egyház ügyét az emberiség, az igaz kereszténység ügyétől. A Mammonnal kötötte összsze sorsát, a világi hatalommal, az élet szava többé nem a Vatikánból szól hozzánk..."[32] Lamennais tehát nem maradt olyan egyedül, ahogy Montalembert mondotta, midőn szakított azzal a pápával, „aki fennhangon és tevőlegesen a kereszténységellenes önkényuralom pártját fogja az emberiség és az elnyomott nemzetek jogai ellenében, mely jogokat az örökkévaló igazságosság követeli a népek számára". (*Rzewuski grófnak*, 1833. febr. 5.)

Lamennais „lelkiismereti válságából" kilábolván újra megtalálta a jó és a rossz keresztényi dualizmusának megnyugtató metafizikáját, ám a 20-as években az individuális kritika, a magánember módszeres kételye állt a negatív – önzőnek és destruktívnak, materialistának és zsarnokságpártinak mondott – oldalon, és a tradícióban megtestesült kollektív bölcsesség – az emberiség általános és a pápa egyszemélyi tévedhetetlensége – képviselte a pozitív pólust, az 1833 utáni művekben viszont a személyes szabadság és a társadalmi igazságosság eszméi foglalják el a metafizikailag is kitüntetett Jó oldalt, vala-

[32] Vö. Le Guillou, i. m. 278. o.

mint a lelken s a testen erőszakot tevő abszolutizmus nyers, *anyagi* hatalmai a Gonosz nagyon is e világtól való birodalmának trónusát. „Két elmélet, két rendszer küzd ma a világ fölötti uralomért: a szabadság elvei és az abszolutizmus princípiumai; az a rendszer, mely az emberi társadalom alapjává a jogot teszi, s az, amely a nyers erőszaknak veti oda az embereket. Az emberiség jövő sorsa attól függ, hogy melyik győz e két rendszer közül. Ha a nyers erőé lesz a diadal, az embereket, mint a barmokat, igába hajtják, némaságra, kárhoztatják, földre alázzák az úr korbácsütései közepette... Ha pedig a jog győzedelmeskedik, az emberiség emelt fővel mehet útján, jövőjére függesztett fényes tekintettel, mert a Gondviselés a jövő szentélyében rejtette el küzdelmes múltjáért a méltó kárpótlást." *(De l'absolutisme et de la liberté*[33]*)*

Az elnyomott népek e szép jövő letéteményesei, de a fennálló világ erőviszonyai közt reménytelennek látszik a helyzetük: az abszolutizmus állig felfegyverzett katonái nyomasztó erőfölényt képviselnek. Ám épp ez ad okot reményre: minél hatalmasabbak a zsarnokság zsoldoshadseregei, annál nagyobb számban kerülnek ki katonái a nép fiai közül, és ezek hamarosan felismerik, hogy nem a testvéreik elleni harcban van a helyük, hanem az ő oldalukon, a katonákat gondolkodás nélküli géppé alázó volt uraik ellenében.

Mindazonáltal még a hadsereg konverziója nélkül is történelemteológiailag bebiztosított a szabadság ügyé-

[33] A *De l'absolutisme et de la liberté* elemzésekor elsősorban a mű Henri Guillemin által szerkesztett, már említett modern kiadására támaszkodtam (Paris: Ramsay, 1978, 87–121. o.).

nek győzelme: „A történelem azt tanítja, hogy ama két erő közti harcban, melyben az egyik pusztán materiális, a másik pedig morális hatalom, mindig az erkölcsi erő győz, márpedig a morális hatalom teljességgel a népek oldalán áll." Nem győzött-e a kereszténység pusztán eszmei és erkölcsi fölényével a legnagyobb, legjobban megszervezett és legerősebb hadsereggel rendelkező világbirodalom felett? És az egyetemes erkölcsi világrend megvalósításáért küzdő forradalmak képviselik a világban jelen lévő Istenséget, mivel az emberi nem megváltásáért küzdenek. A kereszténység egyenlőséget és testvériséget meghirdető forradalmának szerves folytatása az a permanens forradalom, „mely ötven éve folyamatosan működik Európában". 1789 bekerült Lamennais panteonjába 1831, „a királyok 1793-a" véres terrorjának éve után.

A kereszténységgel kezdődő és a Bastille lerombolásával folytatódó forradalom kitüntetett helyét a világtörténelemben az biztosítja, hogy nem a hatalmon lévők puszta személycseréjét jelenti, hanem az emberi nem erkölcsi regenerációjának világtörténelmi stációit: „Tizennyolc évszázad hatalmas társadalmi munkája csak előkészítette e változást. Mert miről van szó? A hatalom formáinak változtatásával, egynémely hatalmi visszaélés megszüntetésével, néhány szükségesnek ítélt gazdasági reform bevezetésével megelégedő forradalomról? Nem, a népek egész világot átfogó mozgalma bizonyára nem korlátozódik erre. Magának a társadalom alapelvének tökéletes megváltoztatásáról van szó, azaz a természetes egyenlőség veszi át a véletlenszerű egyenlőtlenség helyét, mindenki szabadsága kevesek abszolút hatalmá-

nak helyét." Az emberi nem egységét meghirdető kereszténység volt az első lépés e forradalmi változások útján, s Lamennais szerint a társadalom-, illetve természettudományok még mindig adósak a társadalmi jognak, illetve az emberi egyenlőség elvének tudományos bizonyításával. Persze, az erkölcsi bizonyosság szintjén „az emberek Isten előtti egyenlőségéből levezethető az emberek egymás közti egyenlősége, azaz a társadalmi egyenlőség", ami több, mint a jogi egyenlőség, és nem érintik „a fiziológiai felszínen megrekedt" tudomány ellenvetései. Lamennais-nál a szabadság és az egyenlőség egymást feltételező fogalmak: nem követi sem az autoritárius utópiák szabadsággyilkos egyenlősítő elvét, sem a *laissez-faire* liberalizmus antiegalitárius szólamait: „A vallási és erkölcsi egyenlőségnek szükségszerű következménye a politikai és polgári egyenlőség. És a politikai és polgári egyenlőségnek szükségszerű formája a szabadság, mivel *a priori* kizárja az ember ember fölötti uralmának minden formáját, és a világi társadalmat a szabad egyesülés formájában fogja fel, melynek egyedüli célja minden egyes tagja számára az egyenlő jogok biztosítása, azaz társadalmi szabadságuk és természeti függetlenségük garantálása."

A szabad társuláson alapuló társadalom által biztosított jogok kétfélék: szellemiek – a lelkiismereti és gondolatszabadság –, illetve materiálisak, a tagok önfenntartásához – munkához és tulajdonukhoz – való joga. Ezek szinte természetes jogok, semmiféle megállapodás, még a tagoknak ez eredeti jogokról való egyöntetű lemondása sem veheti vissza ezeket az emberektől. A szellemi szabadságjogokról már sok szó esett korábban,

de érdemes megvizsgálni, hogy mit ért Lamennais a tulajdon szabadságán. A liberálisokhoz hasonlóan a személyes szabadság előfeltételének tekinti a személyi tulajdon szabadságát, de ez nem a mások feletti uralmat magában foglaló monopoltulajdon *jus utendi et abutendi*je, hanem „az ember személyes szabadságát garantáló tulajdonosi függetlenség, az, hogy függetlensége feltételeként az ember szuverén ura az általa megművelt földnek, házának, ipari tevékenysége eszközeinek, munkájának". Ezt a tulajdonosi függetlenséget a másik ember monopolisztikus törekvései vagy az állam tulajdonosi teljhatalomra törő politikája veszélyeztetheti Lamennais szerint; és érvei itt is meglepő módon összecsengenek Bibó István posztumusz munkájának, *Az európai társadalmi fejlődés értelmé*ről szóló művének zárófejtegetéseivel. „Ha az államra ruházzuk át tagjai tulajdonának adminisztrálását, ez a társadalom tagjainak irányítását jelenti", a magántulajdon teljes állami kontrollja a magánélet totális állami ellenőrzését vonja maga után.

Az ideális állam Lamennais szerint a liberálisok „éjjeliőr állama", de társadalomeszménye nem a szabad konkurencia, hanem a szabad együttműködés társadalma, ettől *keresztényi és szociális*[34] többletet nyer a szimplán szabadelvű társadalomfilozófiához képest: „Az a forradalmi mozgalom, amely manapság magával ragadja a keresztény népeket, magának a kereszténységnek a szociális munkája, amely a politikai és polgári rendben akarja megvalósítani mindazt a szabadságot, amit az

[34] L. erről részletesebben J. B. Duroselle: *Les débuts du catholicisme social en France (1822–1870)*, Paris, 1951.

emberek Isten előtti egyenlősége von maga után, azaz teljesen felszabadítani a szellemi embert minden államhatalmi ellenőrzés alól, a tulajdont szintúgy szabaddá tenni ugyane hatalom önkényes beavatkozásától. Márpedig ezt a célt csak a társadalomszervezés olyan formája érheti el, mely egyrészt kizár minden kényszert a szellemi szférában, másrészt minden kormányzati beavatkozást a tulajdon, a magán- és közösségi érdekek irányításában. Ebben a vonatkozásban az állam egyszerű végrehajtója a mindenki által hozott törvénynek, egyszerű képviselője a szabad társulás akaratának, csupán azon őrködik, hogy senki se lépje túl természetes jogai korlátját mások szabadságát megsértve." A mások jogának megsértését jelenti a másik ember megélhetéshez való jogának veszélyeztetése is a tulajdonosi önzés folyamányaként... Ennek az egoizmusnak azonban egy másik jogsértés (államhatalmi beavatkozás) nem szabhat gátat, csupán a szabadon szervezkedő társadalom tagjainak természetes szolidaritása.

A szabadság e rendszerével szemben az abszolutizmus rendszerét az idézett vilnai orosz–lengyel katekizmus parancsolataival illusztrálja: nincs más morális parancsolat, mint a cárnak valónak engedelmesség, a poroszlók kancsukája és a papok szentbeszéde egyaránt ezt sulykolja az alattvalók fejébe. Pedig minden oroszok cárja (miként a német fejedelemségek fiókdespotái) is megtanulta a szabadság nyelvezetét, amikor a Napóleon elleni háborúba hívta népét. „Ám az igaz és a hamis, a jó és a rossz nem változtatható a hatalmon lévők pillanatnyi érdeke szerint." A két részre oszlott világ – az abszolutizmus zsarnoksága és a népek szabadságjogai –

merev szembenállását csupán a népi forradalom oldhatja fel, nem a hatalom színeváltozásai.

Az abszolutizmus és a szabadság Lamennais válasza 1834 augusztusában a *Singulari nos* szabadságellenes kirohanásaira. Higgadtabb hangon folytatja a Rómával való vitát – immár a végleges, visszafordíthatatlan szakítás tiszta tudatával – a *Troisièmes Mélanges* 1835-ös előszava.[35] „Az egyház választhat: felemelkedhet a földi érdekek fölé, megcsókolva a mezítelen keresztet, a szegényen született és szegényen meghalt ács keresztjét, azok keresztjét, akiket csupán az embertestvéreik iránti szeretet éltet, azokét, akiknek életcéljuk az emberek megtanítása az önfeláldozó emberiség erkölcsére, Jézus, Isten és az Ember Fia morális útmutatásaira, melyek megmutatják az emberi nem felemelkedésének útját. És választhatja az ellentétes utat is, az abszolút hatalmakkal való szövetség régi útját, a világ urainak népeik szabadságvágyával szemben nyújtott támogatás útját, mely az oltárt a trón lábához köti, a nyers erőszakban bízva az erkölcs erejével szemben, a kereszt jelét a diplomáciai protokoll eszközévé téve, megáldva a zsoldoskatonák szuronyát, melyet a népek szívének szegeznek. Róma az utóbbit választotta, és ehhez joga volt, s meglehet, magának a Gondviselésnek a műve volt, ami erre az elhatározásra vezette." (LXXXVI–LXXXVII. o.) Ám akármilyen indítékok késztették a pápát a világi hatalom kiszolgálója szerepkörének választására, ez a választás csupán „egy hatalmával visszaélő külföldi hatalommá" teszi Róma

[35] Az oldalszámok az idézett kiadás (Paris, 1835. február) bevezetőjére utalnak.

urát, akihez a katolikus engedelmesség semmiféle valláserkölcsi kötelezettsége sem fűz. (XX. o.)

A XVI. Gergelyben a császári hatalom korlátozásáért küzdő középkori szentek utódját látó politikus Lamennais tévedett, csakúgy, mint „az egész emberiség értelmét a katolikus módra felfogott tekintéllyel összekapcsoló" filozófus – így a *Troisièmes Mélanges* bevezetőjének írója (LV. o.). A szabadság és abszolutizmus után a szabadság és tekintély ellentmondása kerül Lamennais vizsgálódásainak középpontjába: „Nincs többé szabadság, ha minden előzetes vizsgálat vagy utólagos ítélet nélkül engedelmeskednünk kell valamely tekintélynek, mindig és mindenben... A szabadság fogja feloldani az autoritást, vagy a tekintély semmisíti meg a szabadságot." (XLIII. o.) Le Guillou professzor rámutat, hogy a XIX. század közepe tájt *Newman* szinte szó szerint így fogalmazta meg a passzív engedelmesség és a lelkiismereti szabadság antinómiáit.[36]

Mert a nemszabadságnak az a formája, amelyet a földi hatalmak rendőri elnyomása képvisel, nem jelent különösebb szellemi vonzerőt. Ahogy például a *Troisièmes Mélanges* írja le a Lajos Fülöp rendszere által biztosított „szabadságjogokat": „Szabadságunk van arra, hogy összejöjjünk barátainkkal beszélgetni, ha beleegyezünk abba, hogy szabad társalgásunkat a börtönben folytassuk; szabadságunkban áll a köztereken sétálni, ha nem vagyunk túl gyávák ahhoz, hogy a zsandárok

[36] „Pápa vagy király, akárki követel abszolút engedelmességet tőlem, meghaladja az emberileg elfogadható jogot. Abszolút engedelmességgel senki embernek sem tartozhatok." (*Anglican difficulties*, idézi Le Guillou, i. m. 271. o.)

fejünkre záporozó botütéseit elviseljük..." (XCV. o.) Ám van a szolgaságnak egy szinte önkéntes formája, a menekülés a szabadság felelőssége elől, ahogy La Boëtie híres művének címét parafrazálja Lamennais *(De la servitude volontaire*[37]*)*. Az interiorizált szolgaság szellemének kérdése összefügg azzal az alapproblémával, amely immár ötödik éve foglalkoztatja Lamennais-t: „sikerülhet-e hosszú távon Istent a zsarnokság bűntársává tenni"? La Boëtie művéhez írt előszavában ismét az egyház előtt álló két út felidézése a fő motívum, majd ama meggyőződés kifejtése, hogy – legalábbis reálisan létező formájában – a katolikus egyház eljátszotta azt a lehetőséget, amelyet Krisztus hitének és erkölcsi példájának hirdetőjeként valaha birtokolt:

„Nincs az egyház befolyását megközelítő erejű hatalom, amíg áthatolva egy nép lelkén és táplálkozva e nép géniuszából, hűséges vezetője e népnek a fejlődés általános törvényeit és különös nemzeti formáit követve. De ha – akár tévedés, akár érdek következtében – szembeszegül a haladás törvényeivel, megpróbálja erőszakkal visszatartani a népet a rosszként felismert állapotban, elzárni előle a jövő útját, elveszíti minden hatalmát, nem hisznek többé az ő szavának, a rossz szövetségesének kijáró gyűlölet övezi, és ellenségként fogják kezelni. Szeretet vette körül, amíg a szeretet vallását prédikálta, s hittek benne, amíg maga is hitt magában, ám a szeretet és a hit kihunyt, meghalt mindörökké, és a népek átka kíséri a zsarnokság csatlósának szégyenteljes menetét."

[37] A *De l'absolutisme et de la liberté* c. kötetben (szerk. H. Guillemin), id. kiad. 123–148. o.

Az egyház középkori szerepe a természetjog morális maximáinak érvényesítése volt a világi hatalom ambíciói ellenében; ha a reneszánsz óta erről az erkölcsi küldetésről lemondott a világi hatalmi ambícióktól távolról sem ment egyház, akkor mi vagy ki veheti át „Isten és a természet örök törvényeinek" (Antigoné) képviseletét a polisz mindenkori uraival szemben? Intézményes garanciát többé nem talál Lamennais, de átveszi a felvilágosodástól azt a hitet, hogy az egyszer *felismert jogok* a való világban akkor is hatnak, ha a hatalmi viszonyok pillanatnyilag megfojtani látszanak minden emberi-jogi követelményt. Ez a dilemma a mai kvázi természetjogi gondolkodók (Hart, Dworkin, Rawls és Bibó) számára is alapvető, és megoldásuk is gyakran hasonló a *Servitude volontaire* kommentárírójáéhoz. „Az erőszak sohasem semmisíthet meg egy ismert jogot; hiába minden elnyomás, a jog tudata megmarad: mivel a jogtudat a legfőbb erő, a jogállapot a racionális gondolkodásra képes szabad lény szükségszerű sorsa."

1833–34 fordulóján a lelkiismereti szabadság és a katolikus szubordináció, a népek mint nemzetek szabadsága és az abszolutizmussal véd- és dacszövetségre lépett Róma állt Lamennais vívódásainak középpontjában, 1835–36 között a szuverén nemzetek kebelében is kisemmizett nép szocialisztikus színezetű jogkövetelései és az *Avenir* programját alkotó hagyományos szabadságjogok – a vallás-, szólás- és sajtószabadság – összeegyeztetési kísérletei. Érzelmi elkötelezettsége 1831 óta éppoly egyértelmű a munkásfelkelők, mint Lengyelország „mártír nemzete" mellett; az 1836-ban írt *Affaires de Rome* minden bizonnyal nem antedatálja a ro-

konszenvet, csupán a munkásfelkelést megtorló áprilisi per vádlottjainak nagy felzúdulást kiváltó reverendás védője újabb tapasztalataival gazdagítja: „Lyonba érkezvén a várost a szegény munkások hatalmában találtuk, akiket mindenki – legádázabb ellenségeiket kivéve – áldott; mivel szent és igaz ügyet védelmezve, mindvégig méltónak bizonyultak ügyük magasztos célkitűzéseihez, és a bosszú alantas gondolata egy percig sem kísértette meg őket a győzelem után; a nép diadalmaskodott, s ez a rend és a biztonság, a szabadság és a testvériség győzelmét jelentette. Ilyenek voltak azok az emberek, akiket Soult tábornagy arra sem méltatott, hogy tárgyaljon velük, mivel nem áll szóba – így mondta – banditákkal. Ezeket az emlékeket meg kell őriznünk: az eljövendő történelem legfontosabb fejezetét alkotják." (Id. kiad. 12. o.)

Mindenképpen Lamennais eszmetörténeti fejlődésének – talán a liberális fordulatnál sem kevésbé jelentős – meghatározó fejezetét alkotja az immár a „szegény munkásokkal" azonosított nép megtétele Krisztus szenvedéseinek *és* a krisztusi megváltás művének világtörténelmi örökösévé. A *Livre du peuple*, a *Politique à l'usage du peuple* szerzője, a *Le Monde* főszerkesztője az 1830-as évek második felében ezt az eszmevilágot propagálja ugyanolyan hévvel, mint az 1820-as évek elején az ultramontán, az 1830-as esztendőben pedig az ultraliberális eszméket. Ezt a korszakot, ha lehet, még a pápai enciklikákénál is keményebb ítélet zárja: 1840-ben egy év börtön olyasmiért, amit államellenes izgatásnak neveznek; igaz, ez már nem okozott lelkiismereti válságot Lamennais-nál, legendája növeléséhez azonban nagyban hozzájárult.

A *Paroles*-t Lamennais konzervatív katolikus ellenfelei csak „a Sátán apokalipszisének" becézték, a *Livre du peuple*-t[38] „a szocializmus katekizmusaként" emlegették. A *Paroles*-beli prófétai düh itt valóban moralizáló kritikává szelídül, a koronás főket és az őket kiszolgáló pápát elsöprő forradalmi vihar véres vízióját egalitárius erkölcsprédikáció váltja fel. *A nép könyve* valójában a népnevelő kézikönyv feladatát vállalta fel: azt a funkciót, amelyet egy krisztusi küldetését valóban átérző pap a szószéken tölthetne be a hallgatóság morális öntudatának és társadalmi önismeretének elmélyítésével. „Ez a könyv, kedves olvasóm, néhány hasznos felvilágosítással kíván szolgálni, megtanít jogaidra és kötelességedre..." – hangzik a bevezető mondat. Persze, az emberi jogok és az erkölcsi kötelességek mibenléte körül az elmúlt másfél évszázadban sem szűntek meg a viták, ezért ezeknek egy igen következetes 1837-es összegezése máig sem tekinthető elméletileg túlhaladott, pusztán eszmetörténeti érdekességű furcsaságnak.

A nyomor kiáltó képei nem a gondviselés hiányáról győzik meg Lamennais-t, hanem arról, „hogy az emberiség nem az, ami Isten szándéka szerint lehetne. Letért az Isten által kijelölt útról." Kérdés: „Hogyan térhet vissza erre?" Mindenekelőtt a szükség, a szegénység felszámolásával, ami jogszerű, ha jogon az isteni jogot ért-

[38] A *Le Livre du peuple* az idézett *Oeuvres complètes* X. kötetében megtalálható. Magyarországon megvan az 1838-as, első kiadás az Akadémiai Könyvtárban. Fejezetek szerint idézem.

jük, ám törvénytelen, ha a fennálló érdekviszonyokat védelmező törvényeket tekintjük: „A *proletárok,* ahogy megvetően nevezik őket, személyükben szabad polgárok, ám azok tényleges tulajdonává váltak, akik a társadalmi viszonyokat uralják, az ipart, a munkafeltételeket csakúgy kézben tartják, mint az elosztás ellenőrzését. Amit emezek parancsolnak, azt a *törvény* névvel illetik, s ezek a törvények csupán az ő magánérdeküket fejezik ki, hatalmuk megerősítését és örökössé tételét szolgálva." Az ok pedig „a testvériség kötelékének" széttörése, a társadalom tagjait végzetesen megosztó egoizmus uralma. Láthatjuk, hogy Lamennais diagnózisában a klasszikus szocialista társadalomkritika szüntelenül keveredik a keresztény erkölcsbírálat szempontjaival. Javasolt gyógymódját is ez a kettősség jellemzi, ám helytelen volna egyszerűen naivnak nevezni, mivel a korabeli szocialista utópiák – Fourier és Saint-Simon, Cabet és Proudhon – sem sokkal realisztikusabbak társadalomtervező tevékenységükben. Sőt a reális emberek pszichológiai és erkölcsi adottságait jóval kevésbé veszik figyelembe, mint Lamennais keresztény szocializmusa.

Ha a népnek ajánlja művét, elengedhetetlen, hogy meghatározza, mi a nép. Logikája Sieyès abbé híres *Mi a harmadik rend?*-jének radikalizmusát követi, mely, mint közismert, „a harmadik rend maga a nemzet" konklúziójába torkollott. Lamennais szerint a nép – maga az emberiség. „Minden országban mindazok, akik fáradoznak, akiknek tevékenysége az egész közösség érdekét szolgálja, minden osztály, amely hozzájárul a társadalom jólétéhez, amely nélkülözhetetlen a közös-

ség életében, íme ez a nép. Leszámítva a csupán az élvezeteknek élő semmittevők kisszámú privilegizáltját, a nép maga az emberiség." (II.)

Ha a nép eltűnne, megszűnne a társadalom. Ahhoz, hogy fennmaradhasson, a megmaradt néhány ingyenélőnek dolgoznia kellene. Azaz néppé kellene tenniök magukat. Fordított esetben – az eddigi előjogok birtokosainak eltűnésével – persze nem ez a helyzet: a társadalom tovább élne, sőt sokkal jobban élne, mint azelőtt. Ám ez nem jelenti Lamennais-nál az uralkodó osztály tagjainak fizikai megsemmisítését, még kevésbé egy új osztályuralom megszervezését: „Nem egyik uralmi formát kell felváltani egy másik uralommal. Mert mit számít az, hogy ki uralkodik? Minden uralomból különböző osztályok léte következik, tehát kiváltságos uralkodó osztály és kiszolgáltatott elnyomottak léte, és az új uralkodó osztály éppúgy a saját kiváltságos helyzetét bebiztosító törvényeket hoz, mint a régi, s feláldozza a kevesek érdekében a társadalom túlnyomó többségét." (III.) A nép nevében uralkodó még inkább, mint a népet nyíltan elnyomó régi rend. Ezzel szemben áll Lamennais nem osztályharcos keresztény szocializmusa: „A nép feladata óriási: meg kell alapítani az emberiség egységes családját, felépíteni Isten országát, fokozatosan, szüntelen munkával megvalósítani az emberiség isteni rendeltetését."

A jó célt csak jó eszközökkel lehet elérni. Márpedig az erőszak nem elfogadható eszköz, mivel ez a rossz hatalmának fenntartásához adekvát eszköz. „Sikert akartok elérni? Tegyétek a jót kizárólag jó eszközökkel! Rossz eszközökkel nem tudjátok lerombolni a rosszat,

csupán örökkévalóvá tehetitek. A rossz az igazságtalanság, és nem az, hogy az egyik vagy a másik embercsoport számára hasznos az igazságtalanság." Az emberiség egységes, mert ilyennek teremtette Isten, a megosztottságot viszont megőrzi, és nem megszünteti az erőszak, a bosszú, amely az egyik partikuláris érdek uralmát a másikéval váltja fel. Az igazságosság az emberszeretet nélkül nem hozza el a várva várt jobb világot, hanem egy másik erőszakhatalomhoz vezet.

Ugyanígy egységben van Lamennais társadalomfilozófiájában a *jog és a kötelesség:* a liberálisok csak a jogokról beszélnek, a katolikusok csak a kötelességekről. Az első gazdasági, a második politikai egyenlőtlenséghez vezet; az első összeegyeztethetőnek véli az elvont jogegyenlőséget a kirívó anyagi egyenlőtlenséggel, a második a kötelességet megszabók elitjére és a kötelességet teljesítő, szellemi kiskorúságban tartott tömeg kettősségére osztaná a társadalmat... A társadalom egységét csak a szabad kooperáció és az erkölcsi szolidaritás, az igazságosság *és* a szeretet hatalma tarthatja fenn, miként az egyenként oly törékeny fecskék félelmetes magabiztosságát, ahogy közös erővel legyőzik a hosszú tengeri út hihetetlen nehézségeit... (IV.) Ám ami az állat számára vak ösztön, az ember esetében tudatos tevékenység. S épp ez a tudatosság nemcsak erősebbé, törékenyebbé is teszi az emberi társadalmat: tudatos jogsértés csak ott fordulhat elő, ahol van jogtudat. Csak az emberi társadalomban született meg a szabadság, mert csak ott, csak tudatos lényeket fenyegethet a szabadság elvesztése. Az állatok között vannak vezetők, de urak és szolgák csak az emberek között vannak, meg-

csúfolva az Isten képmására teremtett tudatos és szabad lény eredendő egyenlő méltóságát. (V.)

Ugyanígy csak az emberi társadalomban lehetséges, hogy egyesek éhen haljanak, míg mások dúskálnak; és az sem igaz, hogy a jogegyenlőség – akár forma szerint – biztosítva volna ilyen körülmények közepette, hisz a munkások szervezkedési jogát, az éhhalálra ítélt nép önvédelmi jogát nem ismeri el a fennálló jogrend: „A népet állatcsordaként kezelik, és ahhoz, hogy így kezelhessék, szolgaságban és tudatlanságban kell tartani, oly megalázottságban, hogy nyomorát természetesnek tekintse; s a társadalom urai, a maguk érdeke szerint szervezve e társadalmat, megfosztották a népet minden szervezkedési jogtól, mellyel megvédhetné saját érdekeit, megfosztották politikai jogaitól, attól, hogy törvényes módon társulhasson saját ügyei intézésére, passzívan engedelmeskedő géppé tették." (VI.) Lamennais még lázítóbban fogalmazza meg ezeket az érveket az egyévi börtönnel jutalmazott *A kormányzat és az ország* című brosúrájában, és lényegében ugyanezeket az argumentumokat ismétli meg *A modern szolgaságról* című esszéjében az etatista kommunizmusról (Cabet és Considérant társadalomtervezőiről) szólva.

A népszuverenitás elve értelmében a nép *per definitionem* sohasem lehet lázadó, hisz legfeljebb a törvényességet állítja helyre, midőn elűzi a törvényes szuverén hatalmát bitorlókat: „Amikor tűrhetetlenné vált szenvedéstek arra késztet, hogy visszaszerezzétek jogaitokat, melyektől elnyomóitok megfosztottak benneteket, a rend megzavaróinak, lázadónak neveznek. Lázadó – ki ellen? Lázadni csak a legitim uralkodó ellen

lehet, márpedig a nép az egyetlen törvényes szuverén hatalom, hogyan lázadhatna hát a nép a nép hatalma ellen? Azok a lázadók, akik előjogaikkal megsértették a nép szuverenitását, és erőszakkal hatalmuk alá hajtották a népet, ám ha a nép lerázza igájukat, nem megzavarja, hanem helyreállítja a rendet, azt a rendet, melyet az isteni igazságosság rendelt az emberiség számára." (VII.) A nép elnyomása esetén tehát a forradalom az isteni jog, s nem azok uralmi jogcíme, akik az uralkodó címét bitorolják.

A forradalmi erőszak elvont invokációja azonban mindig megmarad mintegy metafizikai elvnek: az osztályérdek és az osztályharc szociológiai, illetve politikai terminusait Lamennais következetesen elutasítja. Nemcsak azért, mert az ideológiai főellenség, *Guizot* tudatosan felhasználja e kategóriákat konzervatív társadalompolitikája védelmében, hanem mert a progresszió oldaláról is veszedelmesnek véli a csupán partikuláris érdekekért folyó társadalmi küzdelmeket. „A nép nem áll osztályokból", szabadsága, „mint az egyéni szabadság, egy és oszthatatlan", és elidegeníthetetlen joga az önkormányzat, az, hogy senkire ne ruházza át a hatalmat, még saját érdekében sem: „Ne hagyjátok félrevezetni magatokat azok által, akik valójában meg akarnak tartani benneteket alávetett helyzetetekben, így szólva: »A nép nem elég felvilágosult és öntudatos, még nem tudja önmagát vezetni, saját érdekében szükséges hát, hogy mi kormányozzuk.«" (VIII.)

A jogos antiautoriárius érv mellett meggondolkoztató Lamennais másik érve az új uralommá szerveződő erőszak ellenében: újabb jogsértéssel nem lehet tartós

történelmi jogorvoslást elérni, a nép történelmi jogfosztottságát más embereknek az egyetemes emberi jogokból való kizárásával korrigálni: „Hogy biztosabban győzzetek, csupán igazságosságra törekedjetek! Tiszteljétek azok jogait is, akik lábbal tiporták a ti jogaitokat! Ha egyszer ti magatok sértitek meg a jogot, ki állíthatja meg ezt az erőszakot? Nem újabb rendetlenség a régi rossz rendetlenség gyógyszere. Mivel vádolnak benneteket ellenségeitek? Hogy a ti uralmatokat akarjátok az övék helyébe tenni, visszaélni a hatalommal, ahogy ők visszaéltek vele, hogy bosszúvágyból táplálkozó új zsarnoki rendszert vágytok létrehozni..." (XV.) Ha a munka szabadon szervezkedhet, akár a tőketulajdon tiszteletben tartását is megígérheti Lamennais szerint, hisz a hitel- és termelési szövetkezetekbe tömörült munkások azon a téren tudják legyőzni a monopolhatalmától megfosztott kapitalistát, ahol ez sem panaszkodhat jogsérelemre: a szabad piacon, olcsóbb és jobb áruk előállításával. A *Peuple constituant*-beli 1848-as alkotmánytervezet első vázlatát jelentik Lamennais-nak a társadalmasítást az államosítástól élesen megkülönböztető elképzelései a tulajdon reformjáról.

Persze, egy alapvetően egalitáriusan szervezett társadalomban is lehetnek elesettek, az egyéni tragédiák a legtökéletesebb társadalomból sem zárhatók ki. „Az özvegyek, árvák" gondját a jogegyenlőség és az esélyegyenlőség biztosítása sem oldja meg, de nem is lehet, sőt nem is szabad egy társadalomban minden probléma megoldását a pozitív jogtól várni. Erkölcsi kötelességeink – az együttérzés és a szolidaritás – minden jogi szabályozás nélkül kárpótolják a társadalmi játszma

veszteseit: egy nem haszonelvű etika alapján ez a világ legtermészetesebb dolga. Egyedül az egoizmus és a materializmus – Lamennais-nál egymást feltételező – morálja tette kétségessé az egyéni haszonnal nem járó tevékenység értelmét, az egyéni és a nemzeti önzés pedig még a kétségkívüli haladás összemberi értékét is: „A kizárólagos egoizmus még a fejlődés érzékelését is gátolja, mivel valamely végső cél nélkül, amely túlmutat a személyes érdeken és a nemzeti elfogultságokon, a haladás sem szolgálhatja az egész emberiség szent érdekét." (XIII.) Egyedül a keresztény erkölcs képes korrigálni az egoizmus lehangoló rendszerét, persze, nem az egyházi hierarchia hivatalos katolicizmusa, hanem Krisztusé, aki azok felemelését ígérte, akik a munka fáradságos terhét hordozzák. (XIV.)

A kereszténysi és protoszocialista társadalomszervezés utópiája Lamennais-nál megvesztegetően egyszerű: „Az egyenlőség, a szabadság és a testvériség szent elveiből, melyek a társadalom megingathatatlan alapját alkotják, következik a társadalom szervezetének minden mozzanata. A magánérdekek lassanként egyetlen közös érdekké olvadnak össze, mert mindenki közös érdeke azonos lesz minden egyes egyén érdekével is, ha az egoizmus hideg és meddő rendszerétől megszabadulunk, mindenki megérti a másikat, átérzi, hogy az élet értelmét a szeretet jelenti, lelke szabad szárnyalását az embertársaiért végzett önfeláldozó tevékenysége biztosítja." (XVI.) Lamennais legalább kimondja minden szocialista utópiák kimondatlan előfeltevését: ez a tökéletes társadalom akkor és csak akkor működik tökéletesen, ha az ember morális megigazulása már megtörtént.

Így nemcsak az egyes társadalmak nem oszlanak ellentétes érdekű osztályokra, atomizált magánérdekek sivár konkurenciaharcára, a szeretet és szolidaritás a nemzeti rivalitásból is nemzetfölötti egységet teremt: „Távolról látom ama boldog korszak képét, melyben a világ egyetlen város lesz, melyet egyetlen törvény kormányoz, az igazságosság és a karitász törvénye, és az egyenlőség és a testvériség lesz az emberiség egységes vallása, mindazoké, akik megértették Krisztus igaz tanítását." (Uo.)

Természetesen e világban nem lesznek többé háborúk, és az ekképp megtakarított materiális javakat a tudományok fejlesztésére használják, melyek megsokszorozzák e javakat, lehetővé téve, hogy az emberek megszabaduljanak a nehéz fizikai munkától, s eredeti rendeltetésüknek megfelelően szellemük szabad fejlesztésével foglalatoskodjanak. A nép az általános emberi emancipáció révén megszünteti önmagát mint népet, mint kétkezi munkára kárhoztatott emberiséget. A munka felszabadításának programja végül a (fizikai) munka megszüntetésének utópiájába torkollik: Lamennais keresztény megváltó szocializmusa végül Saint-Simon technokrata társadalomigazgatási modelljével találkozik.

1837. február 10. és június 7. között Lamennais a *Le Monde* főszerkesztőjeként hirdeti szocialista kereszténységének maximáit. Cikkei egy részét később *Politique à l'usage du peuple*[39] címmel foglalja össze. Fontos

[39] A *Politique à l'usage du peuple* az idézett *Oeuvres complètes* IX. kötetében található. A *Le Monde*-beli cikkek kiváló bemutatását l. Peter Byrne: *Lamennais, rédacteur en chef du „Monde"* (10 février–7 juin 1837), a *Louis Le Guillou* által szerkesztett *Cahiers mennaisiens* 1986-os (19–20.) évfolyamában.

stáció a Le Monde-nál eltöltött fél év Lamennais intellektuális fejlődésében, mintegy eszmei életútjának fele az 1830-as *Avenir* lelkes liberalizmusa és az 1848-as *Peuple constituant* szabadelvű szocializmusa közti forradalmi szélcsendben. Az evangéliumi emelkedettséget fokozatosan a politikai publicista higgadtabb hangneme váltja fel, társadalomfilozófiája és politikaelmélete mai élvezhetőségét nagyban megkönnyítve.

A *Le Monde* túlzóan kozmopolita és radikális reformista platformon állt, mikor a tulajdonosok Lamennais sokat ígérő nevével kívánták fémjelezni lapjukat: külpolitikai célkitűzéseik között Franciaország és Németország egyesülése szerepelt, ám belpolitikai téren gondosan kinyilvánították hűségüket „a forradalomban született" dinasztia iránt. A munkatársak között *Mazzini*vel a nemzeti felszabadítási eszme, *Georges Sand*dal a női emancipáció eszméje képviseltetett a lapban, *Liszt* személyében pedig a romantikus zeneelmélet. Lamennais mint főszerkesztő az általános emberi jogi elvek napi politikai kontextusban való újrafogalmazását és a szociális kérdés komplexumát vállalta szinte mindennapi vezércikkeiben (hihetetlen aktivitását majd csak 1848 forradalmi tavasza idején mutatja meg újra, a *Peuple Constituant* főmunkatársaként). Ez utóbbi kérdéskör kapcsán azonban Lamennais túlradikalizálta a lapot, ezért alig félévi főszerkesztői tevékenység után kölcsönös megegyezéssel elváltak.

1837 februárjában hozta hírhedt törvényét a kormányzat a *feljelentési kötelezettségről*. Lamennais remek riposztja az emberi méltóságot, minden morális elvet megcsúfoló törvény ellenében nem változtatta meg

ugyan a pozitív jogi előírást, de a közvélemény szemében egyszer s mindenkorra lehetetlenné tette, és ezzel a természetjogi-morális megfontolásokat a napi élet politikai-erkölcsi dilemmáinak élő közelébe hozta. „Foszszátok meg az embereket a kölcsönös bizalomtól, kényszerítsétek arra az emberi szívet, hogy mindörökre bezárkózzék gondolatai magányába attól való félelmében, hogy ha megnyílik egy barát előtt, nehogy meggondolatlanul egy feljelentő fülének tegyen bizalmas vallomást... ezzel a törvénnyel széttöritek a társadalmi élet alapját, mivel így az ember számára csak az elszigeteltségben lehetséges biztonság. Furcsa törvényhozás a tietek! Amit Isten összeköt, azt ti elválasztjátok, és hosszú távon csupán síri csendbe zárkózó halott arcok lesznek ott, ahol valaha élő nemzet volt, ha ezt az aljasságot törvénnyé teszitek." (*De quelques projets de lois antisociales*, 1837. febr. 11.)

Az aljas törvénnyel szemben egyetlen erkölcsi választása van az embernek: a *polgári engedetlenség*, az embertelenséget és erkölcstelenséget parancsoló törvény tudatos megszegése. Ez a törvény az emberi természet legalantasabb ösztöneire apellál, mozgósítani kell hát vele szemben a természetes morál minden magasztos maximáját, az emberek erkölcsi szolidaritásának egész erejét. „E törvény az emberi természet legalantasabb ösztöneiben keresi bűntársát, megteremtve a gyávaságot, felajzva az érdeket, bűnt parancsol a félelemnek, igen, bűnt, mert a meghitt társaságban kiejtett szavak, a baráti tanács kérése, a kétségek megvallása egy bizalmas barátnak, bármely embernek, ha kiszolgáltatik a büntető törvényeknek – tanúsíthatom az emberi nem általá-

nos lelkiismerete alapján –, megvetendő és bűnös aljasság. És ezt az aljasságot parancsolják, büntető szankciók terhe alatt, apának a fiú, férjnek a feleség, testvérnek a testvér feljelentését! Mit akarnak még csinálni belőlünk? Többségünk nem mondhatja magát állampolgárnak e hazában, mert nincsenek polgári jogaink: legalább azt engedjék meg nekünk, hogy emberek lehessünk!"

A *Le Monde* polgári demokratikus lap, s Lamennais megkísérli a polgárságról szóló itteni cikksorozatával létrehozni azt az eszmei egységfrontot, mely 1848 februárjában kispolgárság és proletariátus, radikális burzsoázia és liberális szocialisták között majd létre is jön. Cikkeinek lényege: a munkásosztály felszabadítása szerves folytatása annak az emancipációs küzdelemnek, melyet a polgárság kezdett el 1789-ben. Hogy mennyire modernek maradtak ezek a gondolatok, talán az is bizonyíthatja, hogy Bibó István már többször idézett művének, *Az európai társadalmi fejlődés értelmének* is ez a központi gondolata.

1789 Lamennais szerint „az emberi méltóság forradalma" volt, és a nagyburzsoázia monopoluralma ellen fellépő proletariátus ugyanígy – a mindennapi kenyér mellett – megalázott emberi méltósága visszaszerzéséért harcol, és ebben a küzdelemben a kispolgárság természetes szövetségese lehet. „A burzsoázia egyáltalán nem homogén osztály. Az emberi méltóság szempontjából, azaz az emberi természet legfontosabb adománya szempontjából a kispolgárság érdeke egyáltalán nem különbözik a nép érdekétől." (*Des intérêts de la bourgeoisie, „Le Monde"*, 1837. febr. 14.) Az igazi választóvonal az alapvető emberi jogokat – a megélhetéshez való termé-

szeti jogot és a munkásosztály politikai jogait – megsértő nagypolgárság *és* a néppel azonos kispolgárság meg a munkásosztály között van. (*De la haute bourgeoisie*, 1837. febr. 18.) A nép a természetes jogok megőrzéséért küzd, a hatalmon lévők konzervatív rendszere pedig az örök emberi jogok esküdt ellensége. „A nép szenved, fázik és éhezik, míg a gazdaság oligarchiája a nép növekvő nyomorából növeli személyes élvezeteit. Az igazságosság veleszületett érzülete minden embert fellázít e méltatlan elosztás ellen. A nép csak azt követeli, hogy ne semmizzék ki azon jogokból és javakból, melyekkel a Gondviselés minden embert felruházott." (*Du système conservateur*, 1837. febr. 16.)

Bár elsősorban materiális szükségletei kielégítéséért küzd a nép, igazából idealista, a csupán érzéki élvezetnek élő nagyburzsoázia viszont materialista. A szocializmus materialista változatát – mint ez éles Owen-kritikájából kiderült – Lamennais mindvégig elvetette. Többek között ezért nem fogadta el 1844-ben Marx és Ruge meghívását a *Német–Francia Évkönyvek* szerkesztőségébe. „Az különbözteti meg az anyagelvű politikát a szellem politikájától, hogy az első kizárólag a kényszeren alapul, mind gyakorlatban, mind elméletben az erőszak kultuszának hódol, és teljesen elvonatkoztat a jog és az igazságosság eszméjétől" – írja *De la politique de l'esprit et de la politique matérielle* (1837. febr. 20.) című írásában. Ebből következik, hogy a munkásosztálynak a jog és az igazságosság isteni ideáin alapuló szellemi politikát kell követnie.

Ha konzervativizmuson az élet megőrzésének természetes elvét – és nem a természetellenes rend fenntartá-

sának erőszakhatalmát – értjük, akkor a nép az igazi konzervatív, mert a nép a társadalomfenntartó osztály. A kiváltságok megőrzésének „konzervatív" politikája átmeneti és elavult rendet véd, a kétkezi munka világa az örök, nem változó természeti törvények konzervációja. „Csupán néhány hónapra álljon meg a munka, és a társadalmat halálos csapás éri. Az igazi konzerváló erő a nép, egyedül a nép." (*Que le véritable conservateur, c'est le peuple*, 1837. márc. 6.) Nemcsak a társadalom fizikai fenntartásának munkája hárul a népre: a morális maximák megőrzése is a nép feladata, a népi élet jobban fenntartotta az igaz erkölcs elveit, a társadalom tradicionális kötelékeit, mint az individualista egoizmusba és hedonista materializmusba süppedt uralkodó osztályok. „A nép által maradtak fenn a tiszta társadalmi tradíciók, az erkölcsi érzelmek és az emberiesség elvei, csak a nép őrizte meg töretlenül az igazságosság és az igazságtalanság fogalmát, a szolidaritás erkölcsét, a jó csalhatatlan ösztönét, az emberi lelkiismeret a népben leli fel utolsó menedékét. Tehát szellemi vonatkozásban is a nép az igazi társadalomkonzerváló hatalom." Igaza van *Duine*-nak: Lamennais a népre vitte át mindazt a morális és szociális küldetést, melyet a 20-as években a katolikus egyháznak tulajdonított.[40] Sőt talán többet is: „A nép másokért dolgozik a földeken és a műhelyekben, mások javáért hal meg a határokon, a nép valóban véghezviszi a *megváltó* minden feladatát." (Uo.)

A következő világtörténelmi korszak a nép hatalom-

[40] Vö. F. Duine: *La Mennais, sa vie, ses idées, ses ouvrages*, Paris: Garnier, 1922. 238. o. és kk.

átvételének korszaka, ami – a blanquistákkal és egyéb puccsista szocialista szerzőkkel ellentétben – minden hatalom megsemmisítését jelenti, mivel az isteni igazság hatalomátvételével azonos. „És megnyílik előtte az új korszak, az egyenlőség, a szabadság, az emberi testvériség korszaka, a nép ideje. Az elnyomó törvények, a hatalomvédő törvények, a faji és korporációs kiváltságok, a barbár szokások, a trónok és a szövetségesükké sülyedt oltárok eltűnnek..." (*Laissez passer la justice du Dieu!*, 1837. márc. 11.) Persze, a ledöntött oltár helye nem maradhat sokáig üresen Lamennais eszkatologikus vízióiban: Krisztus követőjeként a nép, az istenített nép kerül a trónokkal együtt ledöntött oltár fő helyére, és valósítja meg Krisztus *e világról való* birodalmát. „Midőn Krisztus halála előtt azt mondta: »Az én királyságom *még* nem e világról való«, valójában azt mondta, hogy hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy ezen a világon megvalósulhasson az ő birodalma, melyben az emberi nem megváltója és felszabadítója nevében egységgé szerveződik, s egyetlen törvény uralmát ismeri el, az egyetemes testvériség elvét." (*De la fraternité humaine*, 1837. márc. 14.) Ehhez azonban nemcsak a létező emberellenes rendszert, természetellenes törvényeket kell radikálisan átformálni, hanem magát az emberi természetet is: „Meg akarjátok újítani a föld arculatát? Újuljatok meg belsőleg! Tisztítsátok meg a szíveteket, hogy a szeretet szentségtartója lehessen, és a világ megváltozik!" (*Du droit et du devoir*, 1837. febr. 25.)

Lamennais vallásos lelkesültségét sokan bírálták a kortárs szocialista szerzők közül, ám ő sem maradt adós a válasszal: a materialista szocializmus szerinte a

nagypolgárság materializmusának nem megszüntetője, hanem folytatója. „Csupán a fizikai emberrel foglalkoztok, s megfeledkeztek a morális és vallásos emberről: nincs igazi haladás, nincs tartós javulás, ha ez nem hatol a lelkek mélyére, ha nem kapcsolódik az emberi természet legemelkedettebb részének törvényeihez. A külső akadályok nem az egyetlenek, melyeket le kell győznünk: vannak más, rejtett és talán hatalmasabb akadályok is. Maga az igazságosság is csupán ürügy lesz az ember erkölcsi regenerációja nélkül, mellyel egy másik magánérdeket lepleznek." *(De la politique de l'esprit et de la politique matérielle)* Lamennais szembeszáll a magántulajdon megszüntetésének és „a szükségletek szerinti elosztásnak" a kommunista koncepciójával, de nemcsak spiritualista ellenérvei vannak: a történelmi társadalmakban végtelenül megsokszorozódott és differenciálódott szükségleteket nem lehet központi elosztással kielégíteni: „Mindenki szükséglete szerint fog kapni! Képtelenség. Milyen mérlegen tudjátok kiszámítani a végtelenül változatos szükségleteket? Csupán materiális szempontjaitok vannak, ám az embernek csak egy kis – és nem is a legmagasztosabb – része anyagi, ezért az ember igazi természete minduntalanul kisiklik ízetlen fogalmaitok hálójából..." (Uo.) Persze, Lamennais-nak a szükségletek tervezhetőségére vonatkozó kérdése a pusztán materiális – még inkább a történelmi – emberi természet feltételezése esetén is jogos.

Lamennais *Le Monde*-beli cikkei sem mindig maradtak meg a metafizikai régiókban, szabadság és szolgaság, államhatalmi visszaélések és emberi jogok nem csupán az eszkatologikus szemlélet megnyugtató igazságszolgáltatásában szerepelnek, hanem napi politikai élességgel, mégpedig a „standard" szabadelvű sajtót messze meghaladó kritikai radikalizmussal. „Franciaországban az államhatalom elképesztő módon kiterjedt, és mindennap újabb hatalmi szférákat von fennhatósága alá: lerombol olyan szabadságjogokat, melyeket még a Restauráció alatt is élvezhettünk, másokat korlátoz. Így van ez mindenekelőtt a helyi szabadságokkal: az állam megszállja a községet, ahogy megszállta a sajtót, ahogy visszavonta a szabad társulás jogát, megszüntette az esküdtszék függetlenségét, a polgárok eme utolsó menedékét a hatalmi visszaélésekkel és a kormányzati tévedésekkel szemben" – írta rögtön bevezető cikkében. (1837. febr. 11.)

Az itt felsorolt jogsérelmek a régi vágású liberalizmus szerint is megengedhetetlenek, de Lamennais szerint a „szabadelvű" bankárkirályság szabadsággyilkos politikája a társadalmi igazságtalanságon alapuló rendszer lényegéből ered, s nem egy keménykezű miniszter pillanatnyi túlkapása. „A régi liberalizmus halott – írta szerkesztőtársának, *Georges Sand*nak 1837. június 2-án –, és ami engem illet, én alig sajnálom. Minden tevékenysége kimerült a nemet mondásban, de nekünk olyan ellenzék kell, amely nem elégszik meg pusztán negatív programmal, hanem egy jobb és igazságosabb társadalomszerve-

zés eszméjét adja." S Lamennais akkor kezdett veszélyessé – mert komoly ellenféllé – válni a kormányzat számára, amikor társadalompolitikai elképzeléseivel leszállt a napi politikai arénába, és szociális programja nem merült ki egy új szeretetvallás prédikálásában.

Ennek a radikalizálódásnak első állomása a *De l'esclavage moderne*[41] (1839) című esszéje, melyben az osztályszempontú elemzést eddig következetesen elutasító Lamennais a világtörténelmet mint osztályharcok történetét tekinti át. Az ókori rabszolgák és a középkori jobbágyok örököse az újkor proletariátusa, amelynek sorsa a modern rabszolgaság. „Mert mi ma a proletár a kapitalista számára? Munkaeszköz. Személyében, jogilag szabad, való igaz, nem adhatja-veheti az, aki alkalmazza. De ez a szabadság fiktív. A test talán nem rabszolga, de az akarat az. Mondhatni, hogy szabad annak az akarata, akinek nincs más választása, mint az éhhalál vagy a rákényszerített törvény elfogadása? A modern rabszolga számára az éhség jelenti a láncokat és a korbácsot." (332. o.) Meglehet, a modern rabszolga fizikai állapota még siralmasabb, mint ókori társáé: erre az összefüggésre nyolcvan évvel korábban már rájött a fiziokraták gazdasági liberalizmusának kortárs kritikusa, *Linguet*, aki – cinikusan vagy komolyan, ki tudja – az igazi, ázsiai típusú rabszolgaság visszaállítását követelte az európai kapitalista fejlődés alternatívájaként.

[41] A *De l'esclavage moderne; Une voix de prison, Du passé et de l'avenir du peuple* Magyarországon is hozzáférhető az Akadémiai Könyvtár egy évszám nélküli kötetében (Paris: Garnière frères, Imprimérie E. Capiomont et C°). Az oldalszámok erre a kiadásra utalnak.

A munkásnyomornak, a munkások gazdasági *és* jogi kiszolgáltatottságának lamennais-i leírását fölösleges felidézni: Dickens és Hugo regényeiből tudjuk, hogy mit jelentett a törvény előtti egyenlőség a kenyérlopásra kényszerülők számára. Ám Lamennais nem tudja elfeledni az elfojtott papot: példabeszéde a csavargás elleni törvény kapcsán ékes bizonyítéka ennek.

„– Maga közterületen töltötte az éjszakát – szól a szigorú bíró.

A nyomorult emberi teremtmény elhaló hangon magyarázkodik, hogy nincs munkája, nem tudja kifizetni a szállását, és rokonok, barátok híján, az éhségtől szédelegve rogyott össze az utca sarkán...

– Nincs szállása! – szól a bíró – a törvény világos, elítéli mint csavargót...

A szegény koldus, hajdan a júliusi forradalom hős harcosa, most megalázott vádlott, így szól a bíróhoz:

– Való igaz, töltöttem már egyszer három éjszakát az utcán, ám akkor senki sem nevezett csavargónak!

...Ha Krisztus közöttünk élne, egy városi csendőr méltatlan érintésével gyalázhatná, és egy bölcs bíró elítélné csavargásért: mivel az Ember Fia számára nem volt egy kődarab, ahová fejét lehajthatta volna."

Tulajdonképpen vérlázítóbb a csavargóként elítélt Krisztus képe, mint a dosztojevszkiji Nagy Inkvizítor által máglyára vetett Megváltó, mert a mártírhalál tudatos választása még mindig az ember szabadságlehetőségét jelenti, ám az a mindennapi mártírsors, mely legkevésbé sem szabad választása a nyomorultaknak, épp teljes alternatívátlanságával igazán nyomasztó.

Persze, Lamennais-nál a nép megváltásának szükség-

szerűségére átvitt vallásos hit nem engedi, hogy e nyomasztó perspektívátlansággal záruljon a modern rabszolgák sorsának elemzése. „Egyesüljetek!" – ismétli Lamennais, de ez nem marad elvont erkölcsi parancsolat, hanem egy polgári engedetlenségi mozgalom gyakorlati tanácsává konkretizálódik. A nép a legitim uralkodó, az ellene fellázadt állam ellenében tehát legitim módszer, mondjuk, az *adófizetés megtagadása*. „Ime, nép, a te jogod és kötelességed; politikai jogod, mivel a te beleegyezésed nélkül rendelkezni a te javaiddal, megfosztani téged munkád minden gyümölcsétől, hogy aztán nincstelenségedre hivatkozva politikai jogfosztottságba taszítanak, ez a jogtalanság. Kötelességed, mivel az első emberi kötelesség embernek maradni, visszautasítani azt a rabszolgasorsot, mely megfoszt morális és intellektuális képességeidtől, és az állatnál is mélyebbre taszít." (349. o.) Ez már nyílt hadüzenet a kormányzatnak, felhívás az engedelmesség megtagadására, mégpedig nem olyan kivételes esetben, mint a feljelentés megtagadása, hanem a mindennapok legalapvetőbb társadalmi tevékenységében. Igaz, az amerikai „lázadók" már hét évtizeddel ezelőtt kimondták a *no taxation without representation* (nincs adózás képviselet nélkül) elvét, ám az őket elnyomó államhatalom túl volt az óceánon, így könnyebb volt szembeszállni vele.

„Az adófizetés megtagadása egy a nemzettel nyílt háborúban álló kormányzattal szemben vitathatatlan természetes jog, mivel a nemzet az egyetlen törvényes szuverén hatalom, s mely más hatalom szállhatna szembe az akaratával, hogy parancsolóként beszéljen vele? Ki mondhatja a szuverén népnek: hajolj meg az én törvé-

nyem előtt, az én abszolút hatalmam parancsolatai előtt?" (350. o.) Ha az adófizetés megtagadása jogtalanság a fennálló jogrend alapján, ez a jogrend jogtalan a népi, azaz isteni igazságosság alapelvei szerint: „Amit a nép akar, azt maga Isten akarja, mivel amit a nép akar, az az igazságosság, az örökkévaló rend, ez az emberiség rendeltetésének beteljesedése, melyet Krisztus fenséges szavai fejeznek ki: Legyetek egyek, miként isteni atyám és én egyek vagyunk!" (354. o.)

Még lázítóbb a *Le pays et le gouvernement*[42] című 1840-es brosúra hangneme: a bankárkirályság népellenes berendezkedésétől megtagadja az emberi társadalom nevet, s a társadalmat nyílt és mindenoldalú szembeszállásra szólítja fel a kormányzat ellenében. „Bizony mondom nektek, hogy az ő társadalmuk nem társadalom, hanem nem is tudom minek nevezzem gyülekezete agyonadminisztrált, agyonmanipulált, végtelenségig kizsákmányolt lényeknek, elállatiasított emberek kiszolgáltatott igába hajtott csordájának." Lényeges, hogy az egész társadalom – „harminchárommillió pária" – összefogjon „a kétszázezernyi kiváltságosra és janicsárhadseregére" támaszkodó kormányzattal szemben, mert az egész ország érdeke egységes az elnyomás ellenében, proletárok és kispolgárok együtt alkotják a népet, melynek szent joga és kötelessége a lázadás. „Ti, akik kisiparból, földetek megműveléséből éltek, ti, akik kicsiben kereskedtek, tudjátok meg, hogy ti is a nép része vagytok, hogy érdekeitek azonosak a népével, és a

[42] A *Le pays et le gouvernement* példányait – úgy látszik – sikerrel kobozta el a bankárkirályság rendőrhatósága: egyetlen példányt találtam a *Bibliothèque Nationale* kézirattárában (Bruxelles, 1840).

nép azon ellenségei, akik megosztani vágynak benneteket, a ti ellenségeitek is..." Ezt már a kormány képviselői sem tekintették ártalmatlan erkölcsprédikációnak, egy kiugrott pap üres prófétai pózának, és lázításért egy év börtönbüntetésre ítélték a szerzőt. Vége már a szép időknek, amikor a sértődött hatalom húsz-harminc franknyi pénzbüntetés szimbolikus gesztusával fejezte ki nemtetszését a kormányt bíráló sajtóval szemben! Az 1841-es esztendőt Lamennais-nak a Sainte-Pélagie börtön egy szűk cellájában kellett eltöltenie.

XV./ EGY HANG A BÖRTÖNBŐL

„Én néppé tettem magam" – írta Lamennais Párizs érsekének a *Paroles* publikálását magyarázva. A börtönből immár magának a népnek címezve ismétli meg azonosulási szándékát: „A ti életetek nem olyan-e, mint az én életem? Amikor ti szenvedtek, én veletek szenvedek, amikor harcoltok, én veletek harcolok; láthatatlan szívdobbanás köt össze bennünket, veletek sóhajtok, veletek lélegzem immár mindörökké." (*Une voix de prison*, 1841[43]) Az *Egy hang a börtönből* a *Paroles* prófétái hangnemét folytatja, de Petőfi *Az apostol*ának olvasóitól sem idegen: zsarnokellenes allegóriák és nemes erkölcsi tanmesék a szegény proletárról, akit – no nem köztársasági kiállásáért, hanem sztrájk szervezéséért – börtönbe vetnek, s mire kiszabadul, fiatal fele-

[43] Az *Une voix de prison* legmodernebb kiadása: *De l'absolutisme et de la liberté* (Paris, édition Ramsay, 1978) c. kötetben, 189–235. o.

sége és kisfia éhen hal... (*„Mon Dieu, ayez pitié du pauvre prolétaire!"* III.)

S újra megjelenik „a sápadt, sovány figura", XVI. Gergely alakja, immár az isteni számonkérés ítélőszéke előtt: „Vizsgáld meg lelked legmélyét, ha van még lelkiismereted, annak háborgását, hatalmi visszaéléseid számtalan sokaságát, az ártatlan áldozatok megszámlálhatatlan nagyságát, a gazdaság és a hatalom birtokosainak tett aljas szolgálataidat! Mit tettél a törvénnyel? Mivé tetted az igazságosságot? Érdekkalkulációvá, semmi többé. Meggazdagodtál a szegények szenvedéseiből, hatalmas lettél a kicsinyek könnyeiből, holttestek sokaságán emelkedtél magasba." (IX.) És a bűnök bűne: kiátkozása „annak az álmodozónak, aki semmit sem ért az államrezonhoz". Ám a hajdani álmodozó nem késik a válasszal: börtönéből kiátkozza a börtönépítők védőjét, „a fennálló hatalmaknak való engedelmességet egyetlen erkölcsi paranccsá tevő" pápát. Aki Kajafás utódja, de a népek és nemzetek levert szabadságküzdelme feletti öröme csak annyira tartós, mint hírhedett elődjéé: „Midőn az Igaz kiszenvedett a keresztfán, két rabló között, a világ hatalmasai, a nagyravágyó és álszent papok, akik feláldozták a népet aljas szenvedélyeiknek, azt hitték, hogy győztek. Ám üdvrivalgásuk másnapján a föld egyik végétől a másikig az igazi üdvösség hangja torkollta le őket, egy hang, mely a kínhalált szenvedett sírjából jött."

Az *Egy hang a börtönből* pszichológiailag mélyen megérthető mottója – „Láncra verték a testet, de a lélek csak nevet rajtuk, a lélek szabad!" – és zsarnokellenes próféciái nem egyedüli termékei a Sainte-Pélagie bör-

tönben töltött évnek. A nép múltját, jelenét és jövőjét történelemfilozófiai távlatból szemlélő nagy műve – *Du passé et de l'avenir du peuple*[44] – szintén a termékeny magány szülötte (bár Lamennais néha arra panaszkodott, hogy nem tudja kellően kihasználni kényszerű szobafogságát, mivel népszerűsége nőttön nő, és ha nem is a szegény proletárok, de a velük és védelmezőjükkel szolidarizáló szocialista szimpatizáns írók oly nagy számban látogatják; különösen Georges Sand majd mindennapos vizitje hozta zavarba az extravagáns írónő túlzó érdeklődése által már-már kompromittált hajdani abbét).

Lamennais 1841-es történelemteológiája meglepő összecsengést mutat *Condorcet* 1793–94-ben (a halálos ítélet előli bujdoklása közepette) írt művével, *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos történetével*, mivel a felvilágosodás materialista filozófusa szintén a szellemi fejlődés fokmérőjével mérte a történelmi haladást, és a társadalom fejlődését a szabadság *és* egyenlőség kibontakozásával. S mindkettőjük számára az embert szellemi kiskorúságban tartó teljhatalmú állam a *bête noire* (bűnbak), a materiális és erkölcsi, szellemi és politikai szférát totális módon megszabó állam abszolút hatalma. Condorcet a jakobinus diktatúra gazdasági dirigizmusának és vallási kultuszt államhatalmilag előíró uralmának előzetesét látta az egyiptomi papkirályok uralmában, Lamennais az egyiptomi teokráciát az etatista szocializmus előfutárának tekinti: „A papi rend vezetése alatt ab-

[44] A *Du passé et de l'avenir du peuple* oldalszámai az MTA Könyvtárában megtalálható, idézett kiadásra utalnak (Paris, Garnière frères); a fejezetszámokat is közlöm.

szolút hatalom valósult meg." A föld kizárólagos tulajdonosa az államegyház volt, a rabszolgasorban tartott nép megművelte azt, és cserébe megkapta a termékeknek azt a részét, melyet a közhatalom kijelölt számára. „Nem volt tehát tulajdon – legalábbis földtulajdon –, sem személyes szabadság. Ez az első példa, melyet a történelem szolgáltat a modern szocialista elméletek alapelveinek alkalmazására..." (Ch. VI., id. kiad., 247. o.)

Mózes az emberi történelem rossz lehetőségei közül az exkluzív-etnikai alapú vallást valósította meg, „egy nemzeti isten eszméjét, Ábrahám, Izsák, Jákob Istenét, fajuk kizárólagos védelmezőjét és a pogányok isteneinek kérlelhetetlen ellenségét. Innen a gyűlölködés ama szörnyű szelleme, mely a népek közötti háborúságot vallásháborúvá, népirtássá tette." (Ch. VII., 249. o.) Condorcet számára a görögség jelenti az emberi nem fejlődésének egyik csúcsát, s a katolikus periódusában a görögség kritikai racionalizmusával szemben olyannyira ellenséges Lamennais is elismeri, hogy „az ember itt tett szert személyiségének és szabadságának tudatára, s ezzel egy új korszak kezdődött az emberiség fejlődéstörténetében" (Ch. VIII., 252. o.). A személyes szabadság nem maradt elvont etikai kategória: a polisz alkotmányában meghatározott politikai-jogi formát öltött – persze, kizárólag szabad poliszpolgárok számára. Ezért az egyenlőség – s kiváltképp a testvériség – még nem volt szerves része az antik népek szabadságfogalmának.

Az emberi testvériség jelszavával jelentkezett a kereszténység, az antik világ legnagyobb forradalmi mozgalma. „Egyenlőség, testvériség és ezek folyamányaként a szabadság, íme, az evangéliumi erkölcs summája,

melynek eredménye – hosszú századok munkája gyümölcseként – az emberi nem tökéletes egysége... Ám miközben az volt a kereszténység ambíciója, hogy a népek *egyetlen nyájat alkossanak egyetlen pásztor alatt*, megelégedett a pusztán spirituális egységgel." (Ch. X.) Ahogy megelégedett a pusztán spirituális egyenlőséggel is, ezért válhatott a rabszolgák felszabadítást ígérő vallása a cézárok államvallásává. De természetfölötti többlete mindig megakadályozta, hogy a kereszténység ugyanúgy a hatalmat mindenben kiszolgáló vallássá váljon, mint az ázsiai természetvallások: „A földi rend, a maga szükségszerű feltételeivel, inkább csak akadályt jelentett a kereszténység számára, ami gátolja és a rosszhoz köti, mivel kizárja ama tökéletes jót, amit a keresztény teológia szerint az ember valaha birtokolt, s amit az embernek egykor még birtokolnia kell." (265. o.) Megint a sokszor idézett rokon gondolat: Bibó is a kereszténységnek a világi hatalommal szembeni morális távolságtartásában látja a (nyugati) kereszténység történelmi fölényét a bizánci cezaropapizmus fölött.

A jobbágyság előnyét a rabszolgasággal szemben nemcsak morális megfontolások igazolják, hanem a többlettermék is, s az, hogy a jobbágy nemcsak megszűnt személyében ura személyi tulajdona lenni, de az általa megművelt föld szinte az ő személyi tulajdonába ment át: „Íme, a tulajdon kezdete, ami mindig a szabadság kezdetét vonja maga után." (Ch. XI.) A kézművesek könnyebben szabadultak meg feudális kötöttségeiktől, mivel könnyebben tehettek szert tulajdonra. S nemcsak egyéni szabadságot szereztek, kollektív sza-

badságokat is kivívtak a maguk számára; a községek szabadságjogai a középkori fejlődésben gyökereznek.

A vallási közömbösség szerzője annyit két évtized után is megőriz protestánsellenes elfogultságából, hogy a katolikus egyház tekintélyét kikezdő individuális kritika szerinte szükségképpen szkepszishez vezet. (Ch. XII.) A könyvnyomtatás feltalálását azonban – szinte Condorcet-val szó szerint megegyező módon – az emberi szellem szabadságharcának vívmányait visszafordíthatatlanná tevő találmányként értékeli. A természetfölöttitől a természet tanulmányozása felé fordul az ember: a skolasztikus filozófia XII–XIII. századi csúcsát (ami mint teológia megdönthetetlen csúcs marad Lamennais szemében!) a fizikai felfedezések XVI–XVII. századi csodái követik. Az egyház nem tud magában elszámolni ezekkel az eredményekkel, ezért le akar számolni velük (Galilei-pör). Majd meghátrál: a *veritas duplex* (kettős igazság) doktrínájával elismeri, hogy a hitigazságok mellett létezhetnek az evilági tudomány igazságai is.

Azonban a természettudományok módszere nem maradt meg a saját szférájában: empirikus megfigyelő módszerét a morális tudományok területére is kiterjesztette, s ami haladás volt a természet megismerésében, az destruktív erőnek bizonyult az emberi erkölcs előírásai vonatkozásában. „A tudomány az embert Istentől elszakítva, tisztán természeti lényként vizsgálta. A materializmus és a szenzualizmus eszméi elárasztották a társadalmat, és az emberi világot, miként a természeti rendet, a vak végzet uralma alá vonták. Szabadság híján az erkölcs alapzata omlott össze." (Ch. XIII.)

A redukcionista antropológiának nemcsak az a filozófiai hibája van, hogy a „testben, az organizmusban keresi az intellektus törvényeit", hanem hogy az erkölcsöt is a materiális érdekre redukálja, és „az egoizmus e rendszerében a kötelesség értelmetlen szó lesz". (Id. kiad., 274–75. o.) Nemcsak a morálfilozófiában veszedelmes világnézet Lamennais szerint a materializmus, még inkább az a politikai gyakorlatban: *„a hasznos kerül az igazságos helyére"*, megszűnik a fennálló hatalmak minden morális-természetjogi kontrollja. A középkori egyház – legalábbis eszményesítve – „a jogot képviselte a nyers erővel szemben". A reneszánsz tudományosság és a protestáns individualizmus által meggyöngített egyház tekintélye többé már nem tudja ellensúlyozni a fejedelmek hatalmi ambícióit, és az ember természetes jogainak új eszméje *még* nem: „a haszonelvűség, az egoizmus doktrínái szétzúzták a közéleti erkölcs bázisát, és az uralkodók zsarnoki hatalmának megerősítéséhez vezettek, mert a fejedelmek a saját uralmuk alatt egyesítették az eleddig elválasztott egyházi és világi hatalmat". (Ch. XIII.) Már Morus Tamásnak is ez volt a fő kifogása a protestantizmus ellen.

A puszta érdeketika a népjogban is káros következményekkel járt: a pusztító nemzeti háborúk semmiféle természetjogi normát nem ismertek többé. Ám ha a katolikus egyház megingott tekintélye nem is, az evangéliumi erkölcs örök igazságai lassan újra tért nyertek az uralkodó osztályok materialista hedonista élvezeteiből kisemmizett tömegek között: „az egyenlőség, a testvériség, a szabadság evangéliumi elvei lassacskán áthatották az erkölcsöket, és még lassabban, de átformálták az

intézményeket is". Tizennyolc évszázaddal Krisztus után diadalmaskodott az erőszak ellenében „a keresztény jog, mely az emberi természet egységén alapul" – mégpedig az Emberi Jogok Nyilatkozatában. És kimondatott a nép szuverenitása.

Ám az egyenlőség és a szabadság szent elvei csupán az alkotmány holt betűiben léteznek, nem az emberek lelkiismeretének és öntudatának élő közegében. A katolicizmus többé nem képes ezeket az eszméket bevinni a tömegek tudatába, mivel megmerevedett hierarchiája szembeállította a népszuverenitás elismeréséhez vezető fejlődéssel. A természettudomány önmagában meg alkalmatlan a *jog* megalapozására, a szabadság és egyenlőség eszméje sohasem vezethető le a leíró természettörvényekből. A természettudomány deskriptív módszere bomlasztja a természeti jogi normákat, mivel ha sehol sincs szabadság, ha sehol sem tartják tiszteletben az emberi jogokat, miként lehetne megalapozni empirikus módon ezek követelésének jogosságát?! A természettudományos módszerrel dolgozó társadalomtudomány „az emberi társadalom problémáit pusztán materiális feltételeire redukálja", mint Lamennais szerint a *politikai gazdaságtan* (id. kiad., 283. o.). A jogot levezetni képes törvény a *fejlődés törvénye*, de olyan fejlődéstörvény, amely „megérti, hogy az igazi okok nem materiálisak". (Uo.)

Nem valami vulgáris idealizmus az, ami Lamennais-t a pusztán biológiai organizációként felfogott emberből kiinduló materialista morál elvetésére készteti: Adorno és Horkheimer a *Dialektik der Aufklärung*ban kimutatta, hogy az emberi erkölcs haszonelvű-instrumentalista felfogása egészen fasisztoid konzekvenciákig vezethet (sőt Diderot már 1774-ben hasonlóan érvelt Helvétius egoizmuselmélete ellenében). Ha valamiképp nem tudjuk bebizonyítani az emberi természet kitüntetett voltát (ami persze nem szükségszerűen metafizikai megalapozása az emberi természet nem tisztán természeti voltának, lehet kantiánus, vagy – a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* alapján – marxista is), nagyon nehéz megmagyarázni, hogy miért *kell* az ember számára a személyi szabadságot, a magánélet függetlenségét vagy egyenlő méltóságot követelni, s miért tekinthető természetesnek, ha a marhákat villanyárammal töltött szögesdrót mögé zárják a biztonságosabb őrzés céljából, s miért tartjuk természetellenesnek, ha az embereket marhavagonokba terelik. Hogy Lamennais számára az Isten képmására való teremtettség dogmája jelenti a biztosítékot, azt lehet naiv hitnek tekinteni, de *az* a felvilágosodott materializmus, mely nivelláló naturalizmusával semmiféle garanciát nem tud – és nem is akar – adni az embert állattá degradáló politikai hatalmasságok ellenében, jobb, ha nem tekinti magát az emberi emancipációért küzdő felvilágosodás örökösének. Lamennais szerint az emberi történelmet előrevivő fejlődéstörvény „az ember kizárólagos privilégiuma"

(Ch. XIV.), és ezzel a jövő perspektíváját naturalista-redukcionista fejlődéstörvényekkel bebiztosítani vágyó fejlődésfilozófiáknak éppúgy hadat üzen, mint a mindenkori konzervativizmus különféle koncepcióinak.

Csak az ember lehet személyiség, s csak az lehet személyiség, aki szabad. Az ember fejlődése tehát a személyiség szabad kibontakozását jelenti, a történelem *„az emberi nem fejlődése a szabadság felé, a szellem és a szeretet egyidejű fejlődése révén"* (Ch. XV., id. kiad. 286. o. – Lamennais kiemelése). A szellem alkalmas az emberi jogok felismerésére, de csak a szeretet képes a személyes szabadságjogokat összekapcsolni a másik emberhez fűző morális kötelességekkel: a szeretet nélkül a szellem csupán a „mindenki magáért" erkölcséhez vezetne.

A tudományos haladás nagymértékben hozzájárult az emberi szellem felszabadításához, de a tudományos haladás önmagában olyan eszköz, amelyet a rossz cél érdekében is fel lehet használni: „A tudomány fejlődése csodás eredményeket hozott: mindennap új és új győzelmeket arat az ember a természet fölött, de ez nem mindig szolgál az emberiség javára, néha a természet fölötti győzelmek csak rosszabbá tették az emberi társadalmat, mivel az igazságosság elve, mely a tudomány eredményeit mindenki hasznára fordíthatná, nem létezik sem a politikai intézményekben, sem az egoizmus által megrontott erkölcsben." (288. o.) A természet törvényeit kutató tudomány eredményeit sem lehet tisztán a természet törvényeire támaszkodva az emberi nem közös kincsévé tenni: a hasznosság materialista eszméjéből egyáltalán nem következik az, hogy valaminek mindenki számára hasznosnak kell lennie. Ehhez csak a

nem naturalista természetjog – azaz az isteni igazságosság – ideája vezethet el, és Lamennais e jog – mint maga mondja – „dogmatikai megalapozását" tekinti társadalomfilozófiája fő feladatának, s e jogfogalom alapján bírálja a következő fejezetben a kortárs szocialista koncepciókat.

Az *owenizmus* rendszerével szemben az a legfőbb kifogása, hogy ateizmusa embertagadásba torkollik, mivel az embert társadalomátalakító tervezete puszta tárgyának tekinti: „Owen követői tagadják Istent és vele az emberi jogokat, minden erkölcsi törvényt, ami szükségképpen naturalista fatalizmushoz vezet, a tények síri sötétjéhez... Mi az ember ebben a rendszerben? Meghatározhatatlan lény, szabadság nélküli fantom, felelősség nélküli alkatrésze egy vak mechanizmusnak." (Ch. XV.) A *saint-simonisták* spiritualista fatalizmusa sem jár jobban Lamennais értékrendszerében, „ez az absztrakt fatalizmus, melyet a materialisták fizikai fatalizmusának helyébe raktak", s melyben jog és kötelesség, egyéni szabadság és felelősség egyaránt lehetetlenné válik. (Uo.) Márpedig miképp lehetséges az emberi emancipáció a személyes szabadság szétzúzásával?

A *fourieristák* toleránsabbak az emberi természettel: nem szétzúzni, hanem felszabadítani akarják testi vágyainkat, érzéki élvezeteinket, „azonosítják a hajlamot a joggal, minden természeti vágyat legitimnek tekintenek, ekképp lehetetlenné téve a jó és rossz közti alapvető különbségtevést, következésképpen a kötelesség megalapozását; az abszolút naturalista individualizmus elmélete ez, mely ebben a vonatkozásban a benthamisták doktrínájára megy vissza, meg azon materialistákéra,

akik nem ismernek más erkölcsi elvet, mint a *hasznost*, más morált, mint az *érdeket*". (Uo.) Márpedig Lamennais szerint a magánérdekek abszolút *laissez-faire*-jéből sohasem bontakozhat ki az össztársadalmi harmónia, a kollektív szolidaritás szelleme.

Ezek a szocialista elméletek az egyenlőséget a természeti elvre vezetik vissza, ekképp szembekerülnek a nyilvánvaló tényekkel: a természetből ugyanis csupán az individuális különbségeket lehet levezetni. Ezen egyéni eltérésekkel jól megfér az Isten előtti egyenlőség keresztény elve, a naturális egyformaság posztulátuma azonban csupán a személyi szabadság eltiprása árán valósítható meg, a természet adta egyedi eltérések, ízlés- és hajlambeli különbségek erőszakos elfojtásával. Márpedig lehet-e másról szó bármely jövőtervezetben, „mint a szabadság megvalósításáról, mivel nem lehet elképzelni egyenlő lények közt más kapcsolatot, mint a kölcsönös szabadság viszonyát, és az egyenlőség, ami az emberi természet egységével azonos, önmagában semmire sem képes, csupán a jogforrás primer tényét jelenti". (294–295. o.)

Súlyosabb Lamennais-nak az az ellenvetése a kortárs kommunista koncepciókkal szemben, amely a tulajdon teljes tagadásával *és* a politikai participáció visszautasításával kapcsolatos: „Bebizonyítottuk, hogy a szabadság két egymástól elválaszthatatlan feltételtől függ: a tulajdontól és a kormányzás, a törvényhozás ügyeiben való részvételtől, a közösség ügyeinek intézésében való közvetlen részvételtől." Márpedig a vizsgált elméletek „egyértelműen elvetik ezeket a feltételeket": elosztási rendszerük hierarchikus társadalomszervezetet követel

meg, melyben a társadalmi javakban központi redisztribúció révén részesülő ember kevésbé lehet polgár, mint akár a régi vágású liberalizmus államszervezetében. „A jogot hierarchikusan szervezik meg... s ez a hierarchia minden reális jogot elnyel, és egy abszolút diktatórikus hatalomban ölt testet, ami nem lehet más, mint totális zsarnokság." (Id. kiad. 295. o.) Azt hiszem, nagyon fontos annak kiemelése, hogy Lamennais a társadalmi egyenlőségre (és nemcsak a személyes szabadságra) nézve tartja végzetesnek a társadalomszervezők diktatúráját. És abban is igaza van, hogy a XVIII. századi szocialista utópiáktól kezdve mily kevéssé érdekelte e koncepciók készítőit a politika szférája, a centralizált politikai hatalom társadalmi kontrolljának kérdése: Mably és Morelly például a királyságot (!) is elfogadható államformának tartotta az egalitárius társadalom számára. „E szekták képviselői igen keveset törődnek a politikai problémákkal, kizárólag arra fordítják figyelmüket, amit a szociális kérdés megoldásának mondanak, azaz a tulajdon problémájára." (Uo.)

Lamennais szemében a személyi tulajdon kialakulása a személyi szabadság kibontakozásának előfeltétele volt az emberiség eddigi történelmében, és úgy véli, hogy e kettő a jövőben is elválaszthatatlan: „Ki ne látná, hogy az egyéni elsajátítás, melynek jogosságát manapság kétségbe vonják, képviselte a társadalom fejlődése során a tulajdon fokozatos individualizálódását, összefonódva a személyek fokozatos individualizálódásával, azaz a szabadság növekedésével?" A tulajdontól való teljes megfosztottság nemcsak személyes javaitól, hanem személyes jogaitól is megfosztaná az embert; Lamennais

szerint ekképp hangzik a kor problémája és a reá adott „nyers" kommunista megoldás:

„Probléma: olyan társadalmi szervezetet találni, melyben mindenki tulajdonos.

Megoldás: egy olyan társadalomszervezet, melyben senki sem tulajdonos.

Probléma: megvalósítani az egyetemes szabadság feltételeit.

Megoldás: az általános rabszolgaság alapjainak megalkotása." (Id. kiad. 302. o.)

Azért nevezi általános rabszolgaságnak ezt a rendszert, mert a munkák központi kiosztása és a termékek elosztása szigorúan hierarchikus társadalmat involvál: „Meg kell szervezni a közösség életének minden mozzanatát, mindenki munkáját irányítani, akképpen, hogy a szükségleteket ki lehessen elégíteni, irányítani magukat a szükségleteket egy általános terv alapján, szabályozni az elosztást a központi koordináció alapján: mindez feltételezi a funkciók hierarchiáját, következésképpen a funkcionáriusok hierarchiáját." (Id. kiad. 300. o.) A szocialisták a képességek szerinti munkát követelik meg – de ki képes megállapítani az emberek képességeit? A kommunisták a szükségletek szerinti elosztást hirdetik – de ki tudná a szükségletek végtelen változatosságában hatalmi szóval eldönteni, hogy kinek mi az ő társadalmilag jogos szükséglete? A munkával szerzett személyi tulajdon rendszere elkerüli ezeket a dilemmákat. „Ahhoz, hogy a szabadság individuális legyen – márpedig a szabadság vagy személyi, vagy nem szabadság – elengedhetetlen, hogy a tulajdon is individuális legyen." (301. o.)

Fokozza a szabadságra *és* az egyenlőségre nézve veszélyes következményeket a magántulajdon megszüntetésén alapuló szocialista programoknak az a pontja, amely a személyi tulajdont nem igazán kollektív társadalmi tulajdonnal váltja fel, hanem az államot teszi meg egyedüli tulajdonosnak: „Minden tulajdonnak az állam kezében való koncentrálása az az eszköz, melyet a proletariátus megszüntetésére és a proletár felszabadításra javasolnak... Íme, az állam az egyedüli tulajdonos. De mi az állam? Absztrakció, hacsak államon nem az állam vezetőit értjük, akik nyilvánvaló módon ténylegesen rendelkeznek a köztulajdon felett, ami nem csupán a dolgok, hanem a személyek fölötti rendelkezést is jelenti, hogy a szükségletek szerinti termelést biztosítani lehessen. Márpedig ez nem más, mint az ókori papi rendek uralma... az állam vezetői szabják meg a munkás számára munkáját és a munkájáért járó bért, s a munkás csak azt csinálhatja, amit parancsolnak neki, csak azt kapja, amit kiosztanak neki, minden vita lehetősége eleve kizárt, csupán passzív és néma engedelmesség lehetséges. Márpedig mi ez, ha nem rabszolgaság?" (302. o.)

Lamennais ítélete egyértelmű: a munkásosztály olyan felszabadítása, mely a polgári demokráciák formális szabadságjogainál is kevesebbet biztosít a társadalom tagjai számára, nem nevezhető igazi történelmi előrelépésnek, sőt visszalépést jelent – igen jelentős szférákban – az eddig elért eredményekhez képest. Mert a formális demokrácia óriási előnye – minden materiális igazságtalansága ellenére –, hogy nem az uralkodó hatalom jó- vagy rosszkedvétől, megvesztegethetetlen vagy korrupt mivoltától függ a törvényesség rendje. A törvények

uralmának, a jogállamiságnak ezt a klasszikus elvét visszavenni látszik az az etatista szocialista felfogás, amely az állam urainak személyes képességeitől teszi függővé az általuk – és csak általuk – biztosítandó társadalmi igazságosság érvényesülését. Ez pedig – legjobb esetben is – öncsaló illúzió.

„Jóhiszeműen fel lehet-e tételezni, hogy hasonló hatalommal felruházott emberek, olyan hatalom birtokában, mely mindent és mindenkit korlátlanul kiszolgáltat nekik, hatalmukat kizárólag az igazság érdekében használják, teljesen megfeledkezve magánérdekeikről, csupán mindenki közös javára gondolnak? Hogy nagyobb hatalom birtokában, mint amekkorával bármely korábbi király rendelkezett rabszolganépei felett, az ő hatalmuk elegendő biztosíték önnön hatalmi visszaéléseik ellenében? Hogy nem használják hatalmukat saját személyes érdekükben, nem akarják azt mindörökre megőrizni saját maguknak, sőt továbbörökíteni utódaikra? Hogyha egyszer már minden dolog és személy teljhatalmú urai voltak, valaha is beleegyeznek, hogy újra szolgák legyenek? Íme, igencsak magasztos felfogása ez az emberi erénynek, amit a történelmi tapasztalat ugyebár nagyon jól alátámaszt! Álmodozók! Miként lehetséges, hogy nem látjátok: a kasztrendszer visszaállításán dolgoztok?" (Id. kiad. 303. o.) És nemcsak hatalmi visszaélésekről van szó: még veszedelmesebb illúzió feltételezni, hogy az abszolút hatalom birtoklása nem jelent *anyagi előnyöket* is, hogy a minden társadalmi termék fölötti korlátlan rendelkezési jog mellett megmaradhat a *materiális egyenlőség*, tehát az, amiért a személyes szabadságról

és annak alkotmányos garanciáiról lemondott a társadalom.

Nemcsak a politikai zsarnokság és gazdasági egyenlőtlenség újratermelődése a kortárs kommunista koncepciók veszedelmes következménye Lamennais szerint, hanem a teljhatalmú állam szellemi diktatúrájának művészet- és tudományellenes hatása is. „Az állam tehát teljesen ellenőrzi a szellemi szférát, a morál minden mozzanatát, megakadályoz a magáén kívül minden más befolyást, következésképpen meg kell határoznia mindazon tanításokat, amelyeket kizárólagosan és kötelezően oktatni kell: az állam lesz az egyedüli meghatározója a Szép, a Jó és az Igaz fogalmának, előírója a vallásnak, minden jognak és kötelességnek, ellenőre minden tudománynak és művészetnek. Íme, abszolút úr a szellem szférájában csakúgy, mint a materiális rendben! Szellem és tudat, minden tőle függ, minden neki van alávetve." (Id. kiad. 305. o.) Elég elolvasnunk Louis Blanc *l'Organisation du travail* című művéből az irodalmi munka megszervezésére vonatkozó fejezetet, hogy ne találjuk túlzónak Lamennais félelmeit. Nem volt olyan ázsiai despotizmus, amely ennyire tökéletesen meg tudta volna valósítani az ember testi és szellemi alávetettségét.

Persze, pozitív programját tekintve jóval gyengébb Lamennais szellemi szabadságon és szeretetvalláson alapuló szocializmusa, mint a rivális szocialista elméletek szellemi szolgaságot és a mindenható állam vallásos kultuszát tartalmazó tendenciáinak bírálatában: a *fokozatos* átalakulás hívének vallja magát, mivel a túl gyors, morálisan megalapozatlan változások csupán hatalom-

váltást hoznának, szabadság és egyenlőség helyett csupán elnyomást és erőszakot. (Ch. XVI.) A szabadság és egyenlőség elvei nem forradalmi proklamációk, hanem természetjogi – mintegy metafizikai – princípiumok, ezért feltétlen tiszteletben tartásuk minden jövőbeli társadalmi átalakulás kiinduló- és végpontja kell legyen. Nem lehet az egyiket a másik érdekében korlátozni – mint a polgári liberálisok az egyenlőséget a szabadság érdekében vagy az etatista szocialisták a szabadságot az egyenlőség érdekében –, mert ez *mindkettő* visszavételét jelenti. Gazdasági kiszolgáltatottságban nem lehet szó az emberek egyenlő szabadságáról, ahogy politikai kiszolgáltatottságban képtelenség az emberek egyenlősége. Mindkét felfogás kizárja a társulás, az egyesülés szabadságát; a *laissez-faire* liberalizmus igen kevéssé liberális a munkások szervezkedési szabadságát illetően, ám a jövő ideális államában a jelen társadalom ellen szervezkedő szocialisták sem engedik meg többé a szabad szervezetek létezését: „Márpedig aki egyesülést mond, az szabadságot mond, minden társult egyén szabadságát a társadalom többi tagjával való viszonyában, minden egyén szabadságát a közhatalommal való viszonyban. Márpedig lehet-e az igába fogott ökör és az igába fogó közti szabad társulásról beszélni? És mit érdekel, hogy az igát ránk rakót *Pierre-nek vagy államnak* hívják?" (Lamennais kiemelése, id. kiad. 310. o.)

Hogy megmeneküljön Pierre vagy az állam – vagy az állam nevében uralkodó Pierre – igájától, a proletariátusnak töretlenül meg kell őriznie szabadság és egyenlőség egységét: „Proletárok, a nép fiai, óvakodjatok a csaló rendszerektől, melyek eltérítenek az isteni gondvise-

lés kijelölte természetes utatokról, és még szörnyűségesebb nyomorba taszítanak... emlékezzetek, hogy az egyenlőség szükségszerű folyománya a szabadság, és attól elválaszthatatlan, ahogy a szabadság szükségszerű velejárója minden ember testvérisége, és elválaszthatatlan attól, és hogy szabadság, egyenlőség, testvériség csupán üres szavak, ha nem a lélek egésze vallja magáénak hatalmas hittel, ha nem az örök és szent dogma, az abszolút törvény tekintélyével bírnak." (316. o.) Ezen abszolútumok levezetéséhez azonban kevés *A nép múltja és jövője* lapjain kifejtett történelemfilozófia: ehhez történelemteológia és az emberi természet ama metafizikája kell, amely *a piori* kizárja az empirikus emberek olyan választását, mellyel lemondanának isteni jogon birtokolt szabadságuk és egyenlőségük szent tulajdonjogáról.

XVII./ FILOZÓFIAI KÍSÉRLET

A szellem és a szeretet vezérelte szocializmus metafizikai megalapozásának igénye mellett talán az is motiválta Lamennais-t 1840 és 1846 között négykötetes *Filozófiai vázlata*[45] megírására, hogy egy év levegőtlen börtönélet után szeretett volna kissé kevésbé veszedelmes kérdésekkel foglalkozni. Mert sok rossz elmondható Lajos Fülöp rendszeréről, de az semmiképpen, hogy elvont filozófiai spekulációk miatt – le

[45] Az *Esquisse d'une philosophie I–III.* első kiadása megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Az idézetek Livre, Chapitre, ill. oldalszám szerint azonosíthatók. (Párizs, 1840–46.)

gyenek bár azok a legelvadultabb metafizikai konstrukciók – bármikor megkergették volna a szerzőt. Ám hagyjuk az alantas motívumok keresését (bár az vesse rá az első követ, aki egy kétszer három méteres cellában leült év után nem keres olyan témát, melyet teoretikus tisztességgel lehet művelni, és mégsem tesz visszaeső vádlottá!), hisz kétségtelen tény, hogy Lamennais legradikálisabb politikafilozófiai és társadalomelméleti elképzelései sem állnak meg pusztán társadalmi-politikai, immanens érvekből kifejtve: szocializmuselmélete csak azért lehet olyan magasztosan és magabiztosan erőszakellenes, mert transzcendens garanciák szavatolják a szellem és a szeretet békés hatalomátvételét.

Az emberi természetből levezetni az erkölcsi és politikai világ törvényeit – a naturalista deduktivizmus XVII–XVIII. századi képviselőinek bevett módszere, mely a „körülmények", az emberi természetnek meg nem felelő társadalmi törvények megváltoztatásának imperativusába torkollott.[46] A társadalom megváltoztatásának, az új politikai világrend kialakításának radikális programja persze Lamennais-tól sem állt távol (hisz az *Esquisse* első kötetének megjelenésekor épp börtönbüntetését tölti túlzottan is radikálisnak ítélt társadalomátalakító tervezete miatt), ám ez nála nem jelenti „a kereszténység befolyása alatt tizennyolc évszázad óta végbement fejlődés" totális tagadását, még kevésbé az emberi természet olyan, parancsra történő átalakítását, melyről a legkevesebb, amit elmondhatunk, hogy újratermeli „a

[46] L. erről Marx híres fejtegetéseit *A szent család*ban (MEM 2. k. 129. o.).

nevelők nevelésének" felvilágosodás kori antinómiáját (még inkább az önjelölt nevelők ellenőrizhetetlen parancsuralmi ambícióit). Teljesen új erkölcsöt hirdetni az embernek – írja a *Bevezetőben* –, „olyan új erkölcsöt, amely maradéktalanul felváltani hivatott az elavultnak minősített régi morált, ez az élet teljesen új törvényeinek felfedezését vagy inkább diktálását jelenti, következésképpen egy totálisan új emberi természet kialakítását; mivel az élet törvényei minden létező számára természetének törvényeit jelentik, olyan törvényeket, melyeket ösztönszerűleg mindig ismert, és amelyek természetének lényegi részét alkotják". (*Esquisse*, I., *Introduction*, XXVI. o.) Az emberi természet tökéletes átalakíthatósága kapcsán nemcsak Lamennais keresztény természetjogi felfogása alapján merültek fel kételyek: lényegében ugyanezeket az ellenvetéseket fogalmazta meg a materialista *Diderot Helvétius*nak, illetve *Condorcet Robespierre*-nek „az emberi természet teljes átalakítását" célzó tervezeteivel szemben. Ha nincs valamely állandó, kikezdhetetlen rezervátuma az ember erkölcsi természetének, amely képes ellenállni az embert eredeti természetéből embertelen célok érdekében kiforgatni vágyó politikai plánumoknak, akkor veszélybe kerül a *moralia minima* is.

Katolikus tradicionalizmusán már rég túl van Lamennais (bár az *Esquisse d'une philosophie* ismeretelméleti-természetontológiai része lényegében a Szent Péter kongregáció keretében tartott filozófia előadásaira megy vissza, melyeket Ch. Maréchal tett közzé *Essai*

d'un système de philosophie catholique címmel[47]), ám az emberi történelmet az *Esquisse* dinamikus fejlődésfilozófiájában is tradíciók történeteként fogja fel: „Az emberiség az egymás után következő nemzedékek számára megőrzi és átadja mindazon ismereteket, melyek szükségesek az ember számára, a szellem konstitutív felfedezéseit, az intellektus igazságait, melyek mindegyike az általános tudat fontos mozzanatát hordozza; átörökíti ezenkívül a megfigyelési, tapasztalati ismereteket is, a természeti világ változatlan tényeit és a történelmi változások tényeit. Ezen ismeretek összességét nevezzük *hagyománynak*; s a tradíciónak talán legjobb definíciója, ha az emberi nem kollektív emlékezetének nevezzük, amely az emberi nem önazonosság-tudatának legfontosabb alkotórésze..." (Tome I., Livre I., Ch. I.; id. kiad. 15. o.) Azonban saját tradícióját tekintve – csakúgy, mint az új igazságok felfedezése esetében – az emberi intellektus alapvető attitűdje a szabadság, a folytatás vagy megszakítás, az elfogadás vagy elutasítás szabad választása: „Az emberi szellem alaptörvénye nem a passzív engedelmesség, hanem a szabadság, az alkotó és aktív viszonyulás mind a már ismert igazságokhoz, mind az új felfedezésekhez." (Uo. 16. o.)

A kortársak között Lamennais filozófiájának (pontosabban szeretetmetafizikájának) szentháromságtani fejtegetései váltották ki a legnagyobb felzúdulást és a legtöbb viszolygást: a szabadgondolkodó-szimpatizánsok nemigen tudtak mit kezdeni az Atya–Fiú–Szentlélek és

[47] Maréchal (éd.): *Essai d'un système de philosophie catholique*, Paris, Bloud, 1906.

az erő–intellektus–szeretet azonosításával, e fellengzős spiritualista konstrukcióval, a hajdani ortodox katolikus barátok pedig Lamennais krisztológiájának eretnek, elvilágiasított mozzanatait panaszolták fel, a tulajdonképpeni természetfölötti konfiskálását egy átisteniesített fizikai természet és emberi természet fejlődéstörvényei javára.

Lamennais szentháromságában a szeretetelv, tehát a Szentlélek dominál: „Az Atyát és Fiút megelőzi a Szentlélek, és őt semmi sem előzheti meg, mivel nincs elv, mely megelőzhetné a szeretet elvét." (Livre I., Ch. IX.) Ebből társadalomfilozófiájában majd az következik, hogy az erő és az intellektus szervező elveinél is fontosabb az egységbe forrasztó szeretet mint az emberi társadalom alapelve. A keresztény társadalomszervezési modell fölényének titka a keleti társadalmak stagnációjával szemben a görögségtől átvett szellemi szabadság és kritikai racionalizmus mellett a szeretetelv érvényesülése: ezért egyedül Európában vált lehetővé a társadalmi fejlődés (Livre I., Ch. XVI.).

A természetfilozófiai részek jelentik – legalábbis számomra – a lamennais-i spekulatív filozófia legnehezebben emészthető részét, bár meg kell mondanom, hogy Hegel *Enciklopédiá*jának egyes fejezetei nemigen maradnak el ettől erőltetett konstrukcióikkal. A mozgás az erő manifesztuma, a fény a formáé, a meleg a szereteté (Livre III., Ch. III.), s íme, a hármasság a természetontológia legelvontabb síkján is érvényesül. Hasonlóképpen a szervetlen, szerves és intelligens lények triászában. És a szeretet képviselő minden összefogó és dinamikus elvet az egész világegyetemben: „A világminden-

ségben a szeretet az energia, a vonzás, az az erő, mely közelít és egyesít minden dolgot, mely életet lehel a dolgokba..." (Livre III., Ch. VI.) Elérkezve az emberekhez, „az intelligenciával és szabad akarattal felruházott lényekhez", itt a szeretet „az erkölcs és a társadalmi élet alaptörvényeit" konstituálja. (Livre III., Ch. XI.) Mert az intellektus csak az individualitáshoz, a szabadság a személyiség megalapozásához elegendő, de az emberek egymás közti kapcsolatát – és az Istennel összefűző kapcsolatot – az egyedüli összetartó erő, a szeretet képes kialakítani: „A szociabilitás a szeretet fejlődésének következménye, és a legtökéletesebb létezési mód, melyben az értelmes lények manifesztálódhatnak." (Livre IV., Ch. VIII.)

Az erő, az intellektus és a szeretet az ember metafizikailag megalapozott fejlődésének törvényeit is bebiztosítja: „az ember számára végtelen fejlődési lehetőség adatik erőben, intelligenciában és szeretetben, mivel természete lehetővé teszi, hogy határtalanul részesedjék ezen isteni attribútumokban, és az emberi természetnek nincs más célja, mint maga e végtelen fejlődés". (Livre VI., Ch. IV.) A fejlődés határtalansága a jó végtelen kiteljesedését jelenti: „minél jobban megsokszorozódnak, annál inkább megsokszorozódik a jó, és egyesülésük révén minden egyes java mindenki java lesz..." (Livre VI., Ch. VII.) Ilyen optimista *theodicaeá*ról még Pangloss mester sem álmodott!

A második kötetben azonban elsötétül a kép: a kozmikus optimizmust némi antropológiai pesszimizmus árnyalja, és *Az emberről* szóló fejezeteket szinte a lisszaboni földrengés ártatlan áldozatai fölött filozofáló Vol-

taire keserű tónusa vezeti be: „Az ember boldog akar lenni, az ember nem tud nem boldogságra vágyni, és valamely furcsa elvakultság folytán olyan területen keresi boldogságát, melyen sohasem képes kielégíteni boldogságvágyát. Szenvedés, remegés, aggodalom és életundor – ezek lettek az emberi lét alapelemei. Iszonyú rejtély, ki képes megmagyarázni ezt? A rossz a világban van." (Tome II., 2e partie, Livre I., Ch. I.)

A rossz az emberi szabadság terméke: „egyedül a szabadság léte magyarázza meg a rossz létezését, és a rossz léte bizonyítja a szabadság létét". (Ch. III.) Egyedül az embernek van szabadsága arra, hogy visszautasítsa a számára a teremtésben kijelölt helyet, ahogy visszautasíthatja az isteni kegyelmet is. A rossz az individualizmus sátáni elvének lázadása a teremtés harmóniája ellen: „Az erkölcsi rossz, azaz az akarat, hogy mindent saját magának rendeljen alá ahelyett, hogy magát vetné alá a mindenség törvényeinek, nem más, mint a szabad lényben az individualitás elvének predominanciája: azon princípium uralma, amely elválasztja az embert embertársaitól és Teremtőjétől, azon elv felett, amely egyesítené velük; az erkölcsi rossz az elkülönülés, a befelé fordulás." (Ch. VI.)

A rossznak az individualitás dominanciájával való azonosítása azonban kizárja a keresztényi bűnfelfogást: Lamennais az *Esquisse*-ben elveti az eredendő bűn eszméjét. Annál ortodoxabb a rossz ontológiai objektivitását tagadó nézetében: a *privatio boni* patrisztikából átvett koncepcióját fogalmazza újra. „Önmagában nézve, a legáltalánosabb megközelítésben a rossz semmi pozitív elemet nem tartalmaz, nem más, mint fogyatkozás a

létben." (Uo.) Ahogy a tévedés sem pozitívan létező valami, puszta priváció (hiány): „A tévedés nem más, mint egy nem létező viszony állítása vagy egy valóságos viszony tagadása. Nyilvánvaló, hogy nincs benne semmi pozitív, nem más, mint az igazság hiánya." (Part II., Livre III., Ch. VII.) Így a Jó és az Igaz esélyei nagymértékben növekednek, hisz nem *létező* rossz és *valódi* hazugság ellen kell harcolniuk, csupán léthiánnyal állnak szemben.

Az *eredendő bűn dogmája*, mely a legnagyobb őrültséggé tenné az emberi nem szaporodásán való munkálkodást (ez is a felvilágosodás valláskritikájának stílusára emlékeztető gondolatmenet!), a XVI. század óta erkölcsi ellenhatalom voltáról lemondott és az e világról szóló birodalmak piszkos politikai játszmáiban bemocskolódott egyház számára csupán az *apológia* tisztátalan eszköze lett: „az ember elbátortalanítását szolgálja, szörnyű és elkerülhetetlen végzettel riogatja"; és a világi hatalom visszaéléseit az ember kikerülhetetlen végzeteként tünteti fel. „A hatalom, akár a legzsarnokibb is, az isteni igazságszolgáltatás és a gondviselés eszköze, az embert elkerülhetetlenül sújtó büntetés végrehajtó szerve, melynek alá kell vetnie magát e világi életében. Ellenállni a hatalomnak, harcolni ellene, midőn a zsarnokság már elviselhetetlennek látszik, ez magával Isten rendelésével való szembeszállást jelent, lázadást Isten ítéletei és büntető akarata ellen." (II. k. 62. o.) A *Paroles* és a *Discussions critiques* témái eme metafizikai magaslaton is újrafogalmazódnak.

Lamennais az emberi természet kitüntetett, tehát nem tisztán (fizikai) természeti, de nem is hagyományos ér-

telemben vett természetfölötti törvényeiben keresi a biztosítékot az embert fatalizmusra és szolgaságra ítélő filozófiai elméletek és politikai gyakorlatok ellenében.

Ezt a „kétfrontos harcot" kétszáz esztendővel korábban Cudworth és a cambridge-i platonikusok már megvívták Hobbes naturalista determinizmusa, illetve a predesztináció kálvinista dogmája ellenében: a szép, a jó és az igaz isteni ideáitól áthatott dinamikus teremtésben való participáció az embert kiszabadítja a fizikai törvények vak végzetének és egy önkényesnek felfogott isteni akaratnak a fogságából. Lamennais érvei így hangzanak a naturalista deduktivizmussal szemben: „Minden olyan filozófia, amely az emberi természet törvényeit a megfigyelési tények összességéből akarja levezetni, anélkül hogy felismerné a természeti tények és az emberi természet közti gyökeres különbséget, amin a jó és a rossz megkülönböztetésének képessége alapul, először is oda vezet, hogy az emberi természet törvényeit a fizikai organizáció törvényeivel azonosítja, azaz az állati természet törvényeire redukálja; másodszor, annak tagadásához vezet, hogy az ember természettől társadalmi lény, azaz minden megkülönböztetett morális törvény tagadásához, a tökéletesedési képesség tagadásához, annak tagadásához, hogy az emberi intellektusban az érzékelés a gondolkodásnak van alávetve; harmadszor, az embert tökéletesen kiszolgáltatja érzéki természetének, lerombolja az igazságosság, az erkölcs, az emberi társadalom egyetemes eszméit." (Livre IV., Ch. I., II. k. 276–277. o.) Mivel a fizikai természet csak individuumokat ismer, ezért nem sikerülhet Lamennais szerint azon szocialisták kísérlete, akik a társadalmi bajok ellen

naturalista antropológia alapján hadakoznak: ez sohasem vezethet kollektív kibontakozáshoz, morális megoldáshoz (uo. lábjegyzet). Mert „egyedül a szeretet vezérelheti az elszigetelt organizmust és az izolált intellektust a társadalmi egységhez" (Ch. III.).

Nem kevésbé kritikus Lamennais a tradicionális természetfölötti tanításával szemben, ami szerinte a Teremtő és a Teremtés „örök, változtathatatlan törvényeinek" harmóniáját megzavaró *harmadik*. Már a *Discussions critiques*-ben is találhatunk egy, a csodákról elmélkedő *Hume* tollára méltó fordulatot: „csak akkor léteznek csodák, ha hisznek bennük, ha nem hisznek többé a csodákban, azok megszűnnek létezni". Az *Esquisse*-ben egyenesen a teremtett természet rendjébe történő természetfölötti beavatkozás logikai lehetetlenségét hirdeti: „Az a tanítás, hogy Isten természetfölötti módon beavatkozik a teremtésbe azon általános feltételezésbe torkollik, hogy bizonyos körülmények között a teremtett lények természetfölötti módon fejlődnek, természetfölötti formában léteznek; ami teljességgel értelmetlen feltételezés, vagy legalábbis ellentmondásos, hacsak nem változtatjuk meg a szavak elfogadott értelmezését. Csupán az az aktus nevezhető természetfölöttinek, amelynek révén valamely dolog Istenen kívül kezd létezni, mivel a Teremtő Hatalom megjelenési formája a Természet, mely semmiképpen sem formálhatja át magát egy természetfölöttinek felfogott esemény következtében." (III. k. 88. o.)

Ami az ember vonatkozásában azt jelenti, hogy külön csodák, közvetlen isteni beavatkozás nélkül is – a teremtés isteni törvényeiben való participáció jóvoltából – „az

ember mindaz lesz, amivé lennie kell a teremtés isteni tervezete következtében". (Tome III., Livre VII., Ch. III.) Ez a fejlődés azonban csak az egész emberi nem számára jelent egyértelmű haladást, az individuum nem mindig nyer közvetlenül természetátalakító tevékenységéből: „Az ember eme fenséges munkája, mellyel megváltoztatja az alsóbbrendű világot, mintegy a maga képére formálja a természetet. E természet immár nem más, mint az ember expanziója, aki tevékenységével mintegy magával emeli az egész természetet Istenhez történő felemelkedése folyamán, ez nem az elszigetelt individuum eredménye, és nem is mindig eredmény az egyén számára; a fejlődés csak a fajra vonatkozik, és csupán a nem szintjén érvényesül." (Uo.)

Lamennais maga is kissé zavarosnak ítélte az emberi természet kitüntetett voltát állító és a tradicionális természetfölöttit tagadó, a krisztusi megváltás művét állító, ám az isteni kegyelem hagyományos katolikus koncepcióját tagadó vallásfilozófiáját, ezért 1841-ben *De la Religion*[48] című kis könyvecskéjében foglalta össze erre vonatkozó fő állításait. A könyv az első ember bukásából levezetett eredendő bűn koncepciójának kritikájával kezdődik: nem lehet az egész emberiséget a *harag gyermekeinek* tekinteni. És az emberi nem megváltása sem természetfölötti kegyelem műve, hanem azé a Krisztusé, aki „az emberi nem ideáltípusa". „Vegyétek vissza a természetfölötti ellentmondásos eszméjét, és minden világossá válik, miként az igazság nyilvánvalósága: meg-

[48] A *De la Religion* csak a *Bibliothèque Nationale*-ban található, az idézetek referenciája az első kiadás: Paris, Pagnerre, 1841.

értjük a Teremtő és a Teremtés szükségszerű és természetes egységét; megértjük a jót, ami nem más, mint a teremtmény participációja az isteni természetben; megértjük a rosszat, ami nem más, mint e participáció korlátja; megértjük a kegyelmet, ami nem más, mint Isten közreműködése teremtményei tevékenységében, és ami szabadságuknak nem akadálya, hanem előfeltétele; felfogjuk Krisztust, az emberiség megváltóját, aki az élet törvényét képviseli önkéntes áldozata révén, és nem más, mint az emberiség szimbóluma..." (I. m. 163–164. o.) Lamennais-nak ez a felfogása nem volt kivételes a korban: Ballanche *Paligénésie sociale* (1833) című műve és Quinet *L'ultramontanisme ou l'Église romaine et la société moderne* (1844) című munkája szinte szó szerint hasonló kereszténységkoncepcióval operál.

S mindhárom kereszténységkoncepcióra jellemző, hogy az európai fejlődés fölényét Ázsia szolgaszellemű tradicionális társadalmaival szemben a szabad személyiség kibontakozásából vezették le, az emberi természet szabályai szerint szervezett társadalom fölényéből, a természeti fatalizmust és természetfölötti önkényt vegyítő keleties társadalomszervezési elv ellenében. És ezt a specifikusan európai (nyugati) keresztény vonást veszélyezteti a természetfölötti teológiai dogmája, a cezaropapizmus teokratikus államszervezési modelljének ideológiája: „A társadalom az emberi természet törvényeitől függ, és nem szervezhető meg az emberi természet alatti vagy fölötti törvények alapján. Különben ez a természetfölötti törvényhozás azok törvényhozásának szentesítése volna, akik e dogma értelmében kizárólagos képviselői és értelmezői a természetfölötti törvények-

nek, s természetfölötti jogcímen a társadalom legfőbb urai, ami szükségképpen a legkorlátlanabb teokráciához vezet, a hierarchiának való passzív engedelmesség doktrínájához, mely engedelmesség összeegyeztethetetlen mindenfajta szabadsággal, az emberi méltósággal, és végül egyedül az állam szabadságát hagyja meg a társadalomban." (I. m. 166. o.)

A *De la Religion* szabadságfilozófiáját fejleszti tovább 1846-ban megjelenő *Evangélium-kommentár*jaiban[49], a XX. századi felszabadításteológiák krisztológiai koncepcióját előlegező Jézus-portréval.

Krisztus, „a jövő királya" a hatalom-ember *(l'Homme-pouvoir),* Heródes országában az ember felszabadításának szeretetvallását prédikálta: „A szeretetét, mely minden törvény lényege, mivel mindent a szeretet szül, ami tiszta, szent és jó. Benne van minden emberi erény gyökere és minden erkölcsi regeneráció lehetősége; visszaadja a lélek hatalmas energiáit, melyet megbénítottak a múlt hatalmasságai, és szinte már megszűnt igazi életet élni. Meggyógyítja a beteg népeket, meghirdeti megújulásukat, és az egész emberi nem tökéletes átalakítását készíti elő." (I. m. 245. o.) Amikor a fennálló hatalom képviselője híres-hírhedt *ecce homó*ját kimondta, nem is tudta, hogy milyen mély igazságot mond – folytatja Lamennais: „Igen, íme, az Ember, az igazi ember, és ebben az emberben az egész emberiség megtestesült. Az egész emberi nem vezetője tanításával, életpéldájával magába foglalja mindazt, ami naggyá teszi az

[49] *Les Évangiles, traduction nouvelle avec des notes et des réflexions à la fin du chaque chapitre par F. Lamennais,* Paris: Pagnerre, 1846.

embert; minden igazság modellje, az egész emberiség ideáltípusa." (I. m. 331. o.) Schleiermacher szelleme járja be Lamennais *Evangélium-kommentár*jainak e lapjait, de Le Guillou professzor kiemeli, hogy a hagyományos Istenfiúság éppúgy megmarad Lamennais felszabadító Krisztus-képében, mint az emberi nem erkölcsi ideáltípusának kváziszociniánus felfogása.[50]

Egyébként az *Evangélium-kommentárok* jelentik Lamennais leghatározottabb eltávolodását a katolikus dogmáktól: ez a Krisztus, mint a már idézett Cudworth mondta, *magister vitae non scholae*, lényege az életmodellben és nem a holt dogmák halmazában található. „Krisztus nem dogmatizált, nem alakított ki valamely teológiai tanítást vagy filozófiai doktrínát egyszer és mindenkorra meghatározott módon; a társadalom, melyet megvalósítani vágyott, a jog és a kötelesség mindöröktől létező szabályain alapult, a népek közös törvényein, az emberi erkölcs általános elvein, melyeket újrafogalmazott. E törvényen kívül, mely koronként fejlődik, nem változatlan elveit tekintve, hanem alkalmazási formáiban, e törvényen kívül, mely valóban az utat és az életet jelenti az emberi faj számára, Krisztus teljes szabadságot hagyott az elmélkedés számára, a gondolkodás szüntelen munkálkodása számára, melyből a mindig megújuló tudomány születik." (I. m. 170. o.)

A vélemények különbözősége nem választhatja el egymástól a szeretet által egyesített embereket: ez az elválasztás csupán azok érdeke, akik elméleti tanítások

[50] Vö.: *L'évolution de la pensée religieuse de Félicité Lamennais*, id. kiad. 364. o.

megszabásával nagyon is praktikus hatalmi pozíciókat akarják biztosítani. A nép azonban, Krisztus felszabadító tanításának igazi örököse, kezdi felfogni az elméleti különbözőségek mellett megőrzendő erkölcsi egység példabeszédeit, és nekik szól Jézus üzenete: „Elnyomottak vagytok e világban, de legyetek bizalommal, én legyőztem a világot." (I. m. 376. o.)

XVIII./ SZOCIALIZMUS ÉS SZABADSÁG

Ezernyolcszáznegyvennyolc februárja megváltást hozott nemcsak a párizsi nép számára, de a spekulatív filozófiai és heterodox teológiai munkáinak sikertelensége miatt elkeseredett Lamennais-nak is. Hihetetlen elánnal veti bele magát az eseményekbe: a baloldal képviselője (mellesleg, a dominikánus köntöst viselő, hűtlen hajdani tanítvánnyal, Lacordaire-rel együtt), és az egyik legnagyobb hatású szabadelvű szocialista sajtóorgánum, a *Peuple constituant* szerkesztője 1848. február 27. és július 11. között.[51]

A köztársaság kikiáltása metafizikai esemény Lamennais szemében, az emberiség morális megújulásának ígérete, s nem puszta államformaváltás: „A Köztársa-

[51] A *Le peuple constituant* tanulmányozásának hallatlan sajtótörténeti érdekessége van (pl. a kelet-közép-európai forradalmak kritikai kommentárjai!). A lap csak a *Bibliothèque Nationale* kézirattárában érhető el, de Lamennais cikkeit *Le Guillou* professzor összegyűjtötte a *Cahiers mennaisiens* 1974-es évfolyamának 3–4. számában. A cikkeket *dátum szerint* idézem, így bármely kiadványban azonosíthatók.

ság, ez minden, a közérdektől elválasztott személyes érdek tagadása, ez az igazságosság társadalma, az emberi méltóság manifesztációja, a szent egyenlőség, a felemelő szabadság és az egyesítő testvériség hatalomátvétele. A Köztársaság minden egyes ember élete az egész emberiségben és az egész élete minden egyesben." (N° 4, márc. 1.)

A metafizikai magaslatokból azonban azonnal leszáll Lamennais, amint a napi politika eseményei gyakorlati állásfoglalásra késztetik. Az 1848-as forradalomnak ilyen kikerülhetetlen kérdése volt a *munka megszervezésének* problémája, az etatista és szabadelvű szocialisták, valamint a konzervatív és demokrata liberálisok összecsapásának első ideológiai és ökonómiai harctere.

1848. február 27-től jelent meg a Lamennais szerkesztette *Le Peuple constituant* mellett a szocialista sajtó másik két orgánuma, Raspail *l'Ami du peuple en 1848* – címével Marat-t és 1792–93 asszociációit felidéző – lapja, és Proudhon *Le représentant du peuple*-je, amely antietatizmusával minden koncepcionális különbség ellenére közel állt abbénk *Alkotmányozó nép*éhez. Ugyanez nap alakult meg *Louis Blanc* vezetésével a *Commission du Luxembourg*, a „munka megszervezésére" vállalkozó kormánybizottság. (A *Kommunista kiáltvány* megjelenésének dátuma: február 29.) Lamennais lapjának kritikai éle a jobboldali – royalista restaurációs, illetve bonapartista – kísérletek kíméletlen leleplezése mellett a munkaügyi minisztérium munkája és az etatista kommunista ideológiák ellen irányul. Moralizáló szocializmusával, keresztény szociáletikájával ez utóbbiak éppoly összeegyeztethetetlenek, mint hajthatatlan repub-

likanizmusával és kozmopolita antimilitarizmusával az előzők.

A munka állami megszervezése – a „nemzeti műhelyek" gazdaságilag és politikailag egyaránt katasztrofálisnak bizonyult intézménye – elleni első Lamennais-cikk már a március 4-i számban megjelent. 1848 az emberi méltóság forradalma, és ezt az eredendő emberi méltóságot veszélyezteti a munka olyan megszervezése, mely a munkást az államhatalom kiszolgáltatott alkalmazottjává teszi, ez nem a munka felszabadításának igaz szocialista elképzelésének felel meg, hanem Napóleon totális diktatúrájának, mert a császár a munkát éppoly katonai fegyelemmel akarta vezényelni, mint hadseregét: „Ama teóriák között, melyeket korunk szükségletei szültek, van egy, amelyik minden másnál veszélyesebbnek tetszik nekünk, mivel teljességgel semmibe veszi az emberi természet törvényeit: az, amelyik teljesen az állam kezében kívánja koncentrálni a munkaeszközöket. Napóleon, aki oly jól ismerte a zsarnokság minden titkát, egy ideig hasonló munkaszervezeti formáról álmodozott. Az volt a célja, hogy a katonai kaszárnyák mellé felállítsa az ipari kaszárnyákat." A munkanélküliség szörnyű szociális probléma, de a személyes szabadságról való lemondás az átmeneti létbiztonság kedvéért túl nagy ár Lamennais szerint: „Bárcsak a munkások, akiket méltán aggaszt helyzetük, meg tudnák védeni szabadságukat ezzel az új zsarnoksággal szemben, mely annál könnyebben veti alá őket hatalmának, mert maguk is közreműködtek e zsarnoki hatalom kiépítésében." A munka megszervezése *maguknak a munkásoknak* a feladata, és a központi államhatalom helyett min-

den község önkormányzati szerveinek – a helyi adottságok és feltételek megfelelő ismeretében kialakított – gazdaság- és szociálpolitikája része kell legyen. „Szervezzük meg a munkát: hogy a munka foglalja el azt a helyet a társadalomban, mely megilleti, ez századunk feladata, ez az alkotmányozó nemzetgyűlés feladata. De átkoznunk kellene e szükséges tevékenységet, ha az emberi méltóság elvesztésével kellene fizetnünk érte."

Csak a társadalom – és nem az állami szervezet – képes kialakítani a megfelelő munkaszervezeti formákat – folytatja egy hónappal későbbi cikkében –, a társadalom tényleges igényeitől elszakított központi tervezetek csak káoszhoz vezettek. „A munka megszervezésével megbízott kormánybizottság csupán dezorganizálni tudta a munkát." Megalázta a munkást a mindenki által fölöslegesnek érzett látszattevékenységek „biztosításával", és „még a kellő anyagi kárpótlást sem tudta garantálni a személyes szabadság és az emberi méltóság feladásáért cserébe". (N° 43, 1848. ápr. 9.)

A februári forradalom csak akkor töltheti be felszabadító rendeltetését, ha végre szakít minden eddigi francia forradalom és ellenforradalom közös hagyományával, az *adminisztratív centralizmus* zsarnoki elvével. Márpedig a munka központi kiosztása és állami kontrollja minden eddiginél nagyobb bürokratikus apparátust hoz létre, és minden eddiginél illuzórikusabbá teszi a községek önkormányzatának egyedüli demokratikus elvét. „A túlzásba vitt centralizmus legképtelenebb tervezetei keringenek Párizsban, amelyeket a császári hagyomány táplál; ez, meglehet, katonailag dicső tradíció, de mindenképpen zsarnoki. Azt mondják, hogy a községek

képtelenek saját ügyeik intézésére, mert hiányzik ehhez a kellő felvilágosodottságuk, ezért szükségképpen szellemi kiskorúságban vannak, és örökké a kormány gyámkodása alatt kell élniök." (N° 52, 1848. ápr. 18.) Ám ha az egyes községek alkalmatlanok a demokratikus szabadságjogok gyakorlására, akkor hogyan vívhatta ki szabadságát, hogyan alapíthatta meg a demokratikus köztársaságot a nemzet, amely a szabadságra szellemileg éretlennek tartott egyénekből, családokból, községekből, munkáskollektívákból áll?

Lamennais a korabeli kommunista koncepciókat (Cabet *Ikáriá*járól, Louis Blanc *l'Organisation du travail*-áról beszél; nincs adatom arra, hogy Marx és Engels *Kommunista kiáltvány*át ismerte volna; úgy hiszem, a német filozófia az ő számára Schelling, Schlegel és Schleiermacher vallásfilozófiájával véget ért) a „despotikus centralizmus" legszélsőségesebb válfajának tartja, s mint ilyeneket a demokratikus elvekkel összeegyeztethetetlennek ítéli. Mindazonáltal – hogy az antikommunista jelszavakkal operáló jobboldaltól ezzel is elhatárolja magát – a legszélesebb nyilvánosság előtti, a legszabadabb vita lehetőségét követeli a kommunista elveknek a sajtóban és a parlamentben: más módszerrel nem lehet legyőzni egyetlen elméleti elképzelést sem. „Nem tudjuk itt teljes egészében megvitatni a kommunizmus kérdését – írja az április 19-i számban –, erre sem időnk, sem kellő terünk nincs. A Nemzetgyűlés nyilvánossága előtt kellene tanításaikat kifejteniök, a legteljesebb szabadsággal, és nemcsak Louis Blanc nézeteit, hanem a többi, ettől árnyalatokban eltérő kommunista koncepciót is." A kommunista elvek kifejtése és terjesz-

tése a kommunisták dolga, a demokrácia meghatározása a – szintén nem mindenben azonos felfogást valló – demokratáké. Lamennais a következő demokráciadefinícióval nevez be a vágyott sajtóvitába: „Mi a demokrácia? Az egyéniség teljes felszabadítása, emberi jogai teljességének biztosítása, a személyi önrendelkezés teljessége. Mi a kommunizmus? Az individuum teljes szellemi, fizikai és erkölcsi alávetése a közhatalomnak... A kommunizmus az egyéniség jogainak tagadása, a személyes szabadság és a szabad akarat elvetése, az embert a hatalmi gépezet egyszerű alkatrészévé tevő rendszer... Nem képzelhetünk el tehát élesebb ellentétet, mint ami kommunizmus és demokrácia között van. A kommunizmus csak a hatalom kérdésével foglalkozik, amellyel szemben egyszerűen megengedhetetlen minden ellenállás, lévén alapja azok legkorlátlanabb önkényuralma, akik parancsolnak, és azok legmélyebb szolgasága, akik engedelmeskednek." (N° 53, 1848. ápr. 19.) Ismét *A nép múltja és jövője*ből már ismert ázsiai példák: Egyiptom, Perzsia, illetve a paraguayi jezsuita állam zsarnoki rendszere, „melyek azonban megismételhetetlenek olyan bonyolult berendezkedésekben, mint a modern társadalmak". Azonban Lamennais nem a kommunista koncepciókban látja a szabadságra nézve a fő veszélyt, hanem azon kísérletekben, melyek a kommunista veszélyre való hivatkozással akarják csorbítani a februári forradalom által kivívott szabadságjogokat, mindenekelőtt a sajtószabadságot. „Egyedül a szólás szabadsága ad biztosítékot veszélyes szavakkal szemben. A szabad vita az egyetlen orvosság minden szellemi eltévelyedés ellenében." (N° 16, márc. 13.)

A munka központi, kormányzati megszervezésével kapcsolatban nemcsak kritikai fenntartásait fogalmazta meg Lamennais, de pozitív programját is kifejtette A *munkáról* szóló ötrészes cikksorozatában. (*Du travail*; N° 60–64, ápr. 27., 28., 29., 30. és máj. 1.) *A nép múltja és jövője*ben még visszautasította a szocializmus szó használatát rendszere jellemzésére, 1848-ban az antiliberális kommunizmussal szemben az „igazi", szabadelvű és szövetkezeti alapon álló szocializmus képviselőjeként mutatkozik be: „Sokan kérdezik tőlünk: *szocialisták* vagytok, vagy nem vagytok szocialisták? Ha szocializmuson olyan rendszert értünk, mint a Saint-Simon és Fourier óta a tiszta tagadás álláspontjára helyezkedő elméletek, melyek tagadják a család és a tulajdon elvét, akkor *nem vagyunk szocialisták*, és ezt elég világosan kifejtettük.

De ha *szocializmuson* a szabad társulás elvét értjük, mint a megvalósítandó társadalmi rend alapját, azt a felfogást, amely egyrészt az ember fizikai és erkölcsi természetének változatlan törvényeit állítja mint az emberi élet és az emberi méltóság fennállásának alapját, másrészt egy olyan új társadalom teremtését, melyhez semmi sem hasonlítható a múltban, igen, akkor *szocialisták vagyunk*, inkább, mint bárki más, és ezt be fogjuk bizonyítani." (N° 60, 1848. ápr. 27.)

A munkával foglalkozó második cikk az állami bérrabszolgasággal kapcsolatos érveit ismétli meg: a történelem folyamán a személyi tulajdon megszerzése jelentette a dolgozó osztályok számára a személyi szabadság útját; a kapitalizmusban a *de jure* szabad munkás sorsa azért „a modern rabszolgaság", mert *nincs* tulajdona, te-

hát nem a további tulajdonkoncentrációt jelentő államosítás, hanem a tulajdon demokratizálása, decentralizálása a munkások felszabadításának útja. „Ahhoz, hogy minden munkás számára biztosítsuk a megélhetést és ugyanakkor a szabadságot, nem megszüntetni kell a magántulajdont, hanem megsokszorozni, mindenki számára hozzáférhetővé tenni. A tulajdon olyan megszüntetése, hogy az egyéni tulajdonos helyébe az állam lép, egyetemes szolgasághoz vezet, és ebben a szolgaságban az élet anyagilag nyomorúságos, mert a rabszolgák osztályrésze mindig és mindenütt csak a nyomor. A személyes tulajdon mindenkire való kiterjesztése minden egyes ember megélhetését biztosítja az egyetemes szabadságban." Épp az állami tulajdon személytelen jellege jelenti a legnagyobb veszedelmet Lamennais szemében – egy személyes tulajdonos még mindig lehet emberséges, de egy személytelen apparátus soha: „Kényszermunka, melyre az állam kötelezi polgárait – miben különbözik ez az ókori rabszolgaságtól? Az egyedi urak helyébe a kommunisták egy absztrakt, érzéketlen, hajlíthatatlan hatalmasságot állítanak, akinek semmi közvetlen kapcsolata nem lehet rabszolgáival, képtelen azok szenvedéseinek érzékelésére, ami mindig feltételezhető az uralmi helyzetben lévő egyes emberről, akinek lelke legmélyén még maradt valami emberi. Az állami uralom minden uralom foglalata... A régi rabszolgákat felszabadíthatták, és gyakran fel is szabadították; itt minden felszabadulás lehetetlen." (*Le Peuple constituant*, N° 61, 1848. ápr. 28.)

A megoldás: visszajuttatni a munkáshoz – illetve el sem vonni tőle – munkája minden hasznát. E megoldás

képletét keresi a harmadik cikk. A megélhetéshez való jog természeti jog Lamennais szerint, és ez a jog magában foglalja az élet feltételeit biztosító tulajdonhoz való jogot: a természeti javak minden egyes ember közös örökségét jelentik, a munka gyümölcse pedig magát a munkást illeti. Mivel munka nélkül megszűnne a társadalmi gazdaság, a munkásnak nem sokat kell törődnie az eddig felhalmozott javakkal, hanem egy olyan jövő berendezkedés kialakításán kell dolgoznia, amely munkája termékét – vagy annak teljes ellenértékét – visszajuttatja hozzá. Ez nem a pillanatnyi tulajdonviszonyok radikális megváltoztatását jelenti (épp ezért jóval kisebb megrázkódtatással jár, mint a mindenre kiterjedő államosítás), hanem a holnapi tulajdonviszonyok teljes átrendeződését: „A gazdaság kérdése a munka kérdésében oldódik fel, és a munkásokat nem foglalkoztatja az a régi vagyon, amely eltűnne holnapra az ő mindennapi munkájuk nélkül, hanem az a jövő gazdagság, melyet napi munkájukkal hoznak létre. A megoldandó probléma az, hogy olyan rendszert teremtsünk, melyben a munkás önmagáért és nem másokért dolgozik: azaz a munkafeltételeket nem a mindenfajta rabszolgaságra jellemző igazságtalanság határozza meg, lényegében a kényszermunka formájában, ahol a munkamegosztás azok kénye-kedve szerint történik, akik kikényszerítik a munkát." (N° 62, ápr. 29.)

A munkástól, munkája összes termékéből csak annyi vonható el legitim módon, amennyi a társadalom összkiadásaira feltétlenül szükséges, aki többet vonna el a dolgozóktól, az kizsákmányoló és rabszolgatartó, legyen földesúr, tőkés vagy állami funkcionárius: „A köz-

érdek és a közbiztonság fenntartásához szükséges minimumon kívül semmit sem lehet jogosan követelni a munkástól, mert aki többet akar elvenni tőle, az mások munkáján élősködik, és visszavet bennünket ama rendetlenségbe, melyet az új renddel orvosolni akartunk. És könnyű belátni, hogy ha mindenki szabadon rendelkezik munkája gyümölcsével, a tulajdon egész rendszerét megváltoztattuk anélkül, hogy egyetlen már megszerzett tulajdonhoz hozzányúltunk volna." (N° 62, ápr. 29.)

Holnaptól meg kell hagyni a munkásnak munkája minden termékét – jó, de hogyan érjük el ezt a holnapot, ha ma a munkaeszközök azok kezében vannak, akik a tegnapi kizsákmányolás jóvoltából megfosztották tőlük a munkásokat? Ez *A munkáról* szóló cikksorozat negyedik részének kiinduló kérdése. Lamennais a *Livre du peuple* patetikus szavainak felidézésével kezdi cikkét: „Szabadítsátok fel a munkát, és a felszabadított munka, mely önmagának ura, a világ ura lesz!" Ez kézzelfoghatóbb formában azt jelenti, hogy a munkás megszabadul azoktól az uraktól, akik megszabadították munkája gyümölcsétől, és az a munka, mely teljesen ura termékeinek, valóban az egész világ ura. De hogyan szabadulhat meg a munkás a munka azon feltételeitől, melyek megfosztják munkája gyümölcsétől?

A műveltség és a tőke hiányzik – a legdemokratikusabb jogegyenlőség esetén is – a munka felszabadítása e programjának realizálásához. Tanulnia kell, hogy hasznosítani tudja a tőkét, de hiába tanult, ha nincs hasznosítható tőkéje: a társadalomnak tehát tőkét (azaz munkaeszközöket) kell biztosítania minden munkás részére,

miután az ingyenes alapfokú és szakoktatást már mindenkinek megadta. A tőkét a kamatmentes kölcsön biztosíthatja, melyet minden munkás megkaphat, ha nincs is semmi más fedezete a visszafizetésre, mint majdani tulajdon munkája. „Az eljövendő munkánál szilárdabb garancia nem lehetséges a kölcsön törlesztésének fedezésére!" Ám ehhez az szükséges, hogy maga ez az eljövendő munka biztosítva legyen: ezt a biztosítékot a szövetkezés, a társulás és a társult tagok szolidaritása adja meg. „Ahhoz, hogy az eljövendő munka igazi biztosítékul szolgáljon, az kell, hogy a munka biztos legyen, és azzá lehet a munkások szövetkezése révén. A tagok szolidaritása kiküszöböli a bizonytalanságot, és biztosítja a kölcsön fedezetét." A munkások felszabadítását tehát hitelszövetkezeti társulásokkal lehet megalapozni; egy ilyen munkáshitelbank szervezeti felépítése nemcsak a cikksorozat zárófejezete, hanem Lamennais és *Barbet* konkrét gazdaságpolitikai tervezetének nyitólépése is.

Az olcsó hitel megteremtésében lehet és kell szerepet vállalnia az államnak; de a munkaadói szerepkör azt jelenti, hogy a munkás és munkaeszköz kapitalizmusbeli elválasztását megőrzi és megerősíti, az állami hitel pedig, melyet a munkás munkafeltételei biztosítása céljából felvehet, visszaadja a munkásnak nemcsak munkaeszközeit, hanem személyes függetlenségét is. Ennek az állami hitelnek egyetlen feltétele van: saját munkával, annak termékeivel kell visszafizetni, és az igen alacsony kamat az állam szociálpolitikai intézkedéseinek fedezésére szolgál, s ez nem mesterséges – anyagi és szellemi erőt pazarló – munkaalkalmak teremtését jelenti, hanem azok segélyezését, akik betegség, öregség vagy egyéb ok

miatt nem képesek saját munkájuk fedezetével ipari vállalkozásba fogni, munkásszövetkezetek alapításával a munka racionális megszervezését és a munkás morális méltóságát biztosító munkafeltételeket teremteni. Az állami támogatással létrehozandó munkáshitelbank részletes szervezeti felépítését a *Peuple constituant* egy későbbi száma közli: a közgazdasági konkrétumok kidolgozásában *Auguste Barbet*, az újság társszerkesztője és Lamennais utolsó éveinek leghívebb személyes és elvbarátja vett részt.

A hitelügyletekről sem tud úgy írni Lamennais, hogy keresztény szocializmusa és szociális szeretetetikája nagy elveit meg ne ismételje: „A hitelt az államhatalom ellenőrzésével kell megszervezni, mivel a nemzetgazdaság nagy erőforrásai fölött egyedül ő rendelkezik. Ekképpen oldódik meg a munkaszervezés kérdése, oly módon, hogy a munkások tényleges felszabadulását jelentse, biztosítsa számukra munkaeszközeik birtoklását és ezáltal munkájuk és szorgalmuk gyümölcsének teljes élvezetét. Ennél kevesebbel jogaink csorbítása nélkül nem elégedhetünk meg, aki ennél többet követel, az már visszaél a joggal. Ám ha az egyenlőség és a szabadság minden szempontjának tökéletesen meg is felel a jog, még mindig maradnak olyan társadalmi gondok, melyeken csak a testvériség, a kötelességérzet segíthet, különben az egyenlősített tulajdon is egy-két individuum kezében kezd koncentrálódni. A puszta jog nem más, mint az egoizmus, mely meglazítja a társadalmi kötelékeket; a kötelesség, ez a szeretet, az önfeláldozás, mely megvalósítja a társadalmi test tagjainak eredeti egységét, egyetlen életté forrasztva össze a sok elszigetelt életet abban a

nagy közösségben, melyet társadalomnak nevezünk." (N° 64, 1848. máj. 1.)

A *Peuple constituant* május 4-i számában közölt *alkotmánytervezete* igencsak magán viseli Lamennais tradicionalista természetjogi felfogásának bélyegét: „Isten nevében, az emberiség színe előtt, mely felöleli a szolidáris egységben lévő népeket mint egyazon test tagjait, a francia nép kijelenti, hogy elismer minden pozitív törvénytől függetlenül és azok előtt létező jogot és kötelességet. E jogok és kötelességek közvetlenül a Teremtőtől származnak, és az a hármas dogma foglalja össze őket, amelyet e szent szavak fejeznek ki: *Egyenlőség, Szabadság, Testvériség.*" A konkrét közjogi elképzeléseket nem áll módomban itt rekonstruálni, mert elemzésük meghaladja az eszmetörténet keretét; mindenképpen fontos a területi-önkormányzati elv érvényesülése (melyet csak a nemzetgyűlés hozzájárulásával, rendkívüli állapotban lehet korlátozni) és a hagyományos liberális szabadságjogok teljességének garantálása mellett olyan „pozitív" jogok biztosítása, mint a megélhetéshez (munkához vagy munkaképtelenség esetén a létfeltételekhez), az ingyenes közoktatáshoz és betegellátáshoz való jog. A tulajdonjog klasszikus liberális elve Lamennais-nál a munkás és a munkaeszköz elválaszthatatlanságát jelenti. Az igazságszolgáltatás ingyenes a szegények számára, a halálbüntetés eltöröltetik; a választási elv a hadseregben is érvényes; a nemzeti gárda minden francia polgár előtt nyitva áll.

Az alkotmánytervezet nem kevés vitát váltott ki: a *National* ellenvetéseire Lamennais a május 7-i számban válaszol, mindenekelőtt azt fejti ki, hogy a hagyomá-

nyos sorrenddel ellentétben miért helyezte *az egyenlőséget a szabadság elé* tervezetében: „Ha az atyáink által kinyilatkoztatott szent elvek közül mi az *egyenlőség*et a *szabadság* elé tettük, ez azért történt, mert a szabadság az egyenlőségből származik, annak korollárium, viszont megfordítva, a szabadságból nem lehet levezetni az egyenlőséget." A régi, fordított sorrendet az magyarázza, hogy 1789-ben „a szabadság volt a harci jelszó", 1848 azonban az egyenlőség nevében indított harcot a fennálló ellenében.

Az egyenlőség nevében indított forradalom azonban nem irányulhat a burzsoázia fizikai megsemmisítésére, hanem csak a munkásosztály társadalmi felemelésére. Mindenkit tulajdonossá kell tenni, és nem mindenkit megfosztani a tulajdonától – ez a fokozódó polgárháborús hangulatban íródott cikk mondandója: „Mi a burzsoázia? Mi a nép? Mi a különbség köztük? Az volna kívánatos, ha ezeket a kérdéseket csak akkor tennék fel, amikor világos és tiszta választ tudnak adni rájuk, mert a homályos és bizonytalan elnevezések veszedelmessé válhatnak, a megosztottság magját vethetik el a polgárok között, különböző, ellentétes érdekű osztályok létét tételezik köztük, melyek hamarosan ellenséges politikai pártokká alakulnak." (N° 73, máj. 10.)

1837-ben – *A nép könyvé*ben – békésebb körülmények között lehetett olyan patetikus népdefiníciót adni, amely az egész emberi nemmel azonosítja a népet; most ez a meghatározás csupán konciliációs kísérlet: nincsenek többé aktív és passzív polgárok, a tulajdonszerzés pedig a proletárok előtt is nyitva áll az ingyenes közoktatás és az állami hitel jóvoltából, így a munkás maga is

tulajdonos – azaz „burzsoá" – lesz, illetve senki sem lesz megkülönböztetett módon az: „Ezeket a szavakat mindörökre töröljük politikai szótárunkból! Nincs többé burzsoá, nincs többé proletár: a forradalom győzelme után csak franciák vannak közöttünk, állampolgárok, testvérek." Hát ha így van, akkor *testvérháború* készülődött Párizsban.

Lamennais lázasan – szinte ráolvasásszerűen – ismétli az *egység* szót: nemcsak szeretetvallása diktátumaként, hanem a blanquista provokátoroknál és a Thiers típusú jobboldali konzervatívoknál jóval tisztábban látva, hogy a polgárháború magát a köztársaságot veszélyezteti. Nemigen volt még egy újság Franciaországban, melyben Louis Bonaparténak olyan rossz sajtója lett volna, mint Lamennais lapjában!

Van egy vonulata Lamennais morálfilozófiájának, amelyben mindvégig megmaradt a katolikus dogmák talaján, ahol hajdani konzervativizmusáról a munkásszövetkezetek szocialista ideológusaként sem mondott le: a *család*, a monogám és válást nem ismerő család kérdése kapcsán. Mégpedig meglehetősen patriarkális családfelfogás hirdetésével: az emberi méltóság tekintetében egyenlő férfi és nő, apa és anya, de a női alávetettség szükséges, mivel a férfi képviseli az „aktív, alkotó princípiumot". A válás az egyén önző érdekének előtérbe helyezését jelenti a közérdekkel – kiváltképp a gyermekek érdekével – szemben, aki a „válás után árva lesz", ezért morálisan megengedhetetlen, s mivel a törvényeknek a morál maximáit kell követniök, kívánatos, hogy törvény szerint is tilos legyen. Georges Sand szép levele a női emancipáció eszméi mellett hiába hivatkozik arra a

kölcsönös kínpadra, amelyre egy megalázó és nem kívánt kötelék kényszeríti a házastársakat – Lamennais a válás szabadságát „a szabadság szóval való visszaélésnek" minősíti. A kötelességetika elveinek mindig érvényesülniök kell a szenvedélyek szabadságával szemben. (N° 92, 1848. máj. 29.)

Szerette volna Lamennais a magánszenvedélyek szertelensége – kontra a közösségi kötelezettségek erkölcsi rendje fennkölt fogalmi sémájával megoldani a fokozódó társadalmi feszültségeket is, melyek az egyik oldalon a felkelésre szólító felelőtlen agitáció, a másik oldalon pedig a gátlástalan reakció formáját öltötték. Nem kívánjuk a rendet szabadság nélkül, mondja a rendpárti reakciónak: „Rendet akarunk, de nem mozgás nélküli, halott rendet, mert a mozgás jelenti magát az életet." (N° 94, máj. 31.) A munkások szervezkedése legitim, amíg nem ölt erőszakos formát, hisz *a köztársasági alkotmány az emberi jogok alapjaként a szervezkedési szabadságot jelölte meg*. Nem lehet ideál a nép depolitizálása, mert ez a köztársasági politika támogatóit fegyverezné le; kétségkívül könnyebb „rendet" tartani kiábrándult, visszavonuló emberek között, de vajon ez a rend az-e, amelyért a februári forradalom küzdött? „Ha mindenki visszavonul a magánéletbe, nem foglalkozik mással, mint saját ügyeivel, mi lesz akkor az országból? A szabadságot csak minden egyes polgár aktív tevékenységével lehet megőrizni, ám ez a tevékenység lehetetlenné válik, ha betiltják a gyülekezést, az egyesülést, a gondolatok és vélemények szabad cseréjét." (Uo.)

1848-at az a veszély fenyegeti, mint 1830 forradalmát: a nép kiábrándult közönye, amely nemcsak a szociális,

hanem a liberális vívmányokat is kérdésessé teheti: „Emlékezzetek erre, 1830-as liberálisok, akik a szabadság nevében indított forradalom minden eredményét kiszolgáltattátok egy király kegyének!" A munkásnyugtalanságok ellenében rendkívüli állapot kihirdetését sürgetik a rendpárti képviselők: „Véget kell vetni ennek! – kiáltozzák. Igen: véget akarnak vetni az igazságnak és az emberiségnek. Végezni – kivel? Végezni a néppel, amelynek egyszerű küldöttei vagytok, a néppel, amely minden hatalmatok forrása, a néppel, amely végre azt hihette, hogy valamivé lett a benneteket hatalomra juttató forradalomban. Értem: véget akartok vetni a népnek." (N° 103, 1848. jún. 9.)

A néphatalom néptől rettegő képviselői végül megszavazták a rendkívüli állapot törvényeit. Lamennais keserű iróniával azonnal interpellál: ki kell egészíteni ezt börtönépítésekre szánt állami kölcsön megszavazásával, mert a monarchia által építettek nem elégségesek egy ekkora népi megmozdulás minden résztvevőjének pacifikálására, és ezzel végre megoldódna az eddig látszatmunkára kárhoztatott nemzeti műhelyek munkaellátási gondja is. „A börtönépítés biztosíthatná a nemzeti műhelyeknek a munkát, mely igencsak produktív munka lenne, mivel a rend helyreállítását eredményezné." (N° 104, jún. 10.) És a győzelmes demokrácia emlékműveként a börtön homlokzatát díszítő feliratra is javaslatot tesz: „A SZUVERÉN NÉP PALOTÁJA".

Lamennais azt remélte, „hogy a választások eredményeként minden szocialista irányzat képviselve lehet a nemzetgyűlésben". Cabet kivételével meg is választották a szocialista jelölteket: tehát van legális fórum min-

den koncepció kifejtésére, és a szabad vitát a jelen feszült állapotban szabad a legkevésbé korlátozni. „Az egész társadalom elé kell vinni az egész társadalmat érintő nagy problémákat; a különféle szocialista iskoláknak a nép képviselői előtt kell kifejteniök elképzeléseiket, hogy elveiket egész Franciaország megismerhesse, mely egyedül hivatott ítélkezni felettük vagy választani közöttük." (N° 104, jún. 10.)

Ehelyett a hatalom a sajtó szabadságának – elsősorban a kommunista agitációnak minősített sajtótermékeknek – a korlátozásával kísérletezik, nem csoda, hogy az elvek összecsapása utcai összetűzésekbe csap át, és akiknek képviselőit nem hallgatják meg pártatlan módon a nemzetgyűlés színe előtt, 1793. május 31-ét játszanak, és megszállják a parlament üléstermét. A nép megelégelte az ő nevében folytatott hagyományos hatalmi politika folytatását, mely nem engedi meg az autentikus népakarat kifejezését: „Amikor azt mondtátok a népnek, hogy szuverén, azt reméltétek, hogy beéri üres szavakkal. Lássátok be végre tévedésteket: a nép ma már nem elégszik meg azzal, hogy az ő érdekeivel az ő távollétében, nélküle és ellenére foglalatoskodjanak. Márpedig hol folyik a nép élete? Az utcán. Itt csoportosul, jön, megy, vitatkozik, megvitatja és megítéli képviselői tetteit és szavait, akiket azért fizetnek, hogy a nép ügyeit képviseljék. Nekünk úgy tetszik, hogy ezen a fórumon zajlik a köztársaság igazi élete, hogy a közterekeken hallatszik a nemzet szívverése. Azok a bolttulajdonosok, akik ettől megrettennek, zárják be boltjaikat, és a lehúzott redőnyök mögé rejtsék hideg egoizmusukat és ostoba félelmeiket!" (N° 107, jún. 13.) Tudjuk: tíz nap

múlva nem a nép szívverését, hanem a munkástüntetők verését lehetett hallani a párizsi utcákon, amelyek Lamennais lapja szerint a szuverén nép törvényes közéleti fórumai.

Külpolitikai téren is feladta az ideiglenes kormány a februári forradalom világfelszabadító ábrándjait; a titkos diplomácia vette át a más népek forradalmi mozgalmaival való szolidaritás szép eszméinek helyét, a „forradalmi" Franciaország egyike akar lenni Európa elismert hatalmasságainak, és az ír, a lengyel, az olasz és a magyar szabadságküzdelmek képviselői helyett az angol, az orosz és az osztrák kormányzattal és a pápai teokráciával tárgyal: „Az általános szolidaritás korszakában – az egyének szolidaritása minden egyes társadalomban, a nemzetek szolidaritása a népek nagy családjában – a szolidaritás lett a legfőbb erkölcsi törvény és a racionális politika alapja; ebben a korban igen furcsa politika az, amely el akar szigetelni egy nemzetet, éppoly képtelen tévedés, mint az a feltételezés, hogy a különböző nemzeteknek eltérő érdekeik vannak" – írja Lamennais az 1848. június 14-i számban.

A *Peuple constituant* egyébként a forradalmi Németországgal kötendő szövetségről álmodozott külpolitikai cikkeiben, melyet megerősítene a felszabadult Olaszországgal és Kelet-Közép-Európában a szabad Lengyelországgal és Magyarországgal kötendő testvéri szerződés, elszigetelve a reakciós nagyhatalmakat (1849-től a csendes Európa urait), és kapcsolódna *minden* nemzeti függetlenségi mozgalomhoz: a pánszlávok törekvéseihez csakúgy, mint a román nemzeti megmozdulásokhoz. Hisz a népeknek nincs, nem lehet ellentétes

érdekük egymással, véres vitájuk csak a császárral és a cárral van... Ám az egyesült forradalmi Európa eszméje helyett a francia kormányzat a reakciós reálpolitika útját választotta, cserbenhagyva a szomszédos és távolabbi népek szabadságküzdelmeit, melyek a francia februártól kapták első indíttatásukat, az elkülönülést keresi, a „mindenki magáért" megvetendő maximájának útját. „Az elszigetelődés azt jelenti a népek számára, amit az egoizmus az egyének számára. A bölcsesség látszata alatt a halál útját: mert aki semmit sem ad, az semmit sem kap, márpedig az élet kölcsönös adomány, minden egyes áldozata az egész kedvéért, és az egész áldozata minden egyes kedvéért." (Uo.)

A francia belpolitikában azonban egy igen veszedelmes áldozatvállaló jelentkezett: Louis Bonaparte, azzal a jelszóval, „hogy kész minden áldozatra, ha a francia nép kötelességeket ró rá". Ekkor még kevesen vették komolyan a bonapartista veszélyt – a liberális burzsoázia nem a köztársaságot féltette, hanem a közrendet a munkásmegmozdulásoktól, magukat a munkásokat pedig a megalázó kegyelemkenyér a nemzeti műhelyekben vagy a munkanélküliség réme riasztotta; Lamennais lapja azonban „forradalmi éberséggel" követte a császári unokaöcs minden megmozdulását. Marx materialista történelemszemléletével és osztályharcos társadalomkoncepciójával igencsak ellentétes szellemű Lamennais spiritualista történelemelmélete, szolidaritáson és szeretetetikán alapuló társadalomfelfogása és az alapvető érdekazonosság posztulálásán nyugvó szövetségi politikája, azonban Louis Bonapartéról írt szarkasztikus sorai bekerülhetnének a *Brumaire 18.* marxi passzusai közé:

„Vége felé közeledünk már a napóleoni komédiának, amely tragikus fordulatot is vehet, de reméljük, megmarad nevetségesnek." (N° 111, 1849. jún. 17.)

A kormányzat azonban mindent megtesz, hogy előkészítse egy bonapartista államcsíny lélektani előfeltételeit: a gyülekezési szabadság után a sajtó szabadságát korlátozza, persze nem V. Henrik vagy Párizs grófja, még kevésbé Bonaparte herceg híveinek sajtóját, hanem a szocialista sajtót, kauciót követelve, ami a szegény szerkesztőségek és még szegényebb olvasótáboruk elhallgattatását célozza. „A gondolat szabad közlésének korlátozása a legelső, a legszentebb emberi jog elleni támadás, mivel a gondolat maga az ember. Megbéklyózni a beszédet, megakadályozni a szellemek szabad kommunikációját, ez az emberi természet elleni támadás; minden haladás megbénítása, az emberek örök tudatlanságra és elállatiasodásra kárhoztatása. Legyen sötétség! Ez minden zsarnokság alapelve." (N° 112, jún. 18.) Persze, mindig ez volt a mindenkori zsarnoki rendszerek politikája – de lehet-e ez köztársasági politika, az Emberi Jogok Nyilatkozatán és az emberi méltóság forradalmán alapuló demokratikus kormányzat politikája? „Kiváltságokat kreáltok, amit alkotmányunk tilt: mert mi más az újságoktól követelt kaució, mint a gazdagok számára biztosított előjog; elveszitek a néptől az olvasás jogát, mert nyilvánvalóan képtelen lesz megfizetni a megdrágult újságokat... Népképviselők, akiket a népakarat bármikor visszahívhat, be hamar elfeledtétek eredeteteket! Higgyétek meg, elég keserves a nép számára mindennapi kenyerének megszerzése, és ti megfosztanátok szellemi táplálékától is, amelyet spekulánsok mo-

nopóliumává tesznek. Megfeledkeztetek arról, aki ezt mondta: »Engedjétek hozzám a kisdedeket!«; a testet öltött Igéről, mert ma a megtestesült Ige a sajtó." (Uo.)

A vérbe fojtott munkásfelkelés dátuma: 1848. június 23. Lamennais a június 22-i számban (N° 116) közli a szövetkezeti szocializmusnak az események által utópisztikussá tett tervezetét, a *Projet de constitution de crédit social*t, a társadalmi hitel elvi és technikai terveit. Az elvi bevezető Lamennais műve, a technikai részletek Auguste Barbet (Rouenban részben már megvalósult) elképzeléseit summázzák. A hitel magántulajdona és állami tulajdona közti *tertium quid* a szocializált hitel, a pénzkölcsönök társadalmivá tétele: „Idáig a hitel semmiféle szabályt nem ismert, megmaradt a magánszférában, következésképpen a kizárólagos magánérdek kielégítését szolgálta, a hitel monopóliuma csupán az egyének kizsákmányolásához vezetett, és e szabály alól nem kivétel maga az állami hitel sem, mert az állam gyakran a legszörnyűségesebb uzsorás..."

A társadalmi gazdaság a társadalom minden egyes tagjának tulajdona: visszajuttatni az egyes emberhez a virtuálisan ráeső részt, hogy azt – munkája eredményeként – megsokszorozva adja vissza családjának és az egész társadalom nagy családjának, íme, a szociális forradalom igazi feladata. Láttuk: Lamennais-nál a szocialista forradalom nem államosítást, hanem *szocializálást* jelent. „Miképp lehet orvosolni a társadalom bajait? A hitelt magánügyletből társadalmi tevékenységgé kell tenni. A hitel társadalmasítása a népek élet-halál kérdése, mivel ez adhat megoldást a munka létfontosságú problémáira is." A felvett szociális hitelt belátásuk sze-

rint befektető egyéni vagy kollektív munkavállalók tudják legjobban hasznosítani a társadalmi tőkét: megszűnnek a magánvállalkozások rendszerével szükségszerűen összekapcsolódó válságok, de kiküszöbölődik az a morális veszély is, melyet az állam monopoltulajdonának és monopolhatalmának alávetett ember eszközzé alázása jelent: „Az egyén passzív eszköze a nagy, személytelen gépezetnek, elveszti minden kezdeményezőképességét, minden morális felelősségét; azért, hogy megóvjátok a testet, megölnétek a szellemet, a szabadságot, megölnétek magát az embert." (*De la propriété*, N° 93, máj. 30.) A szocializált hitel társadalmában mindenki vállalkozó lesz (vagy legalábbis lehet), azaz munkája, szelleme és személyisége szabad és felelős ura, s az állam feladata a közösségi bankok felügyeletére és az általános hitelfeltételek biztosítására korlátozódik.

A valóságban azonban a társadalmi feszültség növekedése robbanással fenyegetett: június 23-án és 24-én Cavaignac tábornok vezényletével sortűz tizedelte meg a munkástüntetőket, és további, ítélet nélküli kivégzések (majd tömeges deportálások) fojtották vérbe ama forradalom álmait, melynek politikai ügyekben a halálbüntetés eltörlése volt egyik első dekrétuma. „Június 23. és 24. történelmünk legsötétebb napjai közé tartozik. Párizs elkeseredett harc színtere lett, a nép és a közhatalom képviselői közti háború véres színjátékát mutatta elborzadt tekintetünknek. Patakokban folyt a vér, nők, gyermekek vére is, hullottak az emberek, halott halott hátán... és kik ezek a halottak? Tegnap még testvérek, ma halálos ellenségek..." (N° 119, 1848. jún. 25.) A nép kiáltása ez volt: „Éljen a demokratikus és szociális köz-

társaság!" – folytatja Lamennais, és akik rájuk lőttek, a köztársaság katonái, köztük Lamennais fiaként szeretett unokaöccse, Ange Blaize, akivel 1841-ben együtt raboskodott Sainte-Pélagie börtönében, eleddig eszméi egyik leghívebb követője. E nap után Lamennais minden kapcsolatot megszakít az imádott fiúval, fogadni sem hajlandó, leveleire sem válaszol. Az, aki 1848. június 24-én a nemzeti gárda munkásgyilkos tagjainak egyenruháját viselte, mindörökre meghalt számára.

Ha eddig talán megmosolyogni való volt a „szeressétek egymást, gyerekek" moráljának prédikálása – amivel a testvérgyilkos vérontást mindenáron el akarta kerülni –, ezentúl a kevés még megjelenő *Le Peuple constituant*-szám olyan köztársasági kérlelhetetlenségről tesz tanúbizonyságot, hogy nem kell csodálkoznunk: ha szerkesztőit nem is, de terjesztőit egyre gyakrabban érték rendőri atrocitások, sújtotta az elkobzás önkénye. „Az ostromállapot még mindig tart, és az ostromállapot minden törvény felfüggesztését jelenti – írja Lamennais a harcok *másnapján* (N° 120, jún. 26. és 27.). – Megérthetik, kedves olvasóink, hogy beszámolóinknak korlátot kell szabnunk. Hinnünk kell azonban, hogy a sajtó hamarosan visszanyeri jogait, és a gondolat megszűnik azok akaratától függni, akik önmagukon kívül senki mástól sem függnek." De még ilyen körülmények között is közli annak orvosi bizonyítékait, hogy Affre, Párizs érseke nem a felkelők, hanem a „rend erői" oldaláról kapta a halálos golyót, midőn békíteni akart. És fellép a tömeges deportálások ellen: inkább a szabadságáért küzdő Olaszországba küldené a kormányzat foglyait, hogy ott harcolhassanak a testvérnép függetlensé-

géért... (N° 122, jún. 29.) „Győztesek, nektek van elég történészetek, aki dicséretekkel halmoz el benneteket!" – a *Peuple constituant* szerkesztői inkább azt a pillanatnyilag hálátlan feladatot vállalják, hogy a vesztesek becsületét – és életét – próbálják menteni a rágalmaktól és az elfajult bosszútól. A Saint-Antoine negyed munkásainak nemigen volt e napokban rettenthetetlenebb szószólója, mint az a Lamennais, aki a fegyveres felkelés kirobbantását mindvégig ellenezte.

A megbocsátást prédikáló morál a véres megtorlások napjaiban nem elkoptatott szólam volt, hisz ezrek életéért emelt szót: „Békét, békét és megbékélést ama harc után, melyben az egymás ellen harcoló franciák több bátorságról tettek tanúbizonyságot, mint amennyinek töredéke elég lett volna, hogy megmentsék azon elnyomott népeket, amelyek Franciaország hős fiait hívták segítségül! Békét, békét, de a düh nem béke, a bosszú nem béke, a rágalmak nem segítik elő a megbékélést, csupán a szabadság elvesztéséhez, egy új zsarnoki hatalom megteremtéséhez vezetnek, mely a törvényes rend védelme ürügyén, Franciaország egységének helyreállítása ürügyével megsemmisíteni készül ama fényes jövő minden reménységét, melyet alig négy hónapja mindnyájan átéreztünk." (N° 123, jún. 30.) Lamennais egyetemes szeretetetikája, megbocsátó morálja azonban nem terjed ki a gyilkosokra, azokra, akik az elfogott munkásokat hidegvérrel lemészárolták: „Ezek nem franciák, ezek nem emberek, akik a harc után, a biztos győzelem tudatában, vad gyűlölettel – nem, rosszabb: hideg kegyetlenséggel – leöldösték foglyaikat. Ezek nem franciák, nem emberi lények, hanem a legalattomosabb álla-

tokhoz hasonlatosak, melyek szétmarcangolják a holttesteket... De ismételjük, néhány nap, és a szenvedélyek sötét éjszakája után fajtánk visszanyeri természetes érzelmeit, embersége minden erejét." (N° 126, júl. 3.) Ez az antropológiai optimizmus csak egyetlen emberre nem terjed ki: Louis Bonapartéra.

Persze, politikai ellenlábasára, Cavaignac tábornokra sem nagyon, aki „olyan barbársággal, amilyent az igazi barbárok sohasem volnának képesek kitalálni, a népet, az események áldozatát úgy ábrázolja, mint a civilizációra támadó barbár hordát – és ennek megfelelően bánik vele" (N° 129, júl. 6.). De a tábornok legalább komolyan veszi a köztársaság szót, olyannyira, hogy 1793 terrorját messze túlszárnyaló terrorista módszerekkel védi meg a „civilizációt": Robespierre-ék mindig ragaszkodtak az egyénre szabott ítéletekhez (akármilyen sommásak voltak is azok), a civilizáció 1848. júniusi védnökei azonban „adminisztratív" ítéleteikkel még a forma kedvéért sem tesznek kísérletet az egyéni bűnösség megállapítására. Egész házak, utcasorok deportáltatnak mint gyanúsak... (Uo.)

Kilátástalan történelmi patthelyzetben Lamennaisnak mindig megadatott az eszkatologikus látásmód kiváltsága: királypárti konspirációk és tömegsírok közepette is feltámadó Krisztusnak látni a szenvedő népet, „amint Isten vezérletével a jövő végtelen és ismeretlen tájai felé halad, és látjuk Thiers urat, amint haragtól eltorzult arccal széttárja rövid karjait, és rikácsoló hangon ekképp szól Isten népéhez: itt nem lehet áthaladni! A jövő fiai, Isten gyermekei, higgyétek el, hogy semmi sem ért véget, hogy minden most kezdődik." (N° 130, júl. 7.)

Mindenesetre a *Peuple constituant* pályafutása véget ért; ha Isten fiainak menetét nem is tudja feltartóztatni a hatalom, egy túl kritikus sajtóorgánum szájának befogásához mindig van elég ereje. A 134. szám – 1848. július 11-én – gyászkeretben jelent meg. „Az újságokra kivetett kaució lehetetlenné teszi, hogy továbbra is megjelenjünk. Értesítjük előfizetőinket, hogy a mai naptól a *Réforme* című lapot kapják meg a *Peuple constituant* helyett. A *Peuple constituant* a köztársasággal kezdődött, a köztársaság végzetével végződik. Mert amit ma látunk, az biztos nem köztársaság: Párizsban az ostromállapot uralkodik, mely kiszolgáltatja egy katonai diktatúrának; a Lajos Fülöp idejéből fennmaradt szűk börtönök 14 000 foglyot zárnak magukba, akik életben maradtak amaz iszonyatos mészárlás után, melyet a holnap teljhatalmú urai rendeztek; ítélet nélküli deportálások, olyan proskripciók, melyekhez hasonlatost 1793 sem ismert; a gyülekezési szabadságot, a sajtószabadságot, minden szabadságjogot lassanként megfojtó törvények, a megtizedelt nép nagyobb nyomora, mint bármikor a forradalom előtt, nem, még egyszer, ez nem köztársaság, hanem annak véres sírja fölött a reakció szaturnáliája." Reményét az isteni igazságszolgáltatásban, persze, nem adta fel Lamennais: „Győzelmük rövid életű lesz. A múltat, melyet fel akarnak támasztani, mi végképp eltemettük... Minden erő gyenge a joggal szemben!" Persze, ahhoz elég erős a jogtalan erőszak, hogy szájkosarat rakjon a sajtóra: „Mi, a szabad sajtó katonái, a szabadság és az egyenlőség harcosai lefegyvereztettünk, mint maga a nép, osztozunk sorsában. Egy idő óta újságunkat kiragadják a kézbesítők kezéből, széttépik, elégetik a

köztereken. Egyik terjesztőnket Rouenban bebörtönözték, minden formális jogi eljárás nélkül. A szándék világos: mindenáron el akarnak hallgattatni minket. Megfélemlítéssel ez nem sikerült nekik, de a magas kaució követelésével igen. Ma arany, nagyon sok arany kell ahhoz, hogy élhessünk a szólásszabadság jogával: mi nem vagyunk elég gazdagok ahhoz, hogy beszélhessünk. Szegény, maradj csendben!"

XIX./ EURÓPA CSENDJE

Azért Lamennais-t nem sikerül egészen elhallgattatni: átment a radikális *La Réforme*-hoz, hogy ott vívja meg a lecsendesült Európában a februári forradalom eszméinek szép és kilátástalan utóvédharcait. A *La Réforme* – eredetileg *Ledru Rollin* lapja – szélsőbaloldali orgánumnak számított; a főszerkesztő elleni bírósági eljárás után veszi át vezetését Lamennais (1849. október 1-jén), és szerződése az év végéig szól. A lap 1850. január 12-én – sok más demokratikus, republikánus orgánummal együtt – végképp megszűnt, miként Franciaország szociális és köztársasági reményei is. Európa csendes... illetve kivégzőosztagok sortüzeitől hangos. Hazánkban Haynau, de nem sokkal marad el mögötte a megtorlás kegyetlenségében *IX. Pius pápa*, akinek 1846-os megválasztását Metternich még a liberálisok győzelmeként értékelte, de akit a római forradalom hamarosan az osztrák és orosz szuronyok segítségével elfojtott szabadságküzdelmek legkíméletlenebb ellenfelévé tesz. Lamennais XVI. Gergelyt még csak a hóhé-

rokra adott pápai áldással vádolta, ezt a pápát már egyenesen hóhérnak tekinti. IX. Pius még évtizedekig meghosszabbítja a legreakciósabb politikai erők és a legkonzervatívabb teológiai tanok szent szövetségét (a pápai csalhatatlanság, a szeplőtlen fogantatás dogmája, a *Syllabus* című pásztorlevél, mely szertefoszlatta a szabadelvű katolikusok reményeit). Ami Franciaország belpolitikai alternatíváit illeti, így ír Lamennais az 1849. november 12-i számban:[52] „Mikor este lefekszünk, nem tudhatjuk, hogy másnap V. Henrik legitim monarchiájában ébredünk-e vagy Párizs grófja kevésbé legitim monarchiájában, avagy valamelyik Napóleon még kevésbé legitim császárságában."

Meglehet, a valóságos alternatívák ezek a többé-kevésbé „legitim", de egyaránt anakronisztikus monarchista restaurációk voltak 1849 őszén Franciaországban, de 1848 forradalmi tavasza után Lamennais teoretikusan és történelemfilozófiailag csak két alternatív fejlődési forma jogosságát ismeri el: a liberális demokrácia és a demokratikus szocializmus útját. 1848 júniusa keserű kiábrándulást jelentett a liberális burzsoáziából: jogi ítélet nélküli tömeges kivégzések a valaha a bírói függetlenség és a törvény előtti egyenlőség eszméjével színre lépő osztály hatalmi politikája részeként... A francia felvilágosodás, a francia forradalom liberális és demokra-

[52] A *La Réforme* cikkeit a *Cahiers mennaisiens* 1979. 10–11. száma alapján idézem, melyet Louis Le Guillou állított össze az újság Auguste Barbet tulajdonában lévő példányai alapján; mivel a *La Réforme* névtelenül közölte a vezércikkeket, csak a szerkesztőtárs – Lamennais hagyatékának gondozója és posztumusz műveinek kiadója – közléseire támaszkodhatunk.

tikus eszméinek XIX. századi örököse a forradalmi munkásosztály és a szabadelvű szocializmus. A régi vágású liberálisokat – írja Lamennais – „a demokráciától való félelem akarva-akaratlanul az abszolutizmus oldalára sodorja". (*Que sera la majorité?*, okt. 2.) A szocializmus – amelyet immár fenntartás nélkül saját irányzata neveként ismer el – „inkább szimbólum, mint pontosan definiálható dolog". (*Du socialisme*, N° 215, okt. 7.) Mégpedig mindannak szimbóluma, ami az emberiség emancipációs küzdelmét a XVIII. századi filozófusok óta történelmi tényezővé teszi.

„Szoros kapcsolat van a szocializmus és a XVIII. századi filozófia között. A felvilágosodás csupán elnagyolt kifejezése volt az emberek által mindenütt átérzett szükséges változásoknak." A XVIII. század feladata a régi rend lerombolása volt, ezért megelégedhetett általános eszmékkel, a XIX. század a konstrukció korszaka, de szerves folytatása azon emancipációs eszméknek, amelyeket a felvilágosodás filozófiája fogalmazott meg: „Amit a XVIII. században filozófiának hívtak, azt ma szocializmusnak nevezik, de mindig ugyanazon emberi élet kereséséről van szó, amelyet a társadalom meg akar találni és meg fog valósítani."

Ahogy a felvilágosodás filozófiájának is voltak teoretikus túlzásai, úgy egyes szocialista rendszerek sem nélkülözik az extravagáns elméleti konstrukciókat. Azonban nem ezek az elnagyolt vagy ellenkezőleg, a nevetségességig konkrét programok és tervezetek alkotják a szocializmus lényegét, hanem annak *kritikai oldala*, mely fontosabb, mint az esetleg természet- vagy társadalom-ellenesnek tekinthető szocialista utópiák – ez

utóbbiak korrekciójáról az emberi természet úgyis gondoskodik: „Bízzuk az emberi természet törvényeire, hogy visszavezesse ezeket a lehetséges határai közé. Az emberi természet ellenére úgysem lehet semmit sem megvalósítani, és a nép ösztöne elegendő biztosíték arra, hogy az elfajzott elméletek léte semmiféle reális veszélyt ne jelentsen a való életben." (Uo.)

A szocializmus lényege a fennálló gazdasági és politikai rend gazdasági, politikai *és* morális kritikája, s ez a kritika könnyen elválasztható Ikária vagy a falanszter világának nem éppen vonzó tervezeteitől. „A szocialista kritika a méltányosság, a testvériesség szelleméből született, és hatalmas szolgálatot tett az emberiségnek, mert mezítelenül mutatta meg a társadalom visszásságait. Ennyi kínszenvedés, ily szélsőséges nyomor láttán az emberek lelkiismeretét üdvös borzadály kerítette hatalmába. Azt kérdezte minden lelkiismeretes lény: hogyan lehet orvosolni a töméntelen kínszenvedést; és ráébredt arra, hogy mindenáron meg kell találnia ezt a társadalmi gyógyírt." Vagy a szocializmus perspektíváját kell elfogadnunk, vagy azt, „hogy az emberi nem háromnegyed része mindörökké az éhség kínjaira van ítélve, és az éhínségből szükségszerűen származó bűnökre, s azok, akiknek munkájából minden gazdagság származik, a maguk számára annyit sem tudnak biztosítani munkájuk gyümölcséből, ami megóvná fiaikat az útonállástól vagy lányaikat a prostitúciótól. Aki ezt gondolja, az Istent káromolja. Aki tagadja a létező világot, az Istennel van, ezért ma szocialista az, aki hisz, remél és szeret, ezért ma a szocializmus vallás."

A szocializmus azonban Lamennais szerint a demok-

rácia, a félelemnélküliség hitvallása: óhatatlanul felidéződnek Bibó szép szavai – „demokratának lenni annyit tesz, mint nem félni" – az 1849. október 10-i *La Réforme*-cikk olvastakor. A februári forradalom óta „minden tettünk forrása a félelem": a munkás a munkanélküliség rémétől retteg, a polgár a munkásmegmozdulásoktól, s mindenki az államhatalomtól, amely a munkanélkülieket segélyező nemzeti műhelyek fenntartási költségeire hivatkozva újabb és újabb adóemeléssel szorongatja a párizsiak köztársaságát hamarosan megátkozó parasztot. És a bonapartista propaganda nem is hagyja ki ezt a lehetőséget: „A parasztot a kommunizmussal rémítgetik, mint valami madárijesztővel..." Ám nem lehet nem észrevenni Lamennais szerint, hogy ez az államszocializmus mennyire hasonlatos a császári tervezetek teljhatalmú államához, hogy mennyire kapóra jön a bonapartistáknak az a végleges centralizáció, melyet a kommunisták követelnek: „Hamarosan meglátjuk, hogy a kommunizmus nem ott van, ahol a bonapartisták mutogatják, hanem magának az ÁLLAMNAK a leglényege. Észre kell vennünk, hogy az állam magához ragadta a társadalom majd minden funkcióját, hogy alkotmányos szabadságjogainkkal sem élhetünk a parancsoló úr külön engedélye nélkül, hogy e tekintélyére oly féltékeny úr mindenben korlátozza a társadalmat érzéketlen hatalmával, mely mindazonáltal mindent felölel és mindent visszafog. Köznevelés, vallási kultusz, tudomány, művészet, hadsereg stb., nemde mind az állam kezében van? Az idividuum semmi. Még egy lépés, és Bonaparte megvalósítja a kommunisták álmait: már csak az ipart és a mezőgazdaságot kell centralizálni, az egyedüli társa-

dalmi tevékenységeket, melyek még szabadok maradtak." (N° 218.)

A demokratikus szocializmus az állam-császár vagy a császár-állam mindenhatóságával szemben „az individuum szuverenitásának helyreállítását jelenti" a művelődés, a vallás, a morál, a művészet és a tudomány területén. Állami adók helyett közösségi „kommunális" bankok, a régi álom, a szövetkezeti munkáshitelbank, mely megszüntetné a munkásnak az állami és/vagy tőkés munkaadótól való kiszolgáltatottságát. „Egyszóval visszaadni a polgároknak mindazon kezdeményezőképességet, melytől az állam megfosztotta, és Franciaország jelenlegi agóniájából csodás, sohasem látott aktivitás állapotába jut." Persze, hiú álom ezt az állam jóakaratától várni, ám jelen bénult állapotában a társadalom sem képes kibontakozni. A szép – szocialista és szabad – jövő megmarad a hit és remény birodalmában: „A demokratikus jövőben való hitünk töretlen." (Uo.)

Ratzinger egyetlen elméletileg korrekt ellenvetése a forradalom teológiájával szemben az, hogy egy erőszakos úton megdöntött diktatúra után ritkán valósítható meg a demokratikus szabadságjogok teljességét biztosító új, szabad társadalmi rend: rendszerint az emberi jogok újabb korlátozását jelentő forradalmi terror követi véres polgárháborúban megdöntött véres kezű diktátorok rémuralmát.

Lamennais legfontosabbnak e probléma teoretikus tisztázását tekinti: liberalizmus és forradalom, demokratikus szabadságjogok és szociális igazságosság egységének – egyesíthetőségének – kérdése az október 11-i szám *Libéralisme et révolution* című vezércikkének té-

mája. Lamennais demokráciadefiníciója liberális: „A demokrácia a szabadság teljes, feltétlen és hiánytalan megvalósítását jelenti. Ez szükségképpen maga után vonja az egyén teljes szuverenitását." A királyi, császári szuverenitás attribútumai az egyénre szállnak át: „Ez az állam tökéletes tagadását jelenti, a történelem folyamán kialakult államhatalom tagadását, mely a nemzet ügyeit egy tirannikus többség érdekében vezeti." A többség hatalmával szemben a kisebbség jogvédelme klasszikus liberális elv, ám a szocialista korollárium sem hiányzik: „A tőke jogainak tagadása." Ez a szabadság, „mely teljes, tökéletes egyenlőséget eredményez", nem a *laissez-faire* szabadsága. De ez az egyenlőség nem is az önjelölt egyenlősítők elitjének politikája, hanem „a községek, a megyék, az egész nemzet önkormányzati egységeinek műve, mely nem egy ember vagy egyesek önkényéből származik, hanem minden egyes ember szabad társulásának terméke, mert a társulás szabadsága a személyi szabadság, sőt az emberi személyiség előfeltétele".

A szabadság és a tényleges egyenlőség minden monopólium lerombolását jelenti. A XIX. században a feudális kiváltságok örököseként két ilyen monopolhatalom létezik: a tőke gazdasági és az állam politikai monopóliuma. „A monopólium, a despotizmus két utolsó bástyája: *az állam és a tőke*, mely a munkások és a parasztok szemében az *uzsorakamat és az adó* formájában jelentkezik." A liberálisok a tőke szabadságát akarják, a tőkét akarják megszabadítani az állami adóktól, ami a munkásnyomor növekedését jelenti. Az etatista szocialisták adóemelést akarnak, ami az államhatalom beláthatatlan következményekkel járó megnövekedését ered-

ményezi. Lamennais megoldási képlete „a pénzügyeknek, a hitelügyleteknek nem kormányzati, hanem társadalmi ellenőrzés alá vonása". Ez a szocializálás senki személyes szabadságjogait nem sérti, hisz a társadalomnak mindenki tagja, viszont a tőkemonopóliumnak az állam monopolhatalma által való korrekciója reménytelenül kiszolgáltatja a társadalmat, és olyan terrorral jár, hogy hamarosan még a megsegélyezett munkások is visszasírják a liberális kapitalizmus klasszikus kizsákmányolását: „Ti beszéltek monopóliumról, ti, minden monopólium élharcosai a dohány állami monopóliumától az államosított iskolák oktatási monopóliumáig? Tegyetek igazságot, mi is azt akarjuk, de nem azon az úton, melyen mindent elnyel az állam, az új időknek ez az új fétise, amely mindazonáltal a legrégibb divatú önkényuralmak bálványa." (N° 220.) Ám akármilyen élesek Lamennais ellenvetései az etatista koncepciókkal szemben, vitastílusából tanulhatunk: „Itt nem arról van szó, hogy győzzünk, hanem hogy meggyőzzük egymást..."

A vallás mint az emberiség testvéri szolidaritásán túli transzcendencia hite teljesen eltűnt Lamennais politikai, erkölcsi katekizmusából, a Szabadság–Egyenlőség–Testvériség triászán kívül más szentháromság többé nem szerepel szótárában, ez viszont egyre keményebb antibonapartista éllel: nem akarta a császárnak adni Franciaországot. „Az emberek, akiket a jog és kötelesség örök és változatlan törvénye fűz össze, az emberiség szent egységét alkotják, melyben egyéni szabadságukat megőrizve, de szoros szolidaritásban léteznek. Nincs más szellemi rend, nincs más vallás, mint az emberiség.

Akik hozzá akarnak tenni, valami más vallást hirdetve csupán személyes dogmáikat, misztikus hipotéziseiket akarják ráerőszakolni az emberekre, természetfölöttinek mondott kinyilatkoztatásokra és sugallatokra hivatkozva... ám minden vallási vélemény minden egyes ember szabad vizsgálatának és ítéletének van alárendelve." (N° 242, 1849. nov. 4.) Ugyanebből az elvből – az emberi nem önrendelkezési jogából! – vezeti le Lamennais a közvetlen demokrácia „isteni jogát", az általános és titkos választójog „természeti" törvényeit. Ezekről a természetes jogokról az emberiség, a nép sohasem mondhat le, még akkor sem, ha meg tudnák győzni arról, hogy saját érdekében mások jobban tudnák intézni társadalompolitikai ügyeit.

Tudjuk: a bonapartista demagógia hatásosabbnak bizonyult, mint Lamennais metafizikai megalapzottságú jogvédelmi prédikációja. Bonaparte gazdasági biztonságot ígért a morális és politikai szabadságért cserébe, konkrét, kézzelfogható hasznot az absztrakt igazságosság helyett. „Az igazság megelőzi a hasznosat, ahogy az ok az okozatot! – riposztozik Lamennais jogfilozófiai magasságokban. – Képzeljétek el, hogy az igazság eszméjét, az igazságosság érzületét száműzik a társadalomból, mi lesz belőle, mi lesz az emberekből, ha csak a hasznossági szempontok irányítják minden egyes ember és az egész társadalom cselekedeteit! Ezért mondá Krisztus e mély igazságot: »Keressétek mindenekelőtt az Istent és az isteni igazságosság birodalmát, a többi magától adódik.«" (*Ce que le peuple doit vouloir,* N° 263, 1849. nov. 25.)

És az új szentháromság utolsó felsorolása, amit a

„népnek akarnia kell", ami egyedül lehet a nép autentikus választása: a szabadság mint az individualitás jogának megőrzése, a testvériség mint a másik iránti kötelesség elve és „az egyenlőség, mely egyaránt jog és kötelesség, mivel egyenlő lények között egyenlő jogok és kötelességek vannak, ez az emberiség egységének erkölcsi alapja, mely megőrzi az igazságosságot, mert az egyenlőség fenntartásával azonosítja azt". (Uo.)

Hogy mi lett e szekularizált szentháromságból, az jól ismert: még a megfélemlített parlament sem volt elég rossz Bonaparténak császári terveihez: „Valahányszor ezekben a szünetekben a *parlament* zavarkeltő lármája elnémult, és teste feloldódott a nemzetben, félreismerhetetlenül megmutatkozott, hogy már csak *egyvalami* hiányzik e köztársaság igazi alakjának tökéletessé tételéhez: a *parlament* szüneteinek állandósítása s a *köztársaság* feliratának – *Liberté, Égalité, Fraternité* – helyettesítése ezen egyértelmű szavakkal: *Infanterie, Cavalirie, Artillerie!*" [Azaz *Szabadság, Egyenlőség, Testvériség* helyett *Gyalogság, Lovasság, Tüzérség.*] (Marx: *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája,* MEM 8. k. 138. o.)

A hetvenéves, halálosan beteg Lamennais deportálásával nem fárasztotta magát a hatalom: tökéletes elszigetelését úgyis biztosította a megfélemlítés légköre – no meg az, hogy néhány hajdani híve megpróbált beilleszkedni az új rendszerbe, és meg akart szabadulni egy olyan kompromittáló kapcsolattól, amit a „kommunista pap" barátsága jelentett. (*Montalembert,* aki 1848–49-ben a jobboldal képviselője volt, az elsők között üdvözölte az államcsínyt, s ezen a tényen későbbi „kiábrán-

dulása" sem változtathat.) Egyedül *Dessoliaire,* ez a Lamennais-rajongó kétkezi munkás (szabó) maradt meg lankadatlan levelezőpartnernek – persze, az ő karrierjét nemigen veszélyeztethette ez a levelezés. Lamennais haláláig magyarázza neki a munkásszolidaritás morálfilozófiáját és azt, hogy a császárság szociálpolitikai intézkedései nem feledtethetik el az emberi méltóság és a politikai szabadságjogok eltiprásának bűnét. Ahogy *Proudhon*nal – akit pedig börtönbe vetett Bonaparte – mintha elfeledtették volna: Lamennais egyik utolsó vitája Proudhon *La Révolution sociale démontrée par le coup de l'État* című művével van. (1852. aug.)

Azután: „Nem tudok semmi újat mondani neked. Hogyan beszélhetnénk nyíltan, amikor minden levelünket felnyitják." (*Alexis Gérard-nak,* 1852. febr. 20-án.) És nekilát Dante *Divina commediá*jának a lefordításához, „mivel ebben benne van az egész középkor" (*Vitrolle bárónak,* 1852. szept. 8-án): a középkorban legalább nem lehetett két évtized alatt két forradalomban is csalódni.

Lamennais haldoklása hírére felbolydult a hajdani ultrakatolikus hívek hada: egy szép megtérést akartak mindenáron elérni. Melyet megakadályoz, mint mondták, Auguste Barbet, akit Lamennais egyedül tűrt meg maga mellett – hisz protestáns! Hogy Lamennais számára *ezek* a különbségek már mit sem jelentettek, kit érdekelt... erőszakkal törtek be hozzá hitbuzgó papok és ájtatos vénkisasszonyok, mindenki magának akarta a bűnbánat kicsikarásának kétes dicsőségét megszerezni. Lamennais Ange Blaize-t sem fogadta, pedig a fiatalember *tőle* várt volna feloldozást 1848. júniusi tetteiért.

Barbet-ra bízta legfontosabbnak ítélt kéziratait és végakaratát, hogy a *Père Lachaise* temetőben *névtelenül* földeljék el azon szegények temetkezési helyén, akiknek egy sírhely megvásárlására sem telik. A kilenc órára kitűzött temetésen tüntetéstől tartott az éber hatalom, ezért már hajnali hatkor elragadták a koporsót, amelyet 1854. március 1-jének hideg hajnalán a gyárakba induló munkások néma menete kísért a rendőrök szintoly néma sorfala között. A sírásó megkérdezte: „Kereszt nem lesz?" – *Nem*, felelték, és ez a kereszténység XIX. századi szociális lehetőségei számára nagyobb veszteség volt, mint azon hajdani pap számára, aki azért vesztette el katolikus hitét, mert a korabeli katolicizmus nem váltotta valóra emancipációs lehetőségeit.

LAMENNAIS AKTUALITÁSA (2)

„Lamennais a vallási világban, Karl Marx a társadalmi világban a XIX. század két legnagyobb látnoka – kezdi Louis Le Guillou a *Cahiers mennaisiens* első számának (1971) bevezető cikkét. – Ideáljaikat lehet tagadni, de előrelátó képességüket semmiképp: a jövő az ő próféciáiknak engedelmeskedett." *(Actualité de Lamennais)* Le Guillou professzor a XIX. század második felének és a XX. század első felének azokat a katolicizmus története számára releváns eseményeit foglalja össze cikkében, melyek Lamennais egyik vagy másik korszakának központi kérdéséhez kapcsolódnak: a pápai csalhatatlanság proklamálása, a pápák világi hatalmának vége, az állam és az egyház elválasztása, a

demokrácia győzelme és az egyház alkalmazkodási kísérletei a demokratikus berendezkedésekhez, a munkáspapok tevékenysége, a katolicizmus szociális doktrínájának kidolgozása... Számunkra, meglehet, aktuálisabb az a Lamennais, aki az önkormányzati-szövetkezeti szocializmus terveit szövögeti, és az egyoldalú etatizálás, a túlzott centralizmus morális és politikai veszedelmeit vizsgálja, de Lamennais emberi-erkölcsi attitűdje („aposztáziája" vagy hithűsége) talán még izgatóbb probléma maradt marxisták és katolikusok, baloldali elkötelezettségű világi értelmiségiek és a szocializmussal rokonszenvező keresztények számára, mint teoretikus tanításainak elvont vizsgálata.

Már Bremond *Lamennais et le romantisme catholique* című esszéje[53] is Laberthonnière ellentéteként vizsgálja Lamennais Róma-ellenes fordulatát, burkoltan azt sugallva, hogy bár 1832–33-ban az *ex definitione* tévedhetetlen tekintély tévedett, azt nem lett volna szabad az individuális igazság nevében leleplezni. *Jean Lacroix* ezt a véleményt képviseli az 1978-as *L'Actualité de Lamennais* című kollokvium[54] bevezető előadásában: „Lamennais attitűdjének rövid összevetése másokéval megvilágíthatja álláspontomat. A XIX. század folyamán, ahogy a XX. század elején is – sajnos! –, a Vatikán tévesen ítélt el embereket. Két példa elegendő – bár sok más is van –, mert e kettőt közelről ismertem. 1920 körül mentem Párizsba egyetemi tanulmányaim folytatására, és alkal-

[53] Henri Bremond: *Pour le Romantisme* c. kötetben (Paris: Libraire Blond Gay, 1924).

[54] *L'Actualité de Lamennais*, Colloque de La Tourette, 1978. jún. 2–4. Cerdic-Publications, Strasbourg, 1981.

mam volt megismerni Laberthonnière atyát. Sokat látogattam ezt a filozófus papot, sokat köszönhetek neki, és haláláig bizalmas barátja maradtam. Szörnyűséges módon elítélték, bár igen szigorú volt a kereszténység alapdogmái vonatkozásában és Krisztusról szóló tanításaiban. Elítéltetésének egyetlen oka volt: antitomizmusa. Büntetése kegyetlen volt: megtiltottak neki minden szóbeli vagy írásos nyilvános szereplést. Teljesen alávetette magát az ítéletnek, bár iszonyatosan szenvedett az önkéntes szellemi halál miatt. Sokat írt, és semmit sem publikált. Halála után megtalált írásait lassan-lassan nyilvánosságra hozták, s igaznak és kiválónak tartották. Ma szinte szentként tisztelik Laberthonnière-t, és a hierarchia is tisztelettel adózik emlékének..." Nyilvánvaló Jean Lacroix példázata (másik példája Blondel *l'Action*-ja): Lamennais-nak is meg kellett volna maradnia az alávetettség gesztusánál, és titokban írogatni az *Avenir* szabadelvű eszméinek folytatását, megvárni, amíg a Vatikán – legkésőbb a II. Vatikáni Zsinat – végül is elfogadja a gondolat- és lelkiismereti szabadságra vonatkozó „próféciáit".

Csakhogy laikus szemmel – és egyéb XX. századi tapasztalatok tükrében – nem ilyen egyszerű az „önkritika" követelményének elfogadása. Először is, Lamennais *nem* az őt elítélő *Mirari vos* miatt lázadt fel (legalábbis nyilvánosan), hanem a lengyel püspököknek írt pápai levél olvastán, és morálisan nem nagyon lehet megkövetelni *mások* alávetettségének szentesítését, kiváltképp, ha egy egész porba sújtott nemzet morális megtiprásáról van szó. Számunkra inkább abban nyilvánul meg Lamennais attitűdjének paradigmatikus volta,

hogy miképp lehet megtartani eredeti eszméinket, ha az a hierarchia, melyet ezen ideálok evilági képviselőjének tekintettünk, emberileg és erkölcsileg elfogadhatatlan lépéseket tesz: úgy folytatni a hajdani harcot, hogy az ideálok integritásán ne essék csorba az intézménnyel való szakítás után sem. Lehet, hogy Lamennais valami titokban kidolgozott teológiai *trouvaille*-át ma már elismerné a tanítóhivatal, ha 1834-ben a *Paroles d'un croyant* megjelentetése helyett hallgat, és csak magamagának ír, de a felszabadító Krisztus követését minden bizonnyal jobban megvalósította a *Le Monde*-nál, a *Peuple constituant*-nál és a *Réforme*-nál eltöltött négy-négy hónapnyi reménypreriódusok munkásságával, melyben saját lelke megmentése helyett azok felemelésén fáradozott, akiknek evilági kárhozatát hívő lélek nemigen nézhette tétlenül a múlt század 30-as és 40-es éveiben.

A Lamennais aktualitását megvitató szimpózium résztvevőinek többsége egy olyan katolikus tradíció képviselője, amely Lamennais eszméinek jó részét e tradíció szerves részeként – vagy e tradícióba integrálható, sőt integrálandó eszmerendszerként – tárgyalja. A *Deus caritas est* szeretetvallása annak az Ágostonnak a folytatása, akitől a „Szeress, és tégy amit akarsz!" szép citátuma származik, és a lelkiismereti szabadságot védelmező Lamennais sem szakított ama Szent Tamás hagyományával, aki maga mondta, hogy „jobb egy exkommunikációt elszenvedni, mint lelkiismeretünk ellenére cselekedni". Mert a tradíciót nem kell, nem lehet olyan szűkkeblűen felfogni – mondja Jean Lacroix –, hogy abba csak egy de Bonald tekintélyelvű tradicionalizmusa férjen bele.

Marie-Joseph Le Guillou a II. Vatikáni Zsinat fényé-

ben vizsgálja Lamennais örökségét *(Lamennais à la lumière de Vatican II.)*. Le Guillou atya hét pontban foglalja össze Lamennais egyházfelfogását:

1. karitatív egyház, a szegénynek született Krisztus evangéliumának hirdetője;
2. mindenféle világi hatalomtól teljesen független egyház;
3. minden ember számára vallásszabadságot követelő egyház;
4. a kor követelményeinek megfelelő egyház;
5. a szegények szolgálatában álló egyház;
6. a papi rend eredeti elhivatottságát folytató és a laikusok növekvő együttműködését elismerő egyház;
7. minden totalitárius ideológiától magát elhatároló egyház.

Le Guillou atya szerint a szabad, szegény, szolgáló egyház lamennais-i programja globálisan megfelel a II. Vatikáni Zsinat egyházfelfogásának – de „hiányzik belőle az egyház misztériumának szemlélete". Lamennais megmarad az egyház pusztán „szociológiai" szemléletmódja mellett, ami az emberiség szakralizálását és a kereszténység deszakralizálását eredményezi; az egyéni lelkiismeret szabadságát az „abszolút immanentizmus" álláspontjáról védelmezi, mely a keresztény misztériumok hitét és a racionális vitában diadalmaskodó igazság hitét összemossa, ami végül a természetfölötti teljes tagadásába torkollik.

Marie-Joseph Le Guillou vitába bocsátkozik fivérével, Louis Le Guillouval is, mondván, hogy szerinte az 1840-es években Lamennais Krisztus istenségének – tehát a katolicizmus alapjának – tagadásáig jutott el. Már-

pedig az *immanentizmust* – az egyház és Krisztus misztériumának tagadását – a legnyitottabb katolicizmus sem fogadhatja el. M.-J. Le Guillou szerint a Lamennais elítéltetésében döntő szerepet játszó jezsuitának, Rozavennak teológiailag tökéletesen igaza volt Lamennaisvel szemben, de a tudós teológus nem volt képes az egyház szerepének szükségszerű változását elfogadni; Lamennais tökéletesen megérezte a kor szükségleteihez való adaptáció problémáit, és amidőn az egyház ezt az érzékenységet is elítélte a méltán hibásnak ítélt filozófiai alapelvekkel egyetemben, akkor „önmagára is másfél századig tartó árnyat vetett". (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy II. János Pál, akit a lengyel Lamennais-kutatók és a francia mennais-isták egyaránt oly sokszor apsztrofálnak mint a lengyel kérdésben minden bizonnyal *nem* XVI. Gergely örökségét folytató pápát, az egyház misztériumként való felfogását a lehető leghatározottabban hirdeti a mai „modernizálók" ellenében.)

Az *Avenir* által meghirdetett szabadságjogokat a II. Vatikáni Zsinat óta az egyház is elfogadja, sőt a vélemény- és vallásszabadság mellé hozzátehetjük a munkások szervezkedési szabadságának Lamennais számára oly fontos követelését, ami a *Laborem exercens* enciklikában is alapvető emberi jogként szerepel. Latin-Amerika vonatkozásában azonban – úgy tetszik nekem – a pápa megmarad a karitatív követelményeknél, ami a szegénység felszámolásának radikális szociálpolitikai megoldásánál – és a *társadalmi igazságosságot természeti jogként* követelő koncepcióknál – jóval szerényebb program, és messze elmarad az *Egy hívő szózata*, avagy *A nép könyve* szerzőjének szociális kereszténységétől.

Louis Le Guillou fivérének adott válaszában úgy véli, hogy egy igazán nyitott katolicizmuskoncepcióba belefér Lamennais krisztológiája: „A korabeli katolikusokhoz képest, elismerem, Lamennais nem volt katolikus. De mikor ma bizonyos teológiai irányzatok ugyanabba az irányba – és sokkal messzebb – mennek, mint a lamennais-i tézisek, anélkül hogy elítélnék ezeket, másként kell megközelíteni a kérdést."

Jean Lebrun, az egyik modernebb Lamennais-monográfia szerzője (*Lamennais ou l'inquiétude de la liberté*, 1981) a munkáspapok elítélésével hozza analógiába Lamennais kondamnációját. Újra egy olyan szociális érzékenység elutasítása, melyet a modern idők egyházának nem szabadna kikerülnie.

Lamennais eszméinek evilági politikai jelentőségét hangsúlyozó hozzászólásában Louis Le Guillou a ma már az egész civilizált világon elfogadott szabadságjogok elméletének 1830 és 1848 közötti szisztematikus kidolgozása mellett olyan, kiváltképp a francia fejlődésben fontos mozzanatot emel ki, mint a *decentralizáció* programjának a *baloldali* demokratikus politika részeként való felfogása: „Lamennais egyedül volt ebben a korban, aki meglátta, hogy a centralizált államhatalom és az elszigetelt egyén között semmilyen közvetítő sem maradt. A korporációk már eltűntek, és még fél évszázadot kell várni a szakszervezetek születésére, hogy legyen valami közvetítő az állam és a munkás között." Ez a kérdéskör átvezet Lamennais aktualitásának egy másik – minket jóval közelebbről érintő – problémakomplexumához, mely az állam vallásos misztériumának ortodox híveit provokálhatja. Louis Le Guillou 1966-os

L'évolution de la pensée religieuse de Félicité Lamennais című meghatározó jelentőségű művében, mely az utóbbi húsz esztendő Lamennais-kutatásainak mintegy az első lökést adta, még idézőjelben ír Lamennais „szocializmusáról", mivel *a* szocializmust maga is azonosítja az államosításban kimerülő politikai programokkal, s az ettől eltérő koncepciókat, illetve azon felfogásokat, melyek élesen bírálják a túlzó centralizmuson alapuló államszocializmust – így Lamennais nézeteit –, nem tekinti reálisan szocialistának. Ám 1968-tól a nyugat-európai baloldalon belül csakúgy, mint a kelet-európai reformelképzelések között egyre jelentősebbek azok az áramlatok, melyek a szocializmus szocializálásának fontosságát hangsúlyozzák, azaz a szocialista állam gazdasági és politikai hatalmának monopóliuma helyett a civil társadalom jogait, a gazdasági és kulturális szféra „öntörvényűségét", a regionális és a munkahelyi-önkormányzati autonómiát, és ezek a szocialista elképzelések nemhogy közel állnak Lamennais 1848–49-es nézeteihez, hanem egyenesen azonosak azokkal.

Némelyek talán úgy vélhetik, hogy Lamennais vallásos szocializmusa – vagy szocializmusvallása – gátolta az igazi, a „tudományos" szocializmus térhódítását.[55] Elég egy puszta pillantás a kronológiára, hogy ezt visszautasíthassuk: 1834-től datálhatjuk Lamennais szociális kereszténységének kezdetét, Marxék fellépését

[55] L. *L'Humanité*, 1954. ápr. 17.: „Lamennais azok közé tartozott, akik a szegények, a munkások oldalára álltak... de mindig megmaradt egy idealista és keresztény szentimentális szocializmusfelfogásnál, így nem tudta igazán gazdagítani a forradalmi szocialista gondolatot." (*Jacques Gaucheron* cikke)

pedig, mondhatjuk, 1844-től. De ettől függetlenül, akár 1848-at tekintve is: Lamennais prédikátori stílusban hirdetett szociális doktrínája – éppen a tegnapi templomjáró tízezrek között – érthetővé, elfogadhatóvá tette a szociális forradalom eszmerendszerét, méghozzá abban a propagandisztikus hatását tekintve nehezen túlbecsülhető legitimációs formában, hogy *a szocializmus ezernyolcszáz éves isteni igazság* tekintélyével bír, mert nem más, mint *a proletár Jézus Krisztus tanítása...*

De e „krisztológiai"fundamentumoktól függetlenül is van egy hatástörténetileg hatalmas jelentőségű összetevője Lamennais szövetkezeti szocializmuskoncepciójának: a XIX. századi francia munkásmozgalomban meghatározó szerepet játszó *„mutualisme"*, a kölcsönös kooperáción alapuló munkás-önsegélyező szervezetek egyik elméleti – és gyakorlati – megalapozása. Igaz: Lamennais és Barbet 1848 tavasza reményeinek teljében – „a demokratikus és szociális köztársaság" szövetségi politikája sikerének mézeshetei alatt – dolgozta ki a *társadalmi hitel* tervezetét, azt a demokratikus szocializmus gazdasági fundamentumának szánva, de tervezetük alapeszméje *a munkás-önsegélyező szövetkezetek* formájában az antidemokratikus és antiliberális császárság idején is tovább élt. Ami egy teológiailag megalapozott forradalomfelfogás képviselőjétől nem lebecsülendő teljesítmény: moralizáló társadalmi utópiájának olyan gazdaságpolitikai formát tudott adni, mely a reakció győzelme esetén is életben tarthatja a munkásszolidaritás és az erkölcsi ellenállás eszméit – no meg azon elesetteket, akiknek fizikai létfenntartását biztosították a kölcsönös segítség szervezetei.

Külpolitikai elképzelései kapcsán találhatjuk talán a legtöbb illúziót Lamennais publicisztikájában, nemcsak az egységes Németország és a forradalmi Franciaország testvéri szövetségét megjósoló cikkeiben, hanem általában a nemzeti felszabadító harcok egymás közötti *praestabilita harmóniájának* hitében. Ez a hit azonban a csendes Európa idején a bukás okainak realisztikus elemzésében egyáltalán nem akadályozta meg: hazánk vonatkozásában például honi politikusaink többségénél jóval világosabban látta, hogy a magyar szabadság szembekerülése a szláv és román népek szabadságkövetelésével *nem* kizárólag az osztrák–orosz udvari intrikák hibájából történt. (*De la solidarité des peuples, „La Réforme"*, 1849. okt. 4.)

Hogy az európai nemzetek természetes szolidaritásának hitében 1849 nyarán éppúgy csalatkoznia kellett, mint a munkásosztály és a kispolgárság természetes szövetségének hitében 1848 júniusában, az nem változtat azon, hogy van valami el nem avuló normatív eleme Lamennais e nemzetek és osztályok fölötti szolidaritást hirdető morális krédójának: a XX. század szörnyű tragédiái tanúsíthatják, hogy a szövetségi politika merev elutasítása a legborzasztóbb barbárságba vethet vissza bennünket. Ahogy az 1831-es lyoni munkásfelkelés napjaitól a *„Vivre en travaillant, ou mourir en combattant"* (dolgozva élni vagy harcolva meghalni) jelszavával és harcosaival azonosuló Lamennais is mindig megtalálja eszmei örököseit, ahol a munkások kizsákmányolása, a munkás emberi méltóságának megalázása napirenden van. Mert 1831-től Lamennais szemében a „lázadók" az emberi méltóságnak a kereszténységgel kezdődő forra-

dalmát képviselik, a rendpárti kormányzatok pedig az emberi emancipációt világtörténelmi végcélnak kitűző Gondviselés természeti törvényei ellen lázadnak. Nemcsak a *Paroles d'un croyant* ditirambusaiban olvashatjuk a „forradalom teológiája" e megfogalmazását, hanem a *Réforme* kemény hangú politikai publicisztikájában is, a bonapartista államcsíny előestéjén. „A Köztársaság esküdt ellenségei, a *rend* emberei *lázadás*nak tekintenek minden megmozdulást, mely a megalapított kormányzat ellen irányul, akármilyen elnyomó legyen is az. Ismerjük ama szent borzadályt, mely eltölti őket a lázadás szó hallatán. Az ő szemükben minden hatalom tiszteletre méltó, egyedül azért, mivel *hatalom*, lett légyen bár a legundorítóbb zsarnokság. Igazságosság, szabadság, közérdek, nemzeti becsület, minden megszűnik ezzel a renddel, ezzel a ránk kényszerített külső fegyelemmel, amit a hatalom a nyers erőszakkal tart fenn és törvényességnek nevez." (*Les Rebelles, „La Réforme"*, N° 296, 1849. dec. 29.) S Lamennais a XVI. Lajos halálos ítéletét követelő Saint-Just fordulatával folytatja: lázadó a zsarnok, a természetes emberi jogok tagadója.

Ám minden zsarnokgyűlölő formulája ellenére alapjában erőszakellenes Lamennais forradalomfelfogása, legalábbis ami a zsarnok elűzésének másnapjától a demokratikus társadalom kormányzati módját illeti: „A hatalom, ha egyszer már a nép kezében van, nem követeli meg többé, hogy harcoljanak érte azért, hogy megőrizzék, mivel nem más, mint a nép természetes, szabad és spontán fejlődésének előfeltétele, és ezt a népet a lehető legkevésbé kell adminisztrálni, kormányozni, mivel

önmagából, természetes kezdeményezéséből mindazt megteremti, ami az igazi társadalmi szervezéshez szükséges, mert a nép ösztöne az Igazságosságon, az Egyenlőségen és a Testvériségen alapul." Önjelölt zsenik nem vehetik át a népi mozgalom történelmi szerepkörét, még a forradalom, a néphatalom védelmében sem: „Egyetlen ember, legyen bár a legzseniálisabb, sem képes helyettesíteni a népek vitális ösztönét, erkölcsi érzékét és természetes értelmi belátását" – írja Lamennais utolsó *Réforme*-beli cikkében. (*Comment s'accoplit l'évolution régulière de la société,* N° 297, 1849. dec. 30.)

Jó, ez eddig a demokratikus forradalom krédója, de hol van itt a teológia, kérdezhetik a katolikus Lamennais – vagy Lamennais katolicizmusának – kutatói (ahogy pontosan ezt kérdezte M.-J. Le Guillou atya az idézett, Lamennais aktualitását vitató kollokviumon). Hogy megfelel-e az ortodox teológiai elvárásoknak (gondolom: nem nagyon), azt nem én vagyok hivatott eldönteni, de Lamennais e levelével felelhetne a népi forradalom és a keresztény vallás viszonyát firtató kérdésre: „Néhány év óta, ahogy közelebbről tanulmányoztam a történelmet, mindjobban magával ragad ama hatalmas haladás képe, amelyet minden visszaesés ellenére elért az emberi társadalom. Micsoda változás a nép életében, milyen lehetőségek nyílnak előtte, mily tökéletesedés ment végbe általános eszméi terén – legyen az racionális reflexió vagy természeti ösztön révén magáévá tett elv –, milyen magasrendű fogalmak terjedtek el az emberi jogok civilizációjáról, az emberi kapcsolatok erkölcsiségéről! Semmi másra nincs szükség, mint hogy e fejlődést összekapcsoljuk Istennel, és ennek szükségességét

mindjobban átérzik. Soha, vallom, nem volt több vallásosság a lelkek mélyén, soha nem hivatkoztak hívebben a termékeny, a nagylelkű kereszténység eszméire, mely kereszténység megszűnt egy barbár és elnyomó politika passzív eszköze lenni, és a Jézus Krisztus által megváltott emberiség gondviselésszerű fejlődése törvényeinek kifejezője lett." (*Senfft grófnőnek,* 1834. aug. 20.) Azt hiszem, azoknak van igazuk, akik szerint Lamennais talán megszűnt katolikus lenni, de keresztény soha.

Ez a mindvégig megmaradt keresztény hit (hit a kereszténység emancipációs eszméiben) 1834-től a szocializmus jelzőjeként él tovább. Nem szociális kereszténység, nem a *Rerum novarum*mal visszamenőleg igazolható szociális érzékenységű katolicizmus (ahogy sok katolikus Lamennais-apologéta véli), hanem a keresztény értékrendszert megőrző forradalmi szocializmus írja le a *Paroles d'un croyant*-t követően Lamennais társadalomfilozófiai felfogását. „A forradalmak, a világban úgyszólván szemünk előtt létező istenségek" fordulatot *(De l'absolutisme et de la liberté)* a legradikálisabb forradalomteológia is megirigyelhetné, ahogy a szocializmus szükségszerű győzelmének ezt az eszkatologikus vízióját is a *Réforme* 1849. október 7-i számából (azaz már Louis Bonaparte elnöksége idejéből!): „Vigyázzatok, hatalmas tengerár közeledik felénk, gyalázhatjátok, belerúghattok, semmi sem tudja feltartóztatni e tenger hullámait: ellepi partjaitokat. Meg akarjátok állítani a szocializmus árját, feltartóztatni hatalmas hömpölygését – lehetetlenség, minden akadályt félresöpör útjából, úgy vigyázzatok. Nem értitek, hogy a szocializmus gyökere az emberi lélek legmélyéről fakad, hogy lénye-

tekintve nem más, mint a történelmi idők mozgásának életformája!? Meg tudjátok talán változtatni az emberi természetet? Legyőzhetitek Isten rendeléseit? Higgyetek nekem, jobb, ha lemondtok őrült próbálkozásaitokról, ha másért nem, saját érdeketekben, mely mindennél kedvesebb nektek, egyesítsétek erőtöket a mi erőfeszítéseinkkel, hogy a szocializmus békésen, a társadalom minden tagja üdvére valósulhasson meg, mert az igazság mindenki közös java, e hatalmas és szükségszerű átalakulás minden ember egyetemes érdeke." *(Du socialisme)* Ezt az egyetemes emberi igazságot is kisajátíthatja egy hiú és hataloméhes hierarchia, ahogy Krisztus tanításával történt, ezért Lamennais szellemi öröksége azok számára is élő hagyomány lehet, akik kevesebb kereszténnyi hittel reménykednek a szabadelvű szocializmus győzelmében.[56]

[56] L. a Lamennais születésének 200. évfordulóján tartott konferencia előadásai közül – *Actes du Colloque Lamennais* (1982), melyet a *Cahiers mennaisiens* különszáma (1983–84. 16–17.) közölt – E. Poulat: *Lamennais et ses postérités putatives;* L. Le Guillou: *Lamennais, un révolutionnaire?;* J. Y. Chevalier: *L'aspect social de la pensée de Lamennais;* J. Vier: *Méditations sur les „Paroles d'un croyant".* Ezen a konferencián kiemelt helyen szerepelt Lamennais és Lengyelország kapcsolatának kérdése, valamint Lamennais aktualitása az 1980-as évek Közép- és Kelet-Európájában (vö. N. Taillade: *Montalembert, Lamennais et la Pologne;* J. Parvi: *„L'Avenir" de Lamennais sur la Pologne;* Kozmian: *Correspondance inédit de Montalembert* [szövegkiadás] és M. Bucur: *Lamennais et les Roumains,* amely Révész Imre 1954-es – az *Europe* különszámában megjelent – *Lamennais és a magyarok* c. cikkéhez hasonlóan Lamennais-nak a nemzeti öntudatra ébredésben játszott szerepét vizsgálja).

BIBLIOGRÁFIA

I. LAMENNAIS MŰVEINEK KIADÁSA

Essai sur l'indifférence en matière de religion, I–IV., Paris, Tournachon-Molin, 1817–1820.
Défence de l'Essai, Lyon, Méquignon fils, 1821.
Première et seconde lettre à Mgr L'Archêveque de Paris, Berlin-Mander, 1829.
Troisièmes Mélanges, Paris, Daubrée–Cailleux, 1835.
Politique à l'usage du peuple, Paris, Pagnerre, 1839.
Esquisse d'une philosophie, I–IV., Paris, Pagnerre, 1840–46.
Du passé et de l'avenir du peuple, Paris, Pagnerre, 1841.
De la Religion, Paris, Pagnerre, 1841.
Discussions critiques et pensées diverses sur la religion, Paris, Pagnerre, 1841.
Amschapands et Darvand, Paris, Pagnerre, 1843.
Les Évangiles, Paris, Pagnerre, 1846.
Oeuvres complètes, I–XII., Daubrée–Cailleux, 1836–37.
Oeuvres complètes, I–X., Paris, 1840–44.

Magyarországon megtalálható kiadások

Essai sur l'indifférence. In: *Oeuvres complètes,* I., Bruxelles, 1839. (Egyetemi Könyvtár)
Correspondance Générale, I–IX., szerk. Louis Le Guillou, Paris, Collin, 1971–1981.
Questions politiques et philosophiques, articles publiés dans *l'Avenir* (1830–31), Paris, Pagnerre, 1840. (Akadémiai Könyvtár)
Paroles d'un croyant, Paris, 1834. (Akadémiai Könyvtár)
Paroles d'un croyant, éd. L. Le Guillou, Paris, Flammarion, 1973. (MTA Filozófiai Intézet Könyvtára)
De l'absolutisme et de la liberté, éd. H. Guillemin, Paris, Ramsay, 1978. (MTA Filozófiai Intézet Könyvtára)
Troisièmes Mélanges, Paris, 1835. febr. (Akadémiai Könyvtár)
Affaires de Rome, Bruxelles, Société belge de librairie, 1837. (Akadémiai Könyvtár)

Esquisse d'une philosophie, I–III., Paris, 1840–46. (Akadémiai Konyvtár)
Une voix de prison, Livre du peuple, Hymne à la Pologne, Du passé et de l'avenir du peuple, De l'esclavege moderne, Paris, Garnier frères, é. n. (Akadémiai Könyvtár)

A *Cahiers mennaisiens* speciális számaiban találhatók Lamennais, a szocialista publicista cikkei:
Lamennais, rédacteur en chef de MONDE (10 février–7 juin 1837), 1986. 19–20. sz., közreadta Peter Byrne.
Le Peuple constituant (27 février–11 juillet 1848), szerk. L. Le Guillou, 1974. 3–4. sz.
Lamennais à La RÉFORME (1er octobre–31 décembre 1849), kiadta L. Le Guillou, 1979. 10–11. sz.

II. LAMENNAIS-MONOGRÁFIÁK

AHRENS, L.: *Lamennais und Deutschland,* Münster, 1930.
BAGGE, D.: *Les idées politiques en France sous la Restauration,* Paris, 1952.
BARBET, A.: *Derniers moments de Lamennais,* Paris, 1911.
BAUNARD, L.: *Un siècle de l'Église en France 1800–1900,* Paris, 1900.
BELLAMY, J.: *La théologie catholique au XIX. siècle,* Paris, 1905.
BÉNICHOU, P.: *Les temps des prophètes,* Paris, Gallimard, 1977.
BOUTARD, CH.: *Lamennais, sa vie et ses doctrines,* I–III., Paris, 1905.
BOVARD, R.: *Drame de conscience. La caractère et l'évolution religieuse de Lamennais,* Paris, 1961.
BREHAT, R.: *Lamennais, le trop chrétien,* Paris, 1941.
BREMOND, H.: *Pour le romantisme,* Paris, 1924.
BROUSSE, F.: *Lamennais et le christianisme universel,* Paris, 1963.
CABET, É.: *Inconséquences de M. La Mennais ou réfutation de Passé et de l'avenir du peuple,* Paris, 1843.
CARCOPINO, C.: *Les doctrines sociales de Lamennais,* Paris, P. U. F., 1942.
COLAPIETRA, R.: *La Chiesa tra Lamennais et Metternich,* Morcelliana, 1963.
CONGAR, M. L.: *Vraie et fausse réforme dans l'Église,* Paris, 1950.

DERRÉ, J.-R.: *Lamennais, ses amis et le mouvement des idées à l'époque romantique 1824–34*, Paris, 1962.
———: *Le renouvellement de la Pensée religieuse en France de 1824 à 1834 (Essai sur les origines et la signification du Mennaisisme)*, Paris, Libraire C. Klincksiel, 1962.
———: *Metternich et Lamennais*, Paris, 1962.
DUDON, P.: *Lamennais et le Saint-Siège (1820–1834)*, Paris, Perrin, 1911.
DUINE, P.: *Lamennais, l'homme et écrivain*, Paris, 1912.
———: *Lamennais, sa vie, ses idées, ses ouvrages*, Paris, 1922.
DUROSELLE, J. B.: *Les débuts du catholicisme social en France (1822–70)*, Paris, P. U. F., 1951.
„EUROPE": *Le Centenaire de la mort de Lamennais*, N° 98–99, 1954. febr.–márc.
FAGUET, E.: *Politiques et moralistes du XIX. siècle*, I–III., Paris, 1891.
FERRAZ, M.: *Histoire de la philosophie en France au XIXe siècle. Traditionalisme et ultramontanisme*, Paris, 1900.
FOUCHER, L.: *La philosophie catholique en France au XIXe siècle avant la renaissance thomiste et dans son rapport avec elle (1800–1880)*, Paris, 1955.
GIRAUD, V.: *La vie tragique de Lamennais*, Paris, 1933.
GUÉHENNO, J.: *L'Évangile éternelle*, Paris, 1927.
GUILLEMIN, H.: *Histoire des catholiques françaises au XIXe siècle*, Paris–Neufchatel, 1947.
GUSDORF, G.: *Introduction aux sciences humaines*, Paris, 1960.
HAAG: *Les origines du catholicisme libéral en Belgique*, Louvain, 1950.
HARISPE, P.: *Lamennais et Gerbet*, Paris, 1909.
HOISS, A.: *Histoire d'un Livre, Affaires de Rome*, Dijon, 1933.
HOURDIN, G.: *Lamennais, prophète et combattant de la liberté*, Paris, Perrin, 1982.
JULLIARD: *Lamennais, son ouevre et son évolution religieuse*, Genève, 1899.
JÜRGENSEN, K.: *Lamennais und die Gestaltung des belgischen Staates*, Wiesbaden, 1963.
LACROIX, J.: *Traditionalisme et rationalisme*. In: *Esprit*, 1955. dec.

LAZERGES: *Lamennais, essai sur l'unité de sa pensée*, Montauban, 1894.
LE GUILLOU, L.: *L'évolution de la pensée religieuse de Félicité Lamennais*, Paris, A. Collin, 1966.
_____: *Lamennais (Les écrivains devant Dieu)*, Paris, 1963.
LEBRUN, J.: *Lamennais ou l'inquiétude de la liberté*, Paris, Fayard, 1981.
LE HIR, Y.: *Les Paroles d'un croyant de Lamennais*, Paris, 1949.
LEROY, M.: *Histoire des idées sociales en France*, I–III., Paris, 1947–50.
LUBAC, H.: *Proudhon et le christianisme*, Paris, 1944.
MARÉCHAL, CH.: *La jeunesse de Lamennais. Contribution à l'étude des origines du romantisme religieux en France au XIXe siècle*, Paris, 1913.
MERCIER, P.: *Lamennais d'après sa correspondance*, Paris, 1895.
MOREAU, P.: *Le romantisme*, Paris, 1957.
_____: *L'Histoire en France au XIXe siècle. État présent des travaux*, Paris, 1936.
MOURRE, M.: *Lamennais ou l'hérésie des temps moderns*, Paris, 1955.
OLDFIED, J.: *The Problem of Tolerance in the Writings of Lamennais (Thèse)*, Louvain, 1967.
PAUL-BONCOUR, J.: *Lamennais*, Paris, 1928.
POISSON, J.: *Le romantisme social de Lamennais: Essai sur la métaphysique des deux sociétés (1834–54)*, Paris, Vrin, 1932.
POSH: *Lamennais und Metternich*, Köln, 1964.
REMOND, R.: *Lamennais et la démocratie*, Paris, P. U. F., 1948.
RÉVÉSZ IMRE: *Lamennais és a magyarok*, MTA-különnyomat, 1954.
RICARD, A.: *Lamennais et son école*, Paris, Plon, 1883.
ROE, W.: *Lamennais and England*, London, 1966.
ROUSSEL A.: *Lamennais d'après des documents inédits*, I–II.,Rennes, 1893.
ROUSSEL, J.: *Lamennais*, Paris, 1957.
RUBAT DU MERAC, M.-A.: *Lamennais et l'Italie*, Litte, 1980.
SEGRÉTIAN: *Exposition raisonnée de la doctrine philosophique de Lamennais*, Paris, 1843.

SIMON, A.: *Rencontres Mennaisiennes en Belgique*, Académie Royale de Belgique, Mémoires, Tome LVI., N°3, Bruxelles, 1963.
SPULLER, E.: *Lamennais, étude d'histoire politique et religieuse*, Paris, 1892
THUREAU-DANGIN, P.: *Le Parti libéral sous la Restauration*, Paris, 1876.
———————: *L'Église et L'État sous la Monarchie de Juillet*, Paris, 1880.
VALLERY-RADOT, R.: *Lamennais ou le prêtre malgré lui*, Paris, 1931.
VERUCCI, G.: *Félicité Lamennais. Dal autoritario al radicalismo democratico*, Nápoly, 1963.
VIATTE, A.: *Le catholicisme chez les romantiques*, Paris, 1922.
VIDLER, A.: *Prophecy and Papacy*, London, 1954.
VILIEFOSSE, L. DE: *Lamennais ou l'occasion manquée*, Paris, 1948.
WEIL, G.: *Histoire du catholicisme libéral en France (1828–1908)*, Paris, 1909.

Az utóbbi tíz év Lamennais-kutatásait az 1976-os, az 1978-as és az 1982-es kollokviumok, illetve a *Cahiers mennaisens* tanulmányai mutatjak be legteljesebben.

A *Les Actes du colloque Lamennais* (Nanterre, 1975) előadásai:

J. P. Lacassagne. Le „mal du siècle" dans l'Essai.

Y. Tranvouez: Lamennais et le catholicisme intransigent post-révolutionnaire.

H.-F. Imbert Lamennais sous la Restauration: Aspects révolutionnaires d'une pensée conservatrice.

J. R. Derré: La théorie du pouvoir dans l'ultramontanisme mennaisien.

P. Thomson Autorité, sentiment et raison. La polémique de B. Constant contra l'Essai sur l'indifférence.

J. Vier: La Théologie de la Révolution selon Lamennais.

K. Jurgensen: Influence de Lamennais sur le création de la Belgique libre.

R. Molho. Politique et prophétie chez Lamennais d'après les „Affaires de Rome".

L'Actualité de Lamennais (La Tourette, 1978. június):
Bevezető: *Jean Lacroix.*
Paul Gurial: L'actualité de „L'Avenir".
Louis Le Guillou: Les vrais raisons de la condamnation de Lamennais.
Jacques Gadille: Lamennais, „instituteur" de la démocratie.
Fernand Rude: Les insurrections ouvrières lyonaises de 1831 et de 1834 et „l'engagement" de Lamennais.
Roger Payot: Lamennais métaphysicien, le système de philosophie.
J. R. Derré: La théologie sociale de Gerbet.
Marie-Joseph Le Guillou: Lamennais à la lumière de Vatican II.

Actes du Colloque Lamennais, 1982 (In: *Cahiers mennaisiens*, numéro spécial 16–17, 1883–84):
E. Poulet: Lamennais et ses postérités putatives.
L. Le Guillou: Lamennais, un révolutionnaire?
P. Viallaneix: Michelet et Lamennais.
J. Seebacher: V. Hugo et Lamennais.
Pétition en favuer de la Pologne (szövegkiadás).
J. P. Lacassagne: Lamennais et Pierre Leroux.
A. Zielonka: L'hommage d'un petit romantique, A. Esquiros.
J. Y. Chevalier: L'aspect social et socialiste de la pensée de Lamennais.
V. Taillade: Montalembert, Lamennais et la Pologne.
J. Pavri: „L'Avenir" de Lamennais sur la Pologne.
M. Bucur: Lamennais et les Roumains.
P. Byrne: L'image de l'Angleterre dans le „Monde" de Lamennais.
M. Sancipriano: Lamennais et la philosophie italienne du „Risorgimento".
R. White: Lamennais et l'Amérique du Nord.
K. Jürgensen: Les échos de Lamennais au Canada Français.
L. Miard: Présence de Lamennais aux origines de la nation argentine.
G. Hourdin: Rome à 150 ans d'intervalle.
F. Bowman: Les pastiches des „Paroles d'un croyant".
M.-A. Rubat du Merac: Les intuitions de Lamennais dans le domaine de la linguistique.
J. Vier: Les Méditations sur les „Paroles d'un croyant".

A könyvet Vaisz György tervezte

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

ÁFÉSZ Nyomdauzem, Gyomaendrőd
Felelős vezető: Török Sándor elnok

Felelős szerkesztő: Fellner Pál
Műszaki vezető: Tóbi Attila
Műszaki szerkesztő: Vaisz György
Megjelent 13,36 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabvány szerint

60.- Ft

Félicité Lamennais (1782–1854) sok vitát, sőt vihart kiváltó, hányatott életű francia gondolkodóként és politikusként tevékenykedett. Katolikus pap volt, de amikor liberális, majd szocialista jellegű követelésekkel lépett fel, szembekerült a Vatikánnal. Elítélte a Szent Szövetséggel, később az 1848-as forradalmakat letörni igyekvő zsarnoksággal azonosuló pápai politikát – s pápai enciklikák ítélték el eszméit, illetve őt magát. Így talán élete végén megszűnt katolikus lenni, de mindig keresztény maradt. Szocializmusfelfogása távol áll a marxizmusétól (többek között elveti az osztályharc gondolatát, és a személyes tulajdon teljes szabadságának híve) és korának utópikus – kiváltképp államszocialista – nézeteitől is. Magyarországon közvetlenül is hatott a reformkori ifjúságra és Eötvös József munkásságára. Ma elsősorban az úgynevezett felszabadítási teológiák és egyes keresztény indíttatású szocialista mozgalmak vallják elődjüknek. Ez a könyv ismerteti és elemzi Lamennais politikai, eszmei fejlődését, s foglalkozik aktualitásával is.